

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi • Eylül 2005 • 5 YTL / 5.000.000 TL (KDV Dahil)

19

Amerikan malı yaratılış safsatası

Bilinçli Tasarım

Türkçe'de ilk kez!
İlk modern bilimkurgu
Kepler'in öyküsü "SOMNIUM"

Yazı ve söyleşileriyle

Prof. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Yaman Örs, Prof. Dr. Mehmet Dağ, Prof. Dr. Cengiz Güleç,
Prof. Dr. Ali Nesin, Prof. Dr. Orhan Küçük, Prof. Dr. Ufuk Esin, Prof. Dr. Fahri Işık, Rüstem
Aslan, Dr. Umur Gürsoy, Dr. Tuğrul Atasoy, Bener Ergüngör, Ali Çivi, Hans-Lukas Kieser

Bilim ve Gelecek
SAYI: 19 / EYLÜL 2005

7 RENK BASIM YAYIN FILMCİLİK
LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Ruken Kızıl

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Nalan Mahsereci

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

ANKARA TEMSİLCİSİ
Ulaş Karakul
E-posta: ulas.karakul@bilimvegelecek.com.tr

ANKARA BÜRO
Tel: (0312) 417 52 88
Adres: Karanfil Sok. 17/11 Kızılay

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: (0505) 310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

TRAKYA TEMSİLCİLERİ
Cemal Bitlis
Tel: (0282) 654 05 05
E-posta: cemalbitlis@mynet.com
Ayhan Oruçoglu
Tel: (0535) 236 16 12

KOCAELİ TEMSİLCİSİ
Bijen Peker Ersavcı
Tel: (0532) 580 30 60
E-posta: bijene@yahoo.com

BARTIN TEMSİLCİSİ
Barbaros Yaman
Tel: (0533) 420 86 01
E-posta: yamanbar2000@yahoo.com

ÇANAKKALE TEMSİLCİSİ
Engin Ulus
Tel: (0536) 425 95 52
E-posta: engin.ulus@mynet.com

ÇIVRIL TEMSİLCİSİ
Mümtaz Başkaya
Tel: (0505) 364 53 98
E-posta: mumtazbaskaya@superposta.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2077040965
E-posta: guner16@mynet.com

YURTICI ABONE KOSULLARI
1 yıllık: 50 YTL / 50.000.000 TL
6 aylık: 25 YTL / 25.000.000 TL
(Abonelikte ilgili bilgi almak için,
0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDIŞI ABONE KOSULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Kazım Dincöl Sitesi
No: 81 Kat 2 No: 229 Tel: (0212) 501 93 75

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Aydökümü

Amerikan malı bir safsata: “Bilinçli Tasarım”

Bu sayımızda öne çıkan iki dosyamız var. Birincisi Prof. Dr. Haluk Ertan'ın “Bilinçli Tasarım”ı ele alan makalesi. Bilindiği gibi yaratılışçılığın -bilimin de içine sızmaya çalışan- son biçimlerinden biri olan “Bilinçli Tasarım”, Amerikan malı bir safsata. Bilim ve Gelecek'in 16. sayısında, dünyaca ünlü Nature dergisinde yayımlanan bir yazıdan söz etmiştik. Nature editörleri, “Bilinçli Tasarım”cılarının Amerikan okullarındaki faaliyetlerinden “Öğrencilerin beyinlerini kimler tasarlıyor?” başlığıyla yakınmış ve bilim çevrelerini uyarmıştı. Sorunun boyutu, geçtiğimiz ay içinde ABD Başkanı Bush'un kilise çevreleriyle yaptığı bir görüşmede, okullarda “Bilinçli Tasarım”ın da okutulmasını istediğini söylemesiyle anlaşıldı. Böylece gericiliğin dünya çapındaki “Kabe”sinin de neresi olduğu ortaya çıktı.

Türkiye’de de, işareti alan dinci-gerici çevrelerin yeni öğretim sezonunun açılmasıyla birlikte, hükümetin de desteğini arkalarına almaya çalışarak, benzer bir kampanyaya girişecekleri anlaşılıyor. Basına da yansıyan ilk girişim, TÜBİTAK ve bu kurumun çıkardığı Bilim ve Teknik dergisine yönelik, Evrim Kuramı'nın işlendiği ama Yaratılış “Teorisi”nin işlenmediği yönünde saldırıların başlaması. Basından takip ettiğimiz kadarıyla, TÜBİTAK ve Bilim ve Teknik dergisi yetkilileri, “Evrimi reddetmek bilimi reddetmek demektir, yaratılış ise bilimin değil dinsel inançların konusudur” diyerek doğru bir tutum almışlar. Bilim ve Gelecek dergisi olarak bu noktada kendilerini sonuna kadar destekliyor, kararlılıklarından taviz vermemelerini diliyoruz.

Haluk Ertan'ın makalesi, yaratılışçılığı ve onun son biçimlerinden biri olan “Bilinçli Tasarım”cılığı çeşitli boyutlarıyla inceliyor ve örnekler vererek çürütüyor. İlgili okunacağını sanıyoruz. Gelecek sayılarımızda da bu konuyu tekrar tekrar işleyeceğimiz anlaşılıyor.

İkinci önemli dosyamız, Bilimsel Devrim'in büyük ismi Johannes Kepler'in, Türkçe’de ilk kez yayımlanan bilimkurgu öyküsü “Somnium (Rüya)”. İlginçtir, modern bilimkurgunun ilk örneği olarak kabul edilen bu önemli eser, Türkiye bilimkurgu çevrelerinde dahi bilinmiyor. Örneğin bilimkurgu tarihiyle ilgili çalışmalarıyla bilinen Zühtü Bayar'ın yazdığı “Bilimkurgu Ansiklopedisi”nde bile “Somnium”dan söz edilmiyor. Engizisyon'un tepkisinden çekinildiği için zorunlu olarak bilimkurgu formatında yazılan Bilimsel Devrim'in bu önemli eserini Türkçe’ye kazandırmaktan sevinç duyuyoruz. Öyküyü çeviren ve geniş bir sunuş yazan Bener Ergüngör arkadaşımıza teşekkür ediyoruz. Büyük bir bilim insanının bilimkurgusunu okumak, sanıyoruz Bilim ve Gelecek okurlarına farklı tatlar verecektir.

Bilim ve Gelecek topluluğunun sevgili dostu ve Bilinç ve Eylem dergisinin yazı kurulu üyesi Kamil Atasoy, yıllardır başarıyla mücadele ettiği kansere yenilerek aramızdan ayrıldı. Ailesinin ve yakınlarının acılarını paylaşıyoruz. Hepimizin başı sağolsun.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

Prof. Dr. Haluk Ertan Yaratılış dogmasının evriminde bir aşama: Akıllı Tasarım hipotezi	4
■ ■ KAPAK DOSYASI Derleyen: Nalân Mahsereci Kepler'in gökbilime katkıları	10
Bener Ergüngör İlk modern bilimkurgu öyküsü Johannes Kepler'in "Rüya"sı	14
Johannes Kepler / Çeviren: Bener Ergüngör Rüya (Somnium) veya Ay astronomisi	18
Rüstem Aslan Troia Kazısı Başkanı M. O. Korfmann'ı kaybettik	28
Prof. Dr. Ufuk Esin "Korfmann, Troia'nın Anadolu kenti olduğunu öğretti"	31
Prof. Dr. Fahri Işık "Hektor'un Ölümü"	32
Dr. Umur Gürsoy Çernobil'den gelen hastalık yükü ve toplumsal maliyet	34
Prof. Dr. Yaman Örs ile söyleşi Bilim ve felsefeden biyopolitikaya	44
Prof. Dr. Cengiz Güleç Günümüzün Babil'i ve bilgelik arayışları	50
Prof. Dr. Mehmet Dağ İslam felsefesinde kurulu dinlere tepki Er-Râzî ve İbn er-Râvendî	55
H. Tuğrul Atasoy Yaşayan dil	62
Av. Ali Çivi İsviçre'deki Türkler ve hukuksuzların hukukla "alışverişi"	66
Hans-Lukas Kieser 19. yüzyıldan bugüne İsviçre'ye Türk göçü	70
Prof. Dr. Orhan Küçük IÜ Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi	73
■ ■ HAVA DURUMU/ Ogan Güner	78
■ ■ TARTIŞMA/ Zeki Arslan Mevleviler, Ahiler, Kalenderiler ve diğerleri	81
■ ■ YAYIN DÜNYASI/ Nalân Mahsereci	84
■ ■ SATRANÇ/ Selim Gürcan	86
■ ■ GO/ A. Utku Üzülmüş	88
■ ■ MATEMATİK SOHBETLERİ/ Ali Nesin	90
■ ■ BRİÇ/ Lütfi Erdoğan	93
■ ■ FORUM	94
■ ■ BULMACA/ Hikmet Uğurlu	96

Yaratılış dogmasının evriminde bir aşama: Akıllı Tasarım hipotezi

4

Prof. Dr. Haluk Ertan yazdı

Bilebildiğimiz birçok canlı, biyolojik açıdan "berbat tasarım" örneği olarak kabul edilebilecek özelliklere sahiptir. Kendimizden örnek verelim: İnsan dişlerinden çıktığını, çok az şeyden çekmiştir. Oysa köpekbalıklarının dişleri her sene yenileniyor. Şu hayvana bahsedilen güzelim tasarım, biz sevgili kullara da bağışlanamaz mıydı?

KAPAK DOSYASI

Türkçe'de
ilk kez

18

İlk modern bilimkurgu öyküsü Johannes Kepler'in "Rüya"sı

Johannes Kepler'in gerici çevrelerin tepkisinden çekindiği için bilimkurgu formatıyla yazmayı tercih ettiği *Rüya* (Somnium) adlı eseri, Türkçe'de ilk kez yayımlanıyor. 1593-1630 yılları arasında, tam 37 yılda tamamlanan *Somnium*, ilk modern bilimkurgu öyküsü unvanını da taşıyor. Kepler bu eserinde, "Astronomik gözlemler Dünya üzerinden değil de, Ay yüzeyinden yapılıysa; ne gibi farklılıklar elde edilirdi?" sorusuna bir bilimkurgu öyküsüyle yanıt veriyor...

Bener Ergüngör'ün çevirisi ve sunuşuyla...

Kepler'in gökbilime katkıları

10

Kepler, Kopernik'in ölümünden sonra, onun Güneş merkezli evren sisteminin gökbilime getirdiği yeni sorunların çözümünü vermeye uğraşmıştır. Kepler'in geliştirdiği üç yasa, astrofiziğin temelini oluşturmuş, daha sonra gerçekleştirilecek kimi önemli buluşlar için ipuçları sağlamıştır. Newton'un yerçekimi kanunu ve eylemsizlik ilkesi bunlardan bazılarıdır.

Manfred Osman Horfmann'ın ardından... "Hektor"un ölümü...

28

**Prof. Dr. Fahri Işık,
Prof. Dr. Ufuk Esin ve
Rüstem Aslan onu anlattı**

30 yıldır ülkemizde kazılar yürüten,
17 yıldır da adıyla özdeşleşmiş
Troia'yı kazanan Horfmann,
yurtdışında ve yurtiçinde sergilenen
"Troia: Düş ve Gerçek" sergisiyle; Troia'nın
bir Yunan kenti değil, bir Anadolu kenti
olduğunu tüm dünyaya duyurmuştu...

Prof. Dr. Mehmet Dağ'ın makalesi İslam felsefesinde kurulu dinlere tepki Er-Râzî ve İbn er-Râvendî

55

İbn er-Râvendî'nin Mu'tezile'nin
Yok'unda imkân halinde bir tür varlığı
bulunduğu görüşünden cismin öncesiz
olduğu görüşünü çıkardığı söylenebilir.
Ona göre, âlemde sonu gelmeyen bir
hadisler dizisi mevcuttur. Belki de İbn
er-Râvendî'nin Tanrıya inanmadığı savı
bu görüşünden çıkarılmaktadır.

Dr. Umur Gürsoy Çernobil'den gelen hastalık yükü ve toplumsal maliyet

34

Türkiye'nin Çernobil
Çekirdeksel Santrali
Kazası'ndan gelen bir yıllık
kanseri yükü, yaklaşık
3.631.652 Euro olan Sağlık
Bakanlığı bütçesinin 177

katı. Çernobil nedeniyle sadece Türkiye toplam kanser artışının 50 yıllık
toplumsal maliyeti ise bunun 50 katı. Peki, neden Türkiye'de hâlâ
nükleer santralleri isteyen kesimler var?

H. Tuğrul Atasoy yazdı Yaşayan dil

62

Her dilin aynen her
canlının sahip olduğu gibi
içinde yaşadığı bir ekolojik
sistemi vardır. Devamlı
evrilir, yaşam alanları
daralır veya genişler. Bir
yerel dil, binlerce yılın
süzgecinden geçerken,
içinde yaşadığı yerel coğrafyanın insanlar için yaşamsal olan bilinmesi
gerekli tüm ayrıntılarını kendi içinde barındırmayı başarır.

Prof. Dr. Yaman Örs ile bilim ve felsefeden biyopolitikaya

44

Söyleşi: Dr. Haluk Erdem

Bilimler felsefeden mi çıktı? Felsefe tek başına kurtuluş olabilir mi?

Felsefe evrim geçiriyor mu? Geleneksel
felsefenin açmazları neler? Bilimde
laiklikten vazgeçilirse neler olur? Bilimsel
çevrelerin Evrim Kuramı'na saldırıları
ve bilimcilerin ihaneti vd. Bilim-felsefe-
politika ekseninde yaşanan kuramsal
sorunlar konusunda söyleştik...

HAVA DURUMU

Bu bir devrim!

78

Venezüella'da olup bitenlere açık
yüreklilikle "BU BİR DEVRİMDİR!"
demeyi öneriyorum. Dahası
Venezüella'da gerçekten
bir devrim yaşandığının
kanıtlarının da mevcut olduğunu

dikkatlerinize sunuyorum: İşte Chavez'in ülke ve bölge çapındaki kısa
ve uzun vadeli politikaları, uygulamaları ve projeleri...

Yaratılış dogmasının evriminde bir aşama:

Akıllı Tasarım hipotezi

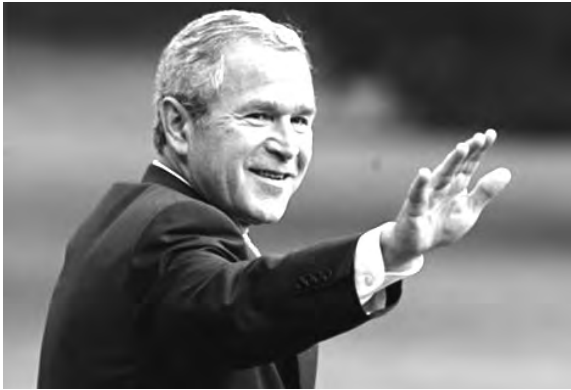
Bilebildiğimiz birçok canlı, biyolojik açıdan “berbat tasarım” örneği olarak kabul edilebilecek özelliklere sahiptir. Kendimizden örnek verelim: İnsan dişlerinden çektiğini, çok az şeyden çekmiştir. Oysa köpekbalıklarının dişleri her sene yenileniyor. Şu hayvana bahsedilen güzelim tasarım, biz sevgili kullara da bağışlanamaz mıydı? Tıp bilimi insanın bedensel ve ruhsal eksikliklerini onarmak için çırpınıyor. Doğaüstü güçlere sahip bir yaratıcı, çok daha basit, hatası az, tamiri kolay, yüksek etkinlikte ürünler meydana getiremez miydi!

Prof. Dr. Haluk Ertan

İÜ Fen Fakültesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Ülkemiz yaratılışçıları bir süredir yazılı ve görsel basındaki faaliyetlerini arttırdılar. Yüzlerce milyar liralık reklam ve programlarla, her gün bir yerde boy gösteriyorlar. Şeriatçı gazeteler ise sürekli Darwin’e saldırıyor. Görünen o ki yeni bir kampanya için bir yerlerden düğmeye basılmış. Türkiye’deki yaratılışçı hareket özgün bir oluşum olmayıp, hem para hem de bilgi desteği açısından dışa bağımlı, diğer bir ifadeyle taşeron bir akım olduğundan, düğmenin bulunduğu yerin ABD’deki Hristiyan Yaratılış Araştırma Enstitüsü olması yüksek ihtimal.

Burada bunlar olurken, Ağustos’un ilk günlerinde ABD’de bu konuyla ilgili dikkat çekici bir gelişme daha meydana geldi. Basından öğrendiğimize göre, Teksaslı bir grup gazeteci ile yaptığı toplantıda oğul Bush, okullarda Evrim Kuramı’yla birlikte dinsel kökenli “akıllı tasarım” görüşünün de öğretilmesinden yana olduğunu söylemiş. Gerekçesi de öğrencilerin farklı görüşlerle karşılaşmasının iyi olacağınıymış!

Teksaslı bir grup gazeteci ile yaptığı toplantıda oğul Bush, okullarda evrim kuramıyla birlikte dinsel kökenli “akıllı tasarım” görüşünün de öğretilmesinden yana olduğunu söylemiş. Gerekçesi de öğrencilerin farklı görüşlerle karşılaşmasının iyi olacağınıymış!

Kim bilir belki zamanla “farklı görüşler” kervanına astroloji, falcılık, muskacılık vs. de katılır. Şaka bir yana, aslında böyle büyük bir para ve silah gücünün başında bu kafada insanların bulunması gerçekten ürkütücü.

Son duyduğumuz haber ise bizim yaratılışçıların, aynı ABD’nin bazı tutucu eyaletlerinde olduğu gibi, ülkemizin orta dereceli okullarında da evrim ile yaratılışın eşit sürelerde okutulması yönünde bir kampanya başlatma niyetinde oldukları. Gelişmeler önümüzdeki günlerde bu konuların gündemde daha fazla yer alacağını gösterir nitelikte.

Peki Evrim Kuramı’nın alternatifi ya da eşdeğeri olarak öğrencilere okutulmak istenen “Akıllı Tasarım” nedir, ne değildir?

Yaratılışçılık çeşitleri

Yaratılış dogması binlerce yıl boyunca, dinler içindeki inanç ayrışmalarına benzer şekilde, çeşitlenmeler geçirmiştir. Statik bir inanç sisteminin farklı biçimlerinin olması ilk bakışta bir çelişki gibi gelebilir, fakat zaman içinde insanlığın bilimsel, kültürel ve sosyal yaşamındaki evrime koşut olarak dinsel dogmalarda da, kaçınılmaz uyarlamalar olmuştur. Örneğin günümüzde yaratılışçılığın en az 10 farklı çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan biri olan “Genç Dünya” yaratılışçılığına göre dünyanın yaşı 10 binden daha azdır. Adem-Havva öyküsü de inancın ekseninde yer almaktadır. Nuh Tufanı bu grup için tarihte gerçekleşmiş bir olaydır ve işlem sırasında tüm dünya sularla kaplanmıştır. Bu nedenle jeolojik olgular, bu olay temel alınarak yorumlanmalıdır.

Buna karşılık “ilerleyici” yaratılışçılık akımında Nuh Tufanı, küresel ölçekte gerçekleşmiş bir afet olarak düşünülmez, o daha çok bölgesel bir olay-

dır. Bu inanca göre Tanrı canlı çeşitliliğinin temelini oluşturan orijinal türleri en başta yaratmıştır, fakat daha sonra bu türler kendi içlerinde yeni formlara bölünerek çeşitliliği oluşturmuştur. Fakat canlı türlerinin birbirleriyle ya da eski canlılarla arasında bir akrabalık bağı veya genetik ilişki yoktur.

Charles Johnson'ın öncülüğünü yaptığı "düz dünya" yaratılışçıları, yeryüzünün düz ve üstünün tek parçadan ibaret bir çatıyla kaplı olduğuna inanırlar. Bu inanç sahipleri, *İncil*'deki "yeryüzünün dört köşesi" vb. ifadelerden esinlenerek bu sonuca varmışlardır.

"Yer-merkezci" yaratılışçılar, düz dünyacıları farklı olarak dünyanın bir küre olduğuna inanırlar, fakat onun Güneş çevresinde döndüğünü ve hareket ettiğini kabul etmezler.

"Yaşlı Dünya" yaratılışçıları dünyanın yaşını saptayan radyometrik tarihlendirme yöntemlerini kabul etseler de, kendi içlerinde alt dallara ayrılırlar. Örneğin "Yaşlı Gün" yaratılışçılığı kutsal kitaplarda aktarılan altı günlük yaratma sürecindeki gün kavramının aslında bildiğimiz 24 saatlik zaman diliminden çok daha uzun bir süreyi ifade ettiğini savunmaktadır.

"Boşluklu" yaratılışçılık, kutsal kitaplarda aktarılan iki farklı yaratılış eylemi arasında yüz binlerce yıllık, uzun bir zaman aralığının olduğunu söylemektedir. Görüldüğü gibi tüm bunlarda bilimsel bulgulara, biraz da olsa, uyumlu bir yaklaşım içine girme çabası vardır.

Yaşlı dünyacıların en son versiyonlarından biri de "Akıllı Tasarım" yaratılışçılığıdır. Aslında bu akımın kuramsal kökleri 17. yüzyıl teologlarından John Ray, Robert Boyle ve ardılları William Paley'e dayanır. Bu tip yaratılışçılar Tanrı'nın varlığının, onun yarattıklarının incelenmesi ile kanıtlanabileceğine inanırlar. Bu görüş şu anda Amerikalı, zengin, tutucu, Hristiyan Protestanlar tarafından en çok para yatırılan ve propagandası yapılan akımlardan biridir ve yazımızın bundan sonraki

John Ray bilimden teolojiye doğru açılım yapan bir din adamıydı.

aşamalarında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Yaratılışçılığın daha yeni versiyonlarından biri "Sürekli Yaratılış" inancıdır. Bunlar Tanrının, yarattığı canlıların evriminde etkin bir şekilde rol aldığına inanırlar.

"Tektanrıci" yaratılışçılık, canlıların Tanrı tarafından fakat evrimleşme yoluyla yaratıldığını savunur. Bu grup için Nuh Tufanı, tarihte gerçekleşmiş bir olaydan daha çok, Tanrıya boyun eğmenin önemini vurgulamak için kullanılan bir mecaz olarak algılanmaktadır. Bazı tektanrıci yaratılışçılar Tanrı'nın evreni yaratıp, onun çalışma yasalarını ortaya koyduktan sonra, gelişen sürece müdahale etmediğini düşünürler. Bunlar deistik yani "Yaradancı" bir inanca daha yakın tavır sergilemektedir. Tektanrıci yaratılışçılığın resmi destekçisi Katolik Kilisesi'dir. Papa II. Jean Paul 1996'da yaptığı bir açıklamada, Tanrısal yaratılış sonrasında evrimin meydana geldiğini ve insanın daha ilkel bir formdan evrimleşmiş olabileceğini kabul etmiş, fakat insan ruhunun ancak Tanrısal bir yaratım ile oluşabileceğini vurgulamıştır.

"Evrimsel" yaratılışçılık teolojik anlamda Tektanrıci yaratılışçılardan farklı bir yaklaşım sergiler; örneğin "Adem" biyolojik anlamda ilk insan değildir, fakat o ruhsal anlamda kendi bilincinin farkında olan ilk

insandır.

Görüldüğü gibi Tektanrıci göksel dinlerin kutsal kitaplarında dile getirilen yaratılış dogmasının, zaman içinde, farklı algılanış biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu çeşitlenmede en belirleyici etmen, özellikle astronomi, jeoloji ve biyolojideki bilimsel ilerlemeler olmuştur. Ayrıca 17. yüzyıldan, 20. yüzyılın başına kadar olan dönemde bilimsel Evrim Kuramı'nın temelini oluşturan bulguların ortaya konulmasında birçok din adamının bulunması dikkat çekicidir.

Bu açıdan bakıldığında canlıların dünyamızdaki tarihi konusu, kendisini dogmadan, inançtan ayıramayan din-bilim adamlarıyla, elde ettiği gözlem ve deney sonuçları inançlarıyla çeliştiğinde seçimini cesurca, akıl ve bilimden yana kullanan din-bilim adamları arasındaki bir mücadele olarak da kabul edilebilir.

"Bilinçli Tasarım"çıların öncülleri

Bu iki tip din ve bilim adamına John Ray ve Charles Darwin örnek olarak verilebilir. Her ikisi de İngiliz ve Cambridge Üniversitesi'ndendir. Fakat aralarında 200 yıllık önemli bir zaman farkı vardır.

John Ray 17. yüzyılın önemli felsefeci, teolog ve doğa bilginlerinden biridir. Tanrının bilgelik ve gücünü anlayabilmenin en iyi yolunun yarattığı doğayı incelemek olduğunu söyleyerek teolojinin felsefi boyutuna, bilimsel bir boyut daha eklemek istemiştir. Başkaları tarafından yazılmış kitaplardaki bilgileri ya da doktrinleri körü körüne kabullenmeyi doğru bulmayan Ray, mutlaka kendi öğrenme ve araştırma çabamızın da devrede olması gerektiğini vurgulayarak dinbilime önemli bir katkı yapmıştır. Hem kendi çağdaşı hem de daha sonra gelen teologların önemli bir bölümünün, doğal ya da maddi dünyanın, insanın kötülüklerden arınma mücadelesinde onun aklını karıştırıp, çelen bir etmen olduğunu ve ondan uzak durulması gerektiğini söylediği bir dünyada, John Ray'ın yaklaşımı daha iyi anlaşılır.

Ray, canlıların yaşam ortamlarına uyumu ile bedensel yapıları ve işlevleri arasındaki ilişkileri aydınlatmanın çok önemli olduğunu söyler, çünkü o bunlarda Tanrısal tasarımın izlerinin bulunduğunu inancındadır. Canlıları fizyolojilerine, işlevlerine ve davranışlarına göre sınıflandırarak ilahi yaratılışın düzenini, mantığını anlamayı dener (Onun bu yaklaşımı daha sonra büyük İsveçli sistematikçi ve yaratılışçı Linnaeus'a esin kaynağı olmuştur). Fakat bilginin evrensel niteliği sonucu yaratılışçıların gelişimine önemli katkıları olduğu canlıların sınıflandırılma ağacı, ilerki yıllarda evrimciler tarafından canlıların akrabalık ilişkilerini gösteren evrimsel sürece destek sağlayan etkin bir kanıt olarak kullanılmıştır. Günümüzde canlılar arasındaki doğal yani gerçek akrabalık ilişkilerini ortaya çıkarmak için moleküler sınıflandırma etkili olarak kullanılmaktadır (çocuğun gerçek ana veya babasını saptamak için yapılan DNA testine benzer bir uygulama). Sınıflandırma biyolojik evrimin kalbinde yer alan bir olgudur, çünkü canlıların molekülleri-ne bakarak yapılan sınıflandırmanın ortaya çıkardığı evrimsel soy ağacı, tüm canlıların ortak bir ata hücre-

den evrimleştiği tezini destekleyen en önemli kanıttır.

John Ray bilimden teolojiye doğru açılım yapan bir din adamıydı. Ondan bir yüzyıl sonra ortaya çıkan William Paley ise doğal düzenin açıklanmasında tamamıyla felsefi bir yaklaşım geliştirmişti. O da bir Cambridgeli idi.

Paley'in bilim tarihine tanıttığı bir metaforun onun günümüze kadar gelmesinde önemli etkisi olmuştur. Paley bu metafora şöyle bir senaryo tasarlamıştır: "Şayet açık bir arazide yürürken, yerde duran bir saat bulsam, bu saati oluşturan parçaların karmaşık yapıları ve onların bir araya getirilişi biçiminden, onun belli bir hareket etkisi yaratmak amacıyla imal edildiği sonucuna varabilirim" diyor. Paley'e göre, belli bir işi yapmak yani zamanı ölçmek için mükemmel bir şekilde tasarlanmış bu düzeneğin çok akıllı ve yetkin bir tasarımcı ve ustanın elinden çıktığı kolaylıkla görülebilir. İşte bu "usta" ve "tasarımcı" Tanrıdır. Paley bu yapay ve mekanik kurgulamadan sonra yorumunu doğal yapılara çevirir ve organizmaların bir saatten daha karmaşık ve mükemmel bir tasarıma sahip olduğunu söyler. Yaşam koşullarına mükemmel uyum sağlayacak şekilde

18. yüzyıl yaratılışçılarından William Paley. 200 yıldır yaratılışçıların aşamadığı yaratılışçı!

yapı ve işlevleri planlanmış bitki ve hayvanların, tıpkı saati var eden saat yapıcısı gibi, "akıllı bir tasarımcısı" olmalıdır. Paley'in hipotezi genel olarak "tasarımdan çıkarılan deliller" diye tanımlanmaktadır.

İşte günümüzde Evrim Kuramı'na alternatif bir kuram yarattıkları sa-vında bulunan "Bilinçli Tasarım Yaratılışçıları", tezlerinde yer alan temel mantık ve kavramları yüzyıllar öncesinde yaşamış bu kişilerden almışlardır.

Yaratılışçıların günümüzdeki durumu

1950'li ve 60'lı yıllar, çok farklı disiplinlerde, 21. yüzyıl biliminin te-

Bilim bütün boşlukları dolduruyor!

Dr. Andrew Berry ile söyleşi

Harvard Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi

Evrim bilimci Dr. Andrew Berry ile, geçtiğimiz Mayıs ayında, bir dizi sunuş yapmak üzere geldiği İstanbul'da geniş bir söyleşi yapmıştık. Andrew Berry, 1985'de Oxford Üniversitesi Zooloji Bölümü'nden lisans derecesi, 1991'de Princeton Üniversitesi Evrimsel Genetik Dalı'ndan, doktorasını, almış ve 1992'de Harvard Akademi Üyesi olmuş. Halen Harvard Üniversitesi Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'nde araştırmacı olarak çalışan Berry, evrim konusundaki popüler bilim yazılarıyla uluslararası bir üne sahip. Söyleşide, bilim dışı çevrelerin, Amerika

da dahil pek çok ülkede yaygınlaştırmaya çalıştığı "Bilinçli Tasarım" modeli konusundaki görüşlerini almıştık. ABD başkanı Bush'un din ile bilimi uzlaştırmak için üstün çaba gösterdiği bugünlerde Sayın Berry'nin yanıtlarını önemli görüyoruz.

Bilim dışı çevreler, Amerika da dahil pek çok ülkede "Bilinçli Tasarım" modelini yaygınlaştırmaya çalışıyorlar. Evrimin yönünün ve şeklinin doğaüstü bir güç tarafından belirlendiğini iddia eden bu görüş, bilimle din arasında bir ilişki yaratmaya çalışıyor. Bu görüşün halk arasında yaygınlaşmasının bilim insanlarınca da ciddi bir tehdit olarak görüldüğü, ünlü Nature dergisinin bu konuyla mücadele eden bir kapak dosyası hazırlamasından da anlaşılıyor. Evrim bilimciler, bilinçli tasarım modelini savunan çevrelere hangi kanıtlarla karşı çıkıyorlar?

Nature dergisi o dosyasıyla, bir dini inanca sahip olmanın, bilim ve evrim kuramı arasında mutlaka çelişki ya da uzlaşma yaratmayabileceğini söylüyor. Ama gerek Müslüman gerek Hristiyan kökten dinci çevreler, evrimin dinle çelişki durumunda olduğunu düşünüyorlar

mellerinin atıldığı bir döneme denk gelir. DNA yapısının keşfi sonrası moleküler biyolojide olan atılımlar, elektronik ve malzeme bilimindeki gelişmeler ve uzay çalışmalarındaki başarılar, bilimsel bir devrimin ayak seslerini oluştuyordu. Uzun vadede insanlığın düşünce dünyasında büyük dönüşümler yapacak bu gelişmeleri sezen o yılların dincileri, yaratılış dogmasının halka sunumunda artık, yeni bir içerik ve propaganda yöntemi ortaya konması gerektiğini anlayıp, harekete geçtiler. Öncelikle yaratılış dogmasının standart söyleminde yer alan “Adem-Havva”, “kaburgadan kadın yaratma”, “Nuh Tufanı”, “altı günde yaratılış”, “yasak elma”, “yılanın hinliği”, “cennet bahçelerinden kovuluş” gibi kavramlardan sıyrılmış bir söylem geliştirme çabası içine girildi. Bu bağlamda “indirgenemez karmaşıklık”, “yaratılış bilimi”, “özelleşmiş karmaşıklık”, “ani oluşum”, “tasarımdan gelen kanıt” gibi, dinsel çağrışımlar yapmaktan olabildiğince uzak yeni kavramlar üretildi. Hatta iş o kadar ileri gitti ki, artık Tanrı sözü dahi kullanmaktan kaçınılıyor. Bunun yerine “Tasarımcı”, “Doğaüstü Yaratıcı” veya “Akıllı Tasarımcı” gibi ni-telemeleri tercih ediyorlar.

Bu nedenle olsa gerek yaratılışçıların son dönem starlarından ve aynı zamanda “indirgenemez karmaşıklık” kavramının isim babası olan Michael Behe, yazı ve konuşmalarında dünyanın yaşı, Nuh Tufanı, Adem-Havva gibi dinsel söylemlerden özenle kaçınmaktadır. Derdini bazı hücresel sistemlerden dem vurarak anlatmaya çalışır. Ona göre bazı biyolojik sistemler, o kadar karmaşık bir bütünsellik içinde işlev görür ki, kendisini meydana getiren elemanlardan bir tekini dahi devreden çıkması ya da bozulması, sistemi iş göremez hale getirecektir. Ona göre sistemin bu kaçınılmaz özelliği, onun bir tasarım ürünü olduğunu ispatlamaktadır. Neden? Çünkü sistemin bu çalışma düzeni onun, indirgenemez karmaşıklıkta olmasından kaynaklanmaktadır. Yani burada da Paley’in saatindeki bir çarkın çıkması ile saatin artık zamanı gösteremeyeceğine benzer bir mantık yürütülmektedir. Buna ilaveten Behe, böyle bir sistemin zaman içinde kademe kademe parça eklenmesi ile oluşacağını da söylemektedir. Yani her şey baştan beri orada olmalıdır.

Behe’nin genellikle kullandığı örnek bakterinin hareket organı olan kamçıdır. Araştırmacılar Behe’nin

Michael Behe. Yaratılışçıların son dönemdeki starlarından.

iddialarını çok kolaylıkla çürütmüşlerdir. Bunları kısaca sizlerle de paylaşmak isterim.

İndirgenebilir karmaşıklığa (!) örnekler

Bakterinin kamçısı onlarca farklı proteinden oluşan bir moleküler motordur. Kamçı burada hareketi sağlayan bir pervane görevindedir. Bu pervane bazı bakterilerde saatin çalışma yönü ya da tersi doğrultuda dönerek hareketi sağlar. Bakterilerde kamçı protein genlerinde yapılan mutasyon çalışmaları ile sisteme ait belli genlerde meydana getirilen bazı bozuklukların, kamçının çalışmasını durdurmadığı, ama bakterinin, kamçının sola ya da sağa dönüş yönünü düzgün ayarlayamadığı görülmüştür. Yani bu mutant bakte-

tabii ki. Bunun nedeni de dinin kitabı yorumlarına atılmış olmaları, tabii böyle baktığımızda sadece evrim değil, bütün bilimler çelişiyor dinlerle. Oysa daha geniş dini yorumların evrimle çelişmesi gerekmez. Biraz sofistike bir din anlayışı gerekir.

Bilinçli tasarımı savunan çevrelerse tabii ki evrimle çelişiyorlar. Doğadaki değişimin bir üstün güç tarafından belirlenmesi evrimle çelişiktir. “Bilinçli tasarım” kavramını kullanmaları da tamamıyla siyasi bir kurnazlıktır. Çünkü Amerikan yüksek mahkemesi 1987 yılında, evrim konusundaki dini görüşlerin okullara giremeyeceği kararını aldı. Buna karşılık da din lafını etmemek için “bilinçli tasarım” kavramı icat edildi.

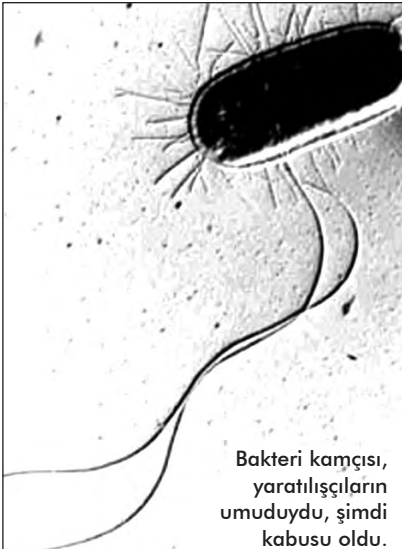
Evrin bilimciler, bu dini görüşlerin yaygınlaşmaması için hangi kanıtlarla mücadele ediyorlar?

Bilinçli tasarımcıların, kendi görüşlerini desteklemek için öne sürdükleri “kanıt”, aslında Darwin’in kendisinin de üzerinde çok düşündüğü ve problem olarak gördüğü bir konu: indirgenemez karmaşıklık. Görme organımız olan “göz”ü ele alalım. Son derece karmaşık bir organ olan gözün, evrim sırasında nasıl rastlantılarla

ortaya çıktığı konusu ortaya atılır. Bu iddiayı yürütenler şöyle düşünüyorlar: “Onda biri, yarısı ya da bir kısmı çalışan göz hiçbir işe yaramaz”. O zaman bu organın tam teşekkül etmiş olarak ortaya çıkması gerekir. Bu da evrime ters düşer. Bu iddianın anlamsız olduğu artık biliniyor. Farklı farklı türlerde tabii ki çeyrek göz, yarım göz, yüzde 10 göz diyebileceğimiz görme düzeylerine sahip olan canlılar var. Canlının görme düzeyi sadece ışığa hassasiyet ya da hareketi algılama olabilir. Bunlar, tam bir görme sisteminin çok küçük parçalarıdır. Sadece bu kadarına sahip olan organizmaların var olduğunu biliyoruz. Yani canlılarda indirgenemez bir karmaşıklık olduğu doğru değildir. İndirgenebilir bir karmaşıklık vardır. Teoloji ve bilim üzerine şöyle bir söz vardır: Tanrı boşluklardadır; bilimin şimdi için açıklayamadığı boşluklara hâkimdir Tanrı... Ama bilimdeki gelişmelerle boşluklar giderek doluyor, Tanrının yaşayacağı boşlukları gün geçtikçe bilim dolduruyor. Maddi dünyadaki ayrıntıları açıklayacak bir Tanrı ararsanız, o eninde sonunda bu süreçte bilimle çatışacak ve giderek yersiz yurtsuz kalacaktır.

rilerde kamçı iş görmekte ama organizma kendisinden çok etkin bir şekilde yararlanamamaktadır.

Aynı konuyu Paley'in sevdiği göz örneği üzerinden irdelemek de mümkün. Bilindiği gibi insanın önemli organlarından biri olan gözde, renk ayırımında iş gören ışık algılayıcı protein moleküllerinin genlerinde meydana gelen bir mutasyon nedeniyle, renk körlüğü olarak bilinen bir durum oluşur. Fakat bu mutasyondan dolayı, yaratılışçıların iddia ettiği gibi, kişilerin görme işlevleri son bulmaz, sadece çevrelerindeki kırmızı veya yeşil renkleri algılayamazlar. Burada sormak gerekiyor; hani o kadar mükemmel bir tasarım olan göz, tek bir parçası dahi zaafa uğrasa işlevini yerine getiremezdi? Hatta bu konuda çok ilginç bir durum daha bulunmaktadır. İnsan ve yeni dünya maymunlarının gözlerinde mavi, yeşil ve kırmızı renkleri algılayacak üç ayrı tip alıcı molekül bulunur. Fakat yaklaşık 30 milyon yıl önce yeni dünya maymunları ile yollarını ayırıp, evrimleşen eski dünya maymunlarının gözlerinde ise üç yerine sadece iki alıcı molekül bulunur. İşte hem doğal hem de yapay yollardan oluşmuş ve birindeki bir parçayı diğerinin içermediği iki göz var ortada. Her ikisi de işini gayet iyi yapıyor... Görüldüğü gibi bilinçli tasarımcıların kendi verdikleri örnek dahi kendi tezlerini çürütmek için yardımcı olmaktadır.

Bakteri kamçısı, yaratılışçıların umduydu, şimdi kabusu oldu.

Yaratılışçıların son yıllarda sarıldığı “indirgenemez karmaşıklık” olgusunun dahi iler-tutar yanının olmadığı görülüyor. Gözler görüyor, kamçılar çalışıyor. Hani, “kamçıyı oluşturan moleküler parçaların tek bir tanesi bile olmasa, ya da kusurlu olsa, kamçı çalışmaz ve dolayısıyla bakteriye hiçbir faydası olmaz”dı. İşte sistemler çalışıyor, yani yaratılışçı söyleme göre sistem “indirgenebilir bir karmaşıklığa” sahiptir.

Biyolojik gerçeklerle çelişen bu “indirgenemez karmaşıklık” önermesi diğer bir irdelemeyle de kolaylıkla çürütülebilmektedir. Yine kamçı konusuna dönersek ve yaratılışçıların akıllı tasarım ürünü mükemmel sistemleriyle aynı anda varolup, aynı işi yapan diğer sistemler için ne denilebilir? Örneğin, bakterilerden daha yüksek bir hücresel organizasyona sahip, ama bakteriler gibi tekhücreli olan bazı protozoonlar hareket etmek için farklı bir kamçı kullanırlar. Örneğin bunlarda kamçının hücreye bağlandığı kök bölgesinde, bakterilerdeki gibi bir motor yapı bulunmaz. Diğer bir ifade ile kamçı hareketi daha az karmaşık (indirgenmiş!) bir sistem ile yerine getirilmektedir. Şayet bakterideki kamçı “akıllı” bir tasarımcının “indirgenemez” karmaşıklıkta bir eseri ise, böyle motoru bulunmayan bir kamçıya ne gerek vardır ya da bunun tasarımcısı kimdir diye sormak gerekiyor. Açıkça görüldüğü gibi yaratılışçı hipotezlerin, bırakın tüm biyolojik çeşitliliği kapsayacak bir açıklama getirmeyi, kendi verdikleri örneklerdeki çalışma düzenini dahi açıklayacak gücü yoktur.

İnsandaki tasarım hataları

Bilebildiğimiz birçok canlı, biyolojik açıdan “berbat tasarım” örneği olarak kabul edilebilecek özelliklere sahiptir. Çünkü doğa yaratılışçının saat imalatçısı gibi çalışmadığı için, “bir şey ya akıllı tasarım ürünüdür ya da hiçtir” mantığı burada işlemez. Evrimsel gelişim eldeki malzemenin olabildiğince iyi kullanılması esasına dayanır. Tak-çık, yap-boz,

eldekini yeni bir işlev için kullanma, yeni bir işlev kazanmak için o işlevi bulunmayan iki şeyi bir araya getirip deneme vs. evrimin temel çalışma tarzıdır. Doğada “ol dedim oldu” yöntemi çalışmaz.

Kutsal kitaplara göre insan, melekten de üstün tutulmuş kutsal bir varlıktır. Tanrının suretinde yaratılmıştır. Diğer tüm canlılar ona fayda sağlamak üzere var edilmiştir. Şeytan rahat mekânından ona secde etmedi diye kovulmuştur. Tüm bunlardan sonra insanın hiç olmazsa biyolojik açıdan yetkin bir varlık olması beklenmez miydi? Ama ne gezer... Tıp bilimi insanın bedensel ve ruhsal eksikliklerini onarmak için çırpınıyor. Birer insan olarak hepimiz bunun doğrudan tanığıyız.

Toplumun önemli bir bölümünde burun kemiği doğuştan eğri. Bunun yol açtığı bir sürü sorun var. Başta nefes almak gibi çok önemli bir işlevimizi kötü etkiliyor. Ne gece rahat bir uyku, ne enerji dolu bir yaşam.

İnsan dişlerinden çektiğini, çok az şeyden çekmiştir. Çürükler, diş eti hastalıkları, çıkmayan 20 yaş dişleri, kanal tedavisi, protezler, kalp romatizmasına kadar giden dertler. Oysa köpekbalıklarının dişleri her sene yenileniyor. Şu hayvana bahsedilen güzelim tasarım, biz sevgili kullara da bağışlanamaz mıydı?

Geçenlerde Sevgili Ender Helvacıoğlu Chris Colby ve Loren Pethrich tarafından hazırlanmış bir makale gönderdi. Doğadaki kötü tasarımların ele alındığı yazıda verilen bir örnek dikkatimi çekti. Yazarlar orta yaş ve üzeri erkelerin baş dertlerinden biri olan prostata değinmişler. Bilindiği gibi prostat adlı verilen bez, erkek üreme sisteminin önemli bir parçasıdır. İdrar borusu bu bezin içinden geçer. Prostat enfeksiyona ve ilerki yaşlarda kanserleşmeye yatkın bir yapıya sahip olduğundan, bunda bir sorun meydana geldiğinde bez genişleyip, idrar borusunu sıkıştırmaktadır. Sonuç olarak idrar rahat bir şekilde yapamama gibi çok sıkıntılı bir durum ortaya çıkmaktadır. Yazarlar haklı olarak, idrar bo-

rusunu, böyle genişleme eğilimi olan bir yapının içinden geçirmediği “akıllı tasarımı” sorguluyorlar. Hadi diyelim oradan geçmesi gerekti, buraya ezilmeye daha dirençli bir idrar borusu konamaz mıydı?

Karmaşıklık ilahi tasarıma uygun mu?

Bir biyolog olarak bugüne kadar yüzlerce biyolojik sistemi inceledim. Birçoğunda varolan aşırı karmaşıklık ve ayrıntı, sorun yaşanmasında baş etmen gibi gözüküyor. Sistemdeki ayrıntı, daha çok, sistemin çalışması ile ilgili olup, sistemdeki sorunların etkili çözümüne yönelik olmadığından, doğduğumuz andan itibaren hastalıklardan başımızı kaldıramıyoruz. Şimdikinden daha başarılı bir bağışıklık sistemi ve genetik bozuklukları tamir mekanizmamız olsaydı; kanser başta olmak üzere birçok hastalığa direnmemiz daha kolay olacaktı.

Yaratılış dogmasında olan işlere farklı bir bakış açısından bakıldığında, biyolojik sistemlerde yer alan moleküler düzeydeki bu kadar ayrıntının, “ilahi ya da akıllı tasarım” olgusuna pek uygun olmadığını düşünüyorum. Doğaüstü güçlerle bir şey yapabilme yetisine sahip bir yaratıcı, çok daha basit, hatası az, tamiri kolay, yüksek etkinlikte ürünler meydana getirebilirdi. Yani bir mucize olabilirdi. Fakat bu mucizeleri gerçek hayatta ne yazık ki göremiyoruz.

Evrim, eldeki mevcut malzeme-yi, mevcut koşullar içinde kullanıp, organizmanın hayatta kalması yönünde çalıştığı için canlılarda, tarihin biyoloji çöplüğünden kalma birçok yapıyı görmek olasıdır. Örneğin balina avcılarının yakaladıkları kimi balinalarda gözlemledikleri arka extremit (ayak) kalıntılarının sırrı ancak moleküler çalışmalar ile anlaşılabilmiştir. Şöyle ki, moleküler sınıflandırma çalışmaları suda yaşadığı halde balinaların en yakın akrabasının bir balık değil su aygırı olduğunu ortaya koymuştur. Balinaların bedeninde yer alıp da artık

kullanılmayan arka ayak kalıntılarının nedeni bir tasarım hatası değil, onun önce karada yaşayıp daha sonra denize dönen bir memeli olmasındandı.

İnançtan bilim olur mu?

Sözün özüne gelinirse yaratılışçılar artık insanları teolojik ve metafizik dogmalarla ikna etme olanakları kalmadığından çıkış yollarını bilime bağladılar. Bu nedenle “yaratılış bilimi” diye, dinsel olguları örtülü bir şekilde içeren, sahte bir bilim yaratma çabasına girdiler. Bilim dünyasında kendilerine yer açmak için hoyratça sağa-sola saldırıyorlar. Tezlerinin tutulacak bir yanı olmadığı için yaratılışçılar kendilerini, en zayıf savunma yöntemi olan, karşıtları ile ifade yolunu seçiyorlar. Darwin’i ve Evrim Kuramı’nı ortadan kaldırarak insan bilincinde boşluk yaratma çabasındalar. Böylece oraya kendilerinin yerleşebileceklerine inanıyorlar. Bu yolla bilimsel bir kuram ortaya koymaları olanaksız. Şayet bir mücadele içinde iseniz hareketinizin ana eksenine öncelikle kendi tezinizi koymalısınız. Her şeyden önce onun sağlam ve inandırıcı olması gerek. Mücadelenizin merkezinde karşıtlarınızın karalanması oturuyorsa, uzun vadede oradan bir yere varmanın olanağı yok. Bilimin çok güçlü ve tutarlı bir özeleştirisi sistemi vardır ve bu işi, yaratılışçıların paralı, göz boyamalı kampanyalarına gereksinim duymadan zaten yapıyor. Bilimsel bilgi, bilimsel yöntemeye dayanır. Hipotezlerini, gözlem ve deneyle desteklemezsen, mantıksal sınımadan geçirmezsen, onu bilimsel kuram ya da yasa düzeyine çıkaramazsın.

Bilimsel eleştiri sisteminin gücünü düşündüğümde aklıma hep Charles Darwin ve kuzeni Francis Darwin gelir. Darwin’in, belki de en az biyolojik Evrim Kuramı kadar (kimilerine göre daha çok) sevip, savunduğu “Pangenesi” kuramının, Francis Darwin tarafından yapılan bir seri

Yaratıcının kayırdığı canlı: Köpekbalıkları. Yaratıcının insana vermediği diş sistemi onlara bahşedilmiş.

deney sonucu bilim tarihinin çöplüğüne gönderilişi bilim tarihinin ilginç öykülerindendir. Bilim öyle ciddi ve tutarlı bir etkinliktir ki, dünya çapında bir üne sahip olduğu bir dönemde dahi, zavallı Darwin’i kuzeninin gazabından koruyamamıştır.

Sevgili dostlar, bilimin açıklayamadığını, hiçbir şey açıklayamaz. Bugüne kadar bu hep böyle olmuştur. İnsanlığa safsatadan, falcıdan, büyücünden, muskacıdan vb. fayda yok. Her insan her istediğine inanimakta serbesttir. Bu en azından onun insani, hukuki ve ahlaki bir hakkıdır. Fakat hiç kimsenin inancını bilim diye yutturmaya hakkı yoktur. Çünkü akıl ve bilim dışındaki çözümlerin gözyaşı, sömürü ve acı getirdiği deneyimlerle sabittir. Toplum bilim ve akıldışına karşı koruma görevi ilk aşamada bilimciler aittir.

Birkaç ay sonra yaratılışçıların, yaratılış dogmasının Evrim Kuramı’yla eşit sürelerde orta dereceli okullarda okutulması için, Milli Eğitim Bakanlığı düzeyinde girişimde bulunacağından söz ediliyor. Din tüccarları, inanç sömürücüleri kapımızın eşikinde bekliyor. Evimizi korumamız gerek.

NOT: Makalenin hazırlanmasında www.talkorigins.org ve www.ncseweb.org web sayfalarında yer alan Eugenie Scott, Mark Isaak ve Lenny Flank’ın bilgi ve görüşlerinden yaygın olarak yararlanılmıştır.

Kepler'in gökbilime katkıları

Kepler, Kopernik'in ölümünden sonra, onun Güneş-merkezli evren sisteminin gökbilime getirdiği yeni sorunların çözümünü vermeye uğraşmıştır. Kopernik'le başlayan yeni gökbilimin matematiksel savlarının tam gücü, ilk kez Kepler'in çalışmalarında ortaya çıkar. Kepler'in geliştirdiği üç yasa, astrofiziğin temelini oluşturmuş, daha sonra gerçekleştirilecek kimi önemli buluşlar için ipuçları sağlamıştır. Newton'un yerçekimi kanunu ve eylemsizlik ilkesi bunlardan bazılarıdır.

Derleyen: Nalân Mahsereci

Johannes Kepler (1571-1630), Kopernik'in insanlığın evreni kavrayışında başlattığı devrimin tamamlayıcılarından. Kopernik'in ölümünden sonra, onun Güneş-merkezli evren sisteminin gökbilime getirdiği yeni sorunların çözümünü vermeye uğraşmıştır. Kopernik'le başlayan yeni gökbilimin matematiksel savlarının tam gücü, ilk kez Kepler'in çalışmalarında ortaya çıkar. Kepler'in geliştirdiği üç yasa, astrofiziğin temelini oluşturmuş, daha sonra gerçekleştirilecek kimi önemli buluşlar için ipuçları sağlamıştır. Newton'un yerçekimi kanunu ve eylemsizlik ilkesi bunlardan bazılarıdır.

Çocukluk ve öğrencilik yılları

Johannes Kepler, 27 Aralık 1571'de Güney Almanya'da Weil der Stadt Kenti'nde dünyaya gelir. Dört yaşında geçirdiği ağır çiçek hastalığı görme duyumunu zayıflatmış, ellerinde sakatlığa yol açmıştır. Maceracı kaba bir baba ile huysuz, aksi bir kadının dört çocuğundan en büyüğü olmasına ve aile kavgaları içinde büyümesine karşın, Kepler'in öğrencilik yılları çok parlak geçmiştir. Çocukluğuna ilişkin en canlı anılarından biri, 1577 yılında dünyadan gözlenebilen bir kuyruklu yıldız izlemek üzere, annesinin onu köyün yakınındaki tepeye çıkarmasıdır.

Ruhsal güvensizlik içinde büyüyen Kepler ilahiyata yönelir; ancak Tübingen Protestan Üniversitesindeki öğreniminde bilim ve matematiğin büyüleyici etkisinde kalacaktır. Üniversitede matematik ve gökbilim dersleri vermekte olan Michael Mastlin'in

etkisiyle Kopernik sistemini benimser. Bu benimseyiş, Kepler'in sonraki yaşamı açısından bir dönüm noktasını oluşturacaktır, sistemin doğruluğunu ispatlamak, açık bıraktığı kısımları tamamlamak tutkusuyla dolmuştur. Daha sonra başladığı ilahiyat öğreniminin son yılındayken, Graz'daki Lutherci bir lisede boşalan matematik öğretmenliğine atanır, aynı zamanda böylece ilahiyat öğrenimi yarım kalır. 23 yaşındayken gittiği Graz'da rahat bir çalışma ortamı bulur, aynı zamanda bölge matematikçisi de olmuştur ve evrenin yapısına ilişkin çalışmalarına başlar.

İlk yapıt: Evrenin Gizleri

Kopernik gibi Kepler de, Pissagorcu matematiğin ve Platoncu felsefenin etkisindedir. Amacı "göksel mimarlık" dediği düzende, aradığı matematik uyumu bulmaktır. Graz'da, 1596 yılında yayımlanan *Evrenin Gizlerini İçeren Matematiksel Araştırmaların Habercisi* (*Prodromus Dissertationum Mathematicarum Continens Mysterium Cosmographicum*) adlı ilk yapıtının önsözü uzun bir Kopernik sistemi savunusuyla açılır. Bu yapıtında, gezegenlerin hareketlerini geometrik çizgi ve eğrilerle belirleme yoluna gitmiş, o zaman bilinen altı gezegene ait yörüngelerin, belli bir sıra içinde iç içe yerleştirilen beş düzgün geometrik nesnenin oluşturduğu altı aralığa denk düştüğünü ispatla çalışmıştır. "Yetkin nesne" denen bu çokyüzlü cisimler şunlardır: 1) Dört eşkenar üçgen yüzlü (piramit), 2) Altı kare yüzlü (küp), 3) Sekiz eşkenar üçgen yüzlü, 4) On iki eşkenar beşgen yüzlü, 5) Yirmi eşkenar üçgen yüzlü. Bilindiği gibi iki boyutlu düzlemde istenilen sayıda çokgen şekil çizilebilir; oysa üç boyutlu uzayda yalnızca sıraladığımız bu beş çokyüzlü düzgün nesne oluşturulabilir. Antik-

çağ'dan beri bilinen bu beş nesnenin gizemli bir niteliği olduğu inancı pek de yersiz değildir. Gerçekten, yetkin simetrik olan bu nesnelerin her biri tüm köşelerinin dokunduğu bir küre içine yerleştirilebilir. Aynı şekilde, her biri tüm yüzlerinin orta noktasına dokunan bir daireyi çevirebilir. Örneğin, Satürn yörüngesini içeren küreye bir küp yerleştirilecek olsa, Jüpiter'in küresi bu kübün içine; ya da Jüpiter'in küresine bir piramit (dört eşkenar üçgen yüzü nesne) yerleştirilecek olsa, Mars'ın küresi bu piramidin içine tıpatıp uyacaktır. Aynı düzenleme geriye kalan gezegen yörüngeleriyle çokyüzlü düzgün nesnelerle de gerçekleşmektedir.

Kepler en büyük coşkusunu bu düzenlemeye yönelik araştırmalarda yaşar. Düzgün geometrik nesnelerle gezegen yörüngeleri arasında Kepler'in varsaydığı ilişki olgusal temelden yoksundur kuşkusuz; ama gezegenlere ait yörünge büyüklükleri arasında bir tür bağlantı olduğu düşüncesinde gerçek payı vardır. Nitekim Kepler'in, 20 yıl sonra formülle edeceği 3. Yasası bu düşünceden kaynaklanmıştır.

Johannes Kepler'in Graz'da kalması uzun sürmez; dinsel çekişmede Katolikler'e yenik düşen Protestan azınlıkla birlikte kenti terk etmek zorunda kalır.

Tycho Brahe'nin yanında

Kepler işsiz kalmıştır, ama bu ona meslek yaşamının belki de en büyük şans kapısını açar: Daha önce, *Evrenin Gizleri* adlı yapıtını yolladı-

Kepler'in öğretmen olarak atandığı Graz'ı betimleyen bir çizim.

ğı, imparatorluk matematikçiliğine atanmış Tycho Brahe onu gözlemesine çağırmaktadır. Böylelikle Kepler, 1600'de, Kopernik sonrası dönemin en önemli astronomlarından olan Tycho Brahe'nin asistanlarından biri olur.

Kepler'in kişilik yönünden ustasıyla uyum sağlaması kolay olmayacaktır; üstelik Tycho Brahe, Kepler'den farklı olarak, Tanrısal düzene aykırı saydığı Kopernik'in Güneş-merkezli sistemine karşıdır. Gerçi Kopernik sisteminin gökbilime sunduğu matematiksel uyumu görmezden gelmemektedir. Bu uyum, Brahe'nin Batlamyus'un Yer-merkezli sistemine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu artırmıştır. Sonuçta hem Batlamyus'un, hem de Kopernik'in sistemlerini yadsıyarak, kendi adıyla anılan "Tycho" evrenini savunmaya başlar. Önerdiği sistem, Kopernik'in ortaya attığı sorunlara arabulucu nitelikte çözümler önermektedir. Brahe'ye göre gezegenler Güneş'in, Güneş de dünyanın çevresinde dönmektedir. Bu sistem, Kopernik sisteminin sağladığı matematiksel yararı kullanmanın yanında, dinsel konulardan ödün vermeyi de gerektirmemektedir. Birlikte çalıştıkları süre boyunca ve hatta ölüm döşeginde bile Brahe, kendi sistemini kabul etmesi için Kepler'i iknaya çalışmıştır.

Tycho Brahe'nin astronomi alanındaki asıl önemi, gözlem yöntemlerinde çok önemli değişiklikler başlatmış olması, tasarladığı yeni gözlem aygıtlarıyla kendisinden önce toplanmış gökbilim verilerindeki yanlışları düzeltmesi, daha güvenilir veriler elde etmesidir. Brahe'nin kendisi ve yetiştirdiği gökbilimciler, Avrupa gökbilimini eski ve kötü verilere bağlı kalmaktan kurtardığı gibi, bu verilerden

Tübingen Üniversitesi'ndeyken Kepler'in Kopernik sistemini benimsemesini sağlayan gökbilim öğretmeni Michael Maestlin.

türemiş birçok gökbilim sorununu da ortadan kaldırmışlardır.

Kepler, Brahe'nin yanında çalışmaya başladıktan bir yıl sonra Brahe yaşamını yitirir (1601); gözlemeyiyle birlikte yılların yoğun emeğiyle toplanmış son derece güvenilir gözlem ve ölçme verilerine Kepler sahip çıkar. Brahe'nin beceri dolu gözlemleri, Kopernik sisteminin getirdiği yenilikleri ilk kez gezegenler sorununun yeterli çözümüne dönüştürecek olan Kepler'in çalışmalarındaki temel unsur olacaktır.

İmparator matematikçiliği görevini üstlenir

Brahe'nin ölümüyle birlikte, Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Rudolf, Kepler'i imparatorluk matematikçiliğine atar. Kepler'in resmi görevi astroloji almanakları hazırlamaktır. *Astrolojinin Güvenilir Temelleri* (*De Fundamentis Astrologiae Certioribus*, 1601) adlı yapıtında, yıldızların insan yaşamını yönlendirdiği yolundaki boş inancı reddetmesine karşın, evren ile insan arasında belirli bir uyum olduğuna inancını dile getirir, astrolojiye ilişkin öngörülerıyla ün yapar. Kepler'in zaten yetersiz olan maaşı çoğu kez ödenmemektedir. O da astronomlar için ek kazanç gözüyle bakıp, bir bakıma küçümsediği astrolojiyi kullanır, soyluların yıldız falına baka-

Tycho Brahe'nin Kopernik ve Batlamyus'un evren sistemlerine karşı önerdiği Tycho sistemi: Gezegenler Güneş'in, Güneş ve Ay ise Yer'in çevresinde dönüyor.

rak geçimini sağlar.

Kepler, Ekim 1604'de ortaya çıkan bir süpernovayı, çıplak gözle görülmez oluncaya değin, 17 ay boyunca gözlemler. Antikçağ'dan beri değişmez ve kusursuz kabul edilmiş yıldızlar âleminde değişimlerin olabileceğine dair kanıt oluşturan gözlem sonuçlarını 1606'da yayımlar.

Tycho'nun Kepler'e ölümünden önce verdiği görev, gezegen yörüngelerini belirlemeye yöneliktir; incelemeye koyulduğu ilk yörünge de beklentiye en çok aykırı düşen Mars'ın gözlenen yörüngesidir. Kepler, Mars'a ilişkin gözlem sonuçlarının değerlendirilmesinden önce, ışığın atmosferde kırılması olgusunu incelemek gerektiği sonucuna varır. Uzaydaki gökcisimlerinden gelen ışık ışınlarının Yer'i çevreleyen yoğun atmosfere girdiklerinde nasıl kırıldığı konusundaki araştırmalarını, *Astronomideki Optik Konuların İncelenmesi Konusunda Vitello'ya Ek* (Ad Vitellionem Paralipomena Quibus Astronomiae Pars Optica Traditur, 1604) başlığıyla yayımlar. Vitellio, Ortaçağ'ın optik konusundaki en önemli araştırmasını yayımlamıştır. Kepler bu yapıtında Vitellio'ya ek yapmanın çok ötesinde bir başarı sergilemiş, insan gözünün yapısı ve çalışması hakkında sonradan gerçekleştirilecek araştırmalara temel oluşturacak katkılarda bulunmuştur. Gözlüğün düzgün görmeyi nasıl

sağladığını ilk kez açıklayan bilim adamı da Kepler olmuştur.

1. ve 2. Kepler Yasaları

Kepler, Mars'ı incelerken, yoğun uğraşa karşın yıllarca, gözlem verileriyle uyum kurmaya çalıştığı çembersel yörünge arasındaki farkı giderebilir. Bu da çembersel yörünge beklentisinde bir yanlışlık olduğunu göstermektedir. Ne var ki, gökssel düzeyde yetkinlik arayışı içinde olan Kepler, bu olasılığı bir türlü içine sindiremez. Çembersel olmayan bir yörünge nasıl düşünülebilir? Ama olgular da bir yana itilemez!

Bu tür açmazların etkisindeki Kepler, zamanla astronomide geometrik uyum arayışından fiziksel etki arayışına girer. Kopernik için Güneş'in merkez konumu salt matematiksel bir belirlemedir; oysa Kepler buna fiziksel bir gerçeklik tanıma gereğini duymaya başlar. Yazılarında, Kopernik'in kendi kuramının zenginliklerinin ayrımında olamadığını, Güneş ve Yer'in konumlarını değiştiren ilk yürekli adımdan sonra, sisteminin ayrıntılarını geliştirirken Batlamyus'a daha yakın kaldığını defalarca vurgulamıştır. Yer'in bir gezegen olarak yeni konumunu, diğer gezegenler gibi Güneş tarafından güdüldüğü gerçeğini açıkça ve tam olarak kullanıp, Kopernik evrenindeki uyumsuzlukları ortadan kaldırma görevini üstlenir. Yer'in bu sistemde özgün bir konumu olmadığını savunan Kepler, gezegenlerin yörünge düzleminin Güneş'te kesişmesi gerektiğinde ısrar eder.

Mars'ın yörüngesi üzerindeki çalışması bir olguyu daha gün ışığına çıkarır: Gezegenin yörüngesi üzerindeki hızının değişik noktalarda değişik olduğu gerçeği. Öyle ki gezegenin Güneş'e yaklaştığında hızı artmakta, uzaklaştığında hızı azalmaktadır. Kepler, bu ilişkiyi 2. Yasası'nda şöyle dile getirir: Güneş ile gezegen arasındaki yarıçap vektörü, yörünge düzleminde eşit zamanlarda eşit alanlar süpürür. Yaptığı tüm ölçmelerin doğruladığı bu ilişki de çembersel yörünge beklentisiyle

bağdaşmamaktadır. Kepler ister istemez başka bir yörünge biçimine yönelmek zorundadır. Gözlemler, yörünge elips biçiminde olduğunu ortaya koymaktadır. Mars'ın yörüngesine ilişkin bu buluşunu Kepler, daha sonra 1. Yasası olarak tüm gezegenler için belirleme yoluna gider: Her gezegen, bir odağında Güneş'in yer aldığı bir elips çizerek devinir.

Kepler ilk iki yasağını, 1609'da yayımlanan *Yeni Astronomi* (Astronomia Nova) kitabında ortaya koymuştur. Kepler'i ünlü yasalarına ulaştıran süreç, doğru verilerin varlığı (ki burada Brahe'nin gözlemlerinin önemi büyüktür) ve Yer'in bir gezegen olduğuna gerçekten inanmasıdır. Onun gerçeği bulma yolunda verdiği çabayı ve derin araştırma tutkusunu, şu sözleri az da olsa yansıtmaktadır: "Çalışmamın karmaşık görünen sonuçlarını izlemede zorlanıyorsanız, bana kızmayınız; çektiğim sıkıntılar için bana acıyınız. Sunduğum her sonuca yüzlerce kez yinelediğim sınama ve hesaplamalarla ulaştım. Sadece Mars'ın yörüngesini belirlemem beş yılımı aldı".

Geometrik optiği kurmuştur

Kepler'in 1611'de yayımlanan *Kırılma* (Dioptrice) adlı yapıtı, Galilei'nin bir yakınsak mercek ile bir iraksak mercekten oluşan teleskobuna oranla büyütme gücü çok daha yüksek olan ve iki yakınsak mercekten oluşan bir teleskobun tanımını ve çalışma ilkelerini içerir. Günümüzde kullanılan mercekli teleskoplar, Kepler teleskobunun geliştirilmiş modelleridir. Kepler optik alanındaki iki yapıtıyla (Dioptrice ve Ad Vitellionem) geometrik optik olarak anılan fizik dalının kurucusu olmuştur.

1611'de, II. Rudolf'un kardeşi tarafından tahttan çekilmeye zorlanması üzerine, Kepler imparatorluğun o dönemdeki başkenti Prag'dan ayrılmaya karar verir. Yeni imparator tarafından da imparator matematikçisi olarak atanmasına karşın, Linz'e yerleşir.

Linz'de kaldığı 14 yıl boyunca *Dünyanın Uyumu* (*Harmonica Mundi*, 1619) ve *Kopernik Astronomisinin Özeti* (*Epitome Astronomiae Copernicanae*, 1618-21) adlı yapıtlarını yayımlar ve ünlü *Rudolf Cetvelleri*'ni (*Tabulae Rudolphinae*, 1627) tamamlar.

3. Kepler Yasası

Büyük bölümü mistik görüşlerden oluşan *Dünyanın Uyumu*, Kepler'in 3. Yasası olarak bilinen çok önemli bir yasayı içermektedir. Bu yasaya göre, bir gezegenin yörüngesini tamamlamada geçirdiği sürenin karesi, Güneş'e olan ortalama uzaklığının kübüyle orantılıdır. Buna göre, gezegenin periyodik süresini T ile, yörüngesinin ortalama yarıçapını r ile gösterirsek, r^3/T^2 oranı tüm gezegenler için aynıdır. "Harmonik yasa" diye bilinen bu ilişki, yörüngeleri tamamlama süresi bakımından gezegenlerin karşılaştırılmasına olanak vermektedir. Daha da önemlisi, ilişkinin ileride Newton'un formüle ettiği yerçekimi yasasına sağladığı ipucudur. Oysa Kepler, bu son buluşuna, gençlik yıllarından beri arayışı içinde olduğu "küreler uyumunun" formülü gözıyla bakmaktadır. Uyumsuz bir evrenin onun için bir anlamı yoktur. Güneş gezegenleri yönetme gücüne sahipse, göksel devinimlerin r^3/T^2 formülünde dile gelen türden bir ilişki içermesi gerekmektedir.

Kopernik Astronomisinin Özeti adlı yapıtında ise, Kopernik'in görüşlerini güçlü bir biçimde savunmakta, 1. ve 2. Yasalarını Mars'tan başka gezegenler ve Ay için, 3. Yasasını da Jüpiter'in yeni keşfedilmiş dört uydusu için sınavdığını ve geçerliliklerini saptadığını belirtmektedir. Kepler'in bu yapıtı, Kopernik ve Galilei'nin yapıtlarıyla birlikte, kilisenin Yasak Kitaplar Listesi'ne alınmış ve 200 yıl bu listede kalmıştır.

Rudolf Cetvelleri

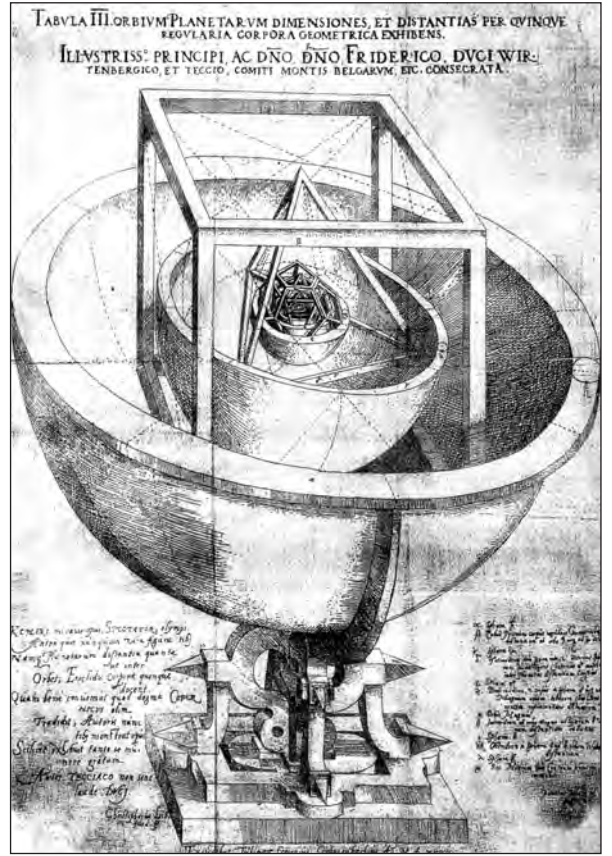
Kepler *Rudolf Cetvelleri*'ni, İmparator Rudolf'un onuruna adlandırmıştır. Kitap temel olarak Tycho Brahe'nin gözlem sonuçlarına daya-

nır. Brahe'nin incelediği 777 yıldız, Kepler 228 yıldız daha eklemiştir. Yıldızların konumu birkaç açı dakikası doğrulukla belirlenmiştir. Yapıt, gezegenlere ve bunların konumlarına ilişkin cetvelleri de içerir. Teleskop öncesi astronominin en yetkin ve kesinlikli katalogu olan yapıt, yayımlanmasını izleyen yüzyıl boyunca aşılamamış ve yaygın olarak kullanılmıştır. Işık atmosferdeki kırılması hesaba katılarak yıldızların konumunda gerekli düzeltmelerin yapıldığı ilk katalogdur.

Kepler, Otuz Yıl Savaşları'nın başarılı komutanı Zagan Dükü Wallenstein'in çağrısına uyarak 1628'de Zagan'a gider ve burada bir basımevi kurar. Wallenstein'in imparator tarafından görevden alınması üzerine, Kepler ailesini burada bırakarak, imparatorluktan alması gereken birikmiş gelirini almak üzere Regensburg'a gider. Burada yakalandığı kısa süren ateşli bir hastalık sonucu, 15 Kasım 1630'da ölür. Mezarı Otuz Yıl Savaşları'nın çalkantısı içinde kaybolur.

Kepler, ilk eşinin ölümü üzerine ikinci kez evlenmiş ve evliliklerinden bir düzineden fazla çocuğu olmuştur; ancak bunlardan sadece 3'ü onun sağlığında hayatta kalır. Kepler'in ölümünden sonra yayımlanan ve ilk modern bilimkurgu yapıtı sayılan, *Bilim ve Gelecek*'in bu sayısında çevirisini yayımlayarak Türkçe'ye kazandırdığımız *Somnium* (Rüya, 1634) adlı bir yapıtı daha bulunmaktadır.

Kepler, sayıların mistisizmi, uyumu ve evrenin geometrik bir düzenlemeye kurulduğu yönündeki, Yeni Pisagorculuk ve Yeni Platonculuk kaynaklı inançlarını hiçbir zaman yitirmemiştir. Tanrının doğasının matematiksel olduğuna inanıyordu.

Kepler'in *Evrenin Gizleri* yapıtında geliştirdiği, gezegenler arasındaki uzaklıklara geometrik açıklama getirmeye çalıştığı hipotezi betimleyen bir çizim.

Onun gözünde Güneş de, Tanrısal bir güçtü. Astronominin temelini oluşturan üç yasası, bu inancının büyüünde sürdürdüğü çalışmaların bir bakıma yan ürünüdür. Ömrü boyunca, evrendeki matematiksel uyumu açıkladığını düşündüğü pek çok yasa ortaya atmıştır, ancak bugün bu yasaların çoğu gözlemlerle uyuşmadığından kullanılmamaktadır. Kepler'in kendisi gibi dönemin bilim çevrelerinin de (Galileo'da dahil) onun bugün geçerliliğini koruyan üç yasasını yeterince önemseddiği söylenemez. Newton'un bir başarısı da, Kepler'in kitaplarında adeta gömülü kalan bu yasaların gerçek önemini kavramış olmasıdır.

KAYNAKLAR

- 1) Ana Britannica, "Kepler, Johannes" maddesi, Cilt:18, 15. Edisyon: 1994.
- 2) Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 9. Basım, Kasım 1997, Ankara, 218 s.
- 3) James R. Voelkel, *Yeni Gökbilim: Johannes Kepler*, Çev. Nur Özlük, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Haziran 2002, Ankara, 151 s.
- 4) Thomas Kuhn, "Kopernik Devrimi", Çev. Prof. Dr. Rennan Pekünlü, *Bilim ve Gelecek* dergisi, S.2, Nisan 2004, s.41-60.

İlk modern bilimkurgu öyküsü Johannes Kepler'in "Rüya"sı

Bilimsel Devrim'in en önemli halkalarından birini temsil eden Johannes Kepler'in "Rüya" (Somnium) adlı eseri, Türkçe'de ilk kez yayımlanıyor. Kepler bu eserinde, "astronomik gözlemler Dünya üzerinden değil de, Ay yüzeyinden yapılsaydı, ne gibi farklılıklar elde edilirdi?" sorusuna, bir bilimkurgu öyküsü yazarak yanıt arıyor. Kepler, gerici çevrelerin tepkisinden çekindiği için bilimkurgu formatını tercih etmişti. Böylece, 1593-1630 yılları arasında, tam 37 yılda tamamlanan "Somnium", ilk modern bilimkurgu öyküsü unvanını da kazanmıştır.

1590'ların başından, Tübingen Protestan Üniversitesi'ndeki öğrenciliğinden beri, büyük bilim insanı Johannes Kepler'i (1571-1630) meşgul eden en önemli sorulardan biri, gök olaylarının Ay'da bulunduğu varsayılan bir gözlemciye nasıl göründüğüdür. Bu soruyu başka bir şekilde ifade edersek, astronomik gözlemler Dünya üzerinden değil de, Ay yüzeyinden yapılsaydı, ne gibi farklılıklar elde edilirdi? İşte, öğrencilik döneminden yaklaşık 40 yıl sonra veya ölümünden dört yıl sonra, 1634'te oğlu

Kepler'in bu portresindeki orijinallik, arkasındaki duvarda Tycho Brahe'nin portresinin gözükmesi.

Bener Ergüngör

Marmara Üniv. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Ludwig Kepler tarafından tamamlanıp yayımlanan *Rüya veya Ay Astronomisi (Somnium, sive Astronomia Lunaris)* adlı eserindeki düşüncelerinin ilk tohumları, henüz öğrencilik döneminde atılıyor.

"Rüya-Somnium" adlı eserin önemi

Kepler'in çağdaşı Galileo'dan itibaren değişecek olan Ortaçağ geleneğine uygun olarak, *Rüya* ilk olarak Latince yayımlanır. Daha sonra, ancak 1858-1871 yılları arasında Christian Frisch tarafından sürdürülen Kepler'in bütün eserlerini orijinal dilinde yayımlama girişiminde, VIII. ciltte yer alır. Kepler'in anadili olan Almanca'da ise, ilk olarak ancak 1898'de yayımlanacaktır. *Rüya*'nın ilk tam İngilizce çevirisi, 1947'de Amerikalı bir master öğrencisi tarafından yapılır ama yayımlanmaz. Patricia Frueh Kirkwood tarafından *Kepler'in Rüyası* başlığıyla yapılan ve yayımlanan ilk tam İngilizce çevirinin tarihi ise 1965'tir. Dilimize kazandırdığımız İngilizce çeviri ise, Edward Rosen tarafından, Columbia Üniversitesi'nde bulunan 1634 Latince metin üzerinden 1965'te yapılmış, 1967'de de yayımlanmıştır.

Almanca baskının tatmin edici olmadığı hesaba katılırsa, ilk modern bilimkurgu eseri sayılabilecek olan *Rüya*'dan yüzyıllarca, çok az kişinin haberdar olduğu söylenebilir. İlk modern bilimkurgu eseri olmasının yanı sıra, yaşadığı zaman içinde değerlendirildiğinde, Kepler'in Ay'a dair gözlemleri çok çarpıcı bir olaydır ve bilimsel devrim niteliğindedir. Zira *Rüya*, Kopernikçi dünya görüşünün temsili niteliğindedir. Galileo'nun 1610'da yazımını tamamladığı çığır açıcı eseri *Yıldızların Habercisi (Sidereus Nuncius)*, birçok yönden Kepler'in *Rüya*'da öne sürdüğü fikirlerin kanıtlarını sergileyen bir kitap olarak da okunabilir. Kısacası, *Rüya* ile

birlikte eski çağ sona erer, yeni bir çağ başlar.

Somnium'un temel tezi

Kepler, Güneybatı Almanya'daki bir köy olan Weil-der-Stadt'ta doğuyor ve çocukluğu da burada geçiyor. Babası öldüğünde fakirlikle boğuşmak zorunda kalan bir kadının çocuğu olan Kepler yine de çok şanslıdır, çünkü eğitimini üstlenenler ondaki yeteneği fark ediyor ve olabildiğince gelişmesi için çaba gösteriyorlar.

Tübingen Üniversitesi'nde görev yapan ve Martin Luther'in bilimsel danışmanı olan Michael Maestlin, Lutherci-ler'e saygının bir gereği olarak, derslerinde jeosantrik (Dünya'yı merkez alan) sistemi öğretiyor, ancak derslerinin dışındaki çevresinde heliosantrik (Güneş'i merkez alan) sistemi tartışıyor. Zira Lutherciler, Kopernikçi teoriyi veya yeni astronomi teorisini yasaklamıştır. İşte Kepler de Maestlin'in üniversite dışındaki çevresinde bulunan öğrencilerinden biridir. Ancak Kepler, hocası Maestlin'den daha cesurdur ve tartışmalarda açıkça yeni teoriyi savunur. Kepler, hocasından astronomi pratiğini de öğrenir. Böylece, *Rüya*'da ortaya attığı, Ay'daki bir gözlemciye gökyüzünün nasıl görüldüğü sorusuyla ilgilenmeye başlar.

Kepler, Kopernik'in izinden gidecek, Yerküre'nin çok hızlı devindiğini, ancak insanların bunun farkında olmadığını düşünür. Öte yandan, insanlar Ay'a baktıklarında, onu devinim halinde görürler. Kepler, aynı şekilde, Ay'daki bir gözlemcinin de, Ay'ın kendi etrafındaki dönüşüne katıldığı için bu durumun farkına varamayacağını, ama Yerküre'nin devindiğini göreceği fikrini ortaya atar. İşte Kepler'in 1593'te hazırladığı, *Rüya*'nın temelini atan konuşmanın temel tezi budur. Kepler'in asıl amacı, Kopernik astronomisine düş-

manlığı sona erdirmektir. Ancak, Kepler'in tartışma önerisi tez jürisi tarafından reddedilir. Kepler'in yakın arkadaşı olan ve hukuk öğrenimi gören Christoph Besold'un, hocası Vitus Müller'e Kepler'in tezini kendisinin sunması için götürdüğü öneri de, Kopernik astronomisine kesinlikle karşı olan Müller tarafından reddedilir. Bunun üzerine Kepler, meseleyi daha fazla kurcalamanın kendisine zarar getireceğini düşünür. Yine de, elyazmasını daha uygun bir zaman gelinceye kadar saklamaya karar verir.

Bu zaman zarfında araştırmalarını derinleştirecek ve Aris-

Johannes Kepler
ve ilk eşi
Barbara Müller

totelesçiler'in hoşuna gidebilecek olan Yunan klasiklerinden kendi tezine destek arayacaktır.

Kepler, Tycho Brahe'nin mirasçısı

Kepler'in 1593'te hazırladığı sunuşu hiç değişmeden kalır, üzerinden 16 yıl geçer. Bu süreçte, hem bir matematikçi hem de bir astronom olarak Kepler, önemli bilim insanları arasında yerini alır. Öğrenimine Tübingen Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde devam ederek Lutherci bir din adamı olmaya doğru adım atacakken; üniversite senatosunun sunduğu, Avusturya'nın Gratz Şehri'nde matematik ve astronomi hocalığı teklifini kabul eder. Küçük ve sakın Gratz Şehri, Kepler'e matema-

tik ve astronomiyle ilgilenmesi için geniş zaman sağlar.

Kepler 25 yaşındayken, 1596'da yayımlanan ilk kitabı *Kozmografik Sır* (*Mysterium Cosmographicum*) eski ile yeni astronominin bir sentezi niteliğindedir ve Danimarkalı büyük astronom Tycho Brahe'nin (1546-1601) ilgisini çeker. Nitekim, Brahe kendini tam olarak Kopernikçi sisteme vermemiştir. Zira Yerküre'nin Güneş etrafında döndüğünü kabul etmekle birlikte, diğer gezegenlerin de Yerküre'nin etrafında döndüğünü düşünmektedir. Brahe, Kutsal Roma İmparatoru II. Rudolph'un matematikçisi olarak başkent Prag'da görevlendirildiğinde, Kepler'i de asistanı olarak yanına alır. Ancak, bir yıl sonra, 1601 Kasımında Brahe ölünce, Kepler onun görevini devralır. Belki bunun kadar önemli bir başka gelişme de, Kepler'in, hocasının Mars Gezegeni'ne ilişkin gözlemlerinden çıkardığı verileri elde etmesidir. Kepler'in 1605'te ortaya attığı Dönence Kanunu işte bu verilerin matematiksel analizine dayanmaktadır.

Bu kanundan çıkardığı sonuçlar da, 1609'da yayımlanacak olan en önemli eseri *Yeni Astronomi*'nin (*Astronomia Nova*) temelini oluşturacaktır. Kepler, sadece Brahe'nin gözlemlerinden çıkardığı sonuçların değil, onun bulduğu yeni gözlem tekniklerinin de mirasçısıdır. Öğrenciliği dönemindeki 1593 sunuşuna da tam bu dönemde yeniden eğilecektir.

"Rüya" yeniden ortaya çıkıyor

İmparator Rudolph, Kepler'e, Ay yüzeyindeki ışık ve gölgelerin düzeni hakkındaki düşüncelerini sorar. Rudolph'un kendisi, bunların Yerküre'deki büyük kütlelerin Ay'daki yansımaları olduğunu düşünür.

Kepler ise bu düşüncüyü kabul etmez ve bunların Ay'daki dağlar ve diğer çıkıntılar nedeniyle oluştuğu fikrini ileri sürer. Kepler'in arkadaşı ve Rudolph'un dini danışmanı Wackher von Wackenfels, bu fikirlerin yayımlanması için Kepler'e cesaret verir. İşte Rüya da bu sayede ortaya çıkmıştır, ama 1593 sunuşunun büyük ölçüde geliştirilmiş bir versiyonudur. 1609'a kadar Kepler'in deyiimiyle "Ay coğrafyası" üzerine olan metin, bu tarihten itibaren "Ay astronomisi"ne veya Rüya'ya dönüşür.

Kepler'in Ay'a yolculukla ilgili en önemli esin kaynaklarının başında, 1595'te okuduğu, Plutarkhos'un *Ay'ın Yüzü (The Face of the Moon)* adlı eseri geliyor. Bu eser, önemli Yunan bilim insanlarının makalelerinin derlemesidir. Bu derlemede, Ay'da yaşayanlar olabileceğine dair çeşitli spekülasyonlar yer alıyor. Hatta, bizzat Plutarkhos, Duracotus adlı bir Yunan'ın, Ay'a yolculuk hakkında bilgi sahibi olanların yaşadığı bir adaya yaptığı mitsel yolculuğun öyküsünü anlatıyor. Tabii, Kepler'in, Ay'a dair açıklamalarında açıkça Plutarkhos'tan esinlenmiş olması, Rüya'nın gelenekten kopuşu temsil eden bir eser olması gerçeğinin üzerine gölge düşürmez.

Tepkilerden korunma yolu: Mitoloji ve bilimkurgu görüntüsü

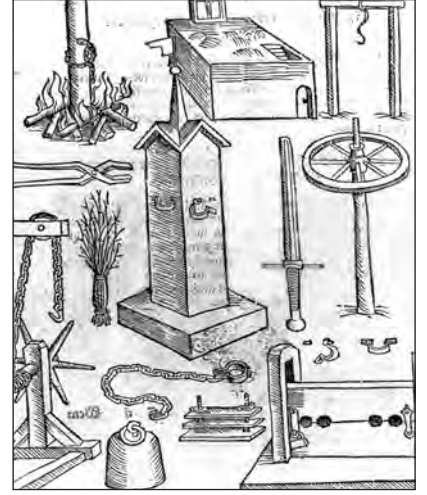
Rüya'nın yazımının tamamlanması 1610'u bulur. Ancak, Kepler, yakın arkadaşlarına Rüya'nın elyazmasını göstermeden yayımlanmasını istemez. Bu şekilde, bir nabız yoklaması yapmış olmaktadır. Çünkü Aristotelesçiler'in tepkisinden çekinir. Aynı nedenle, Rüya'nın, Plutarkhos'un eserinin çevirisiyle bir arada yayımlanmasını ister. En önemlisi, Kepler, öyküsüne mitoloji görüntüsü verir. Kepler'in, eski astronomiye aykırı fikirlerini Rüya adlı bir mitoloji öyküsü aracılığıyla dile getirmesi, fazla tepki çek-

memek içindir. Gerçekten, uyuyan birinin denetim dışı tahayyülünün uydurduğu bir öyküye, gelenekçi çevrelerin fazla öfkelenmesi beklenemez. İkincisi, Ay'a insan taşıyan mitsel bir araç (Cin) ancak böyle bir öyküde yer alabilir. Kepler, bu yoldan, spekülasyon yapan bir bilim insanı olmak yerine, tabiri caizse bir mitolog olarak kabul edilme-yi yeğlemiştir. Bugünkü anlamıyla, Kepler, fikirlerini bilimkurgu öyküsü aracılığıyla okuyucuya sunmuş oluyor. Özellikle, Rüya'nın sonlarına doğru yer alan, Ay'daki yaşam ve bu yaşam şekline özgü canlılar açıkça bilimkurgu öğeleridir.

Öyküdeki otobiyografik öğeler

Rüya'da bolca otobiyografik materyal bulunuyor. Bunlardan birkaçını sayarsak: Babası, Duracotus çok küçükken ölüyor (Kepler'in babası, ailesini Kepler daha çocukken terk eden bir ücretli askerdir); Duracotus'un annesi Fiolxhilde, şifalı bitkiler toplayıcısıdır (Kepler'in annesi büyücülük yapmakla suçlanmıştır); Duracotus Brahe'nin öğrencisi oluyor (Kepler, Prag'da Brahe'nin asistanlığını yapmıştır. Üstelik, Duracotus'un, Brahe'nin Danimarka'daki Hveen Adası'nda bulunan Uraniburg Gözlemevi'nde öğrencisi olması, Kepler'in arzusunun bir ifadesi olarak düşünülebilir); Duracotus ülkesine, annesinin yanına geri dönüyor (Kepler, suçlu bulunan annesine yardım etmek için ülkesine geri dönmüştür).

Rüya'nın ilk bölümü, büyücülüğe ve demanolojiye dair bolca öge içer-

16. yüzyıla ait bazı işkence aletleri. Kepler'in büyücülükle suçlanan annesi, son sorgusunda kendisine gösterilen ve nasıl kullanıldıkları anlatılan işkence aletleriyle korkutulmaya çalışılmıştı.

mektedir. Örnek vermek gerekirse: Duracotus'un kitaplardan veya hocasından veya kendi gözlemlerinden elde ettiği bilgilere Cin'in de sahip olması; Yerküre ile Ay arasında asıl seyahat edebilenlerin Cinler olması; Cin'in Ay'a yolculuğa aracılık yapabilmesi; Duracotus'un, gemicilere şifalı bitkiler satarak geçinen annesinden "bilge" (wise) olarak söz etmesi; annesinin, oğlunun astronomi bilgisine hayran kalması... Büyücülüğe ve demanolojiye dair ilk bölümün bir de otobiyografik öğelerden oluşması, öykünün durumunu oldukça riskli hale getirmiştir.

Tamamlanması 37 yıl süren bir çalışma

Rüya 1611'de gelenekçilerin eline geçiyor ve böylece Kepler'i sıkıntıya sokan gelişmeler yaşanıyor. Bunlardan en önemlisi, annesinin büyücülükle suçlanıp, ölüm cezası almasıdır. Öyküde Fiolxhilde'dan "bilge kadın" olarak söz etmesi bir küfür gibi karşılanıyor. Bir de Kepler'in annesi Katherine Kepler'in kötü huylu ve aksi bir kadın olarak tanınması, bunun üzerine tuz biber ekliyor. En sonunda, Kepler'in annesi 1615'te büyücülük yapma suçlamasıyla tutuklanarak ölüm cezasına çarptırılıyor.

Kepler'in üniversite eğitimi gördüğü Tübingen'in oyma baskı bir resmi.

Kepler, annesini ölüm cezasının infazından kurtarmak için elinden geleni yapıyor. Beş yıl süren yasal mücadelenin sonunda, annesi hapisten salıveriliyor. Ne var ki, mahkûmiyetin kötü şartlarının sonucu olarak, Katherine Kepler 1622 Nisanı'nda hayata veda ediyor. Tahmin edileceği gibi, böyle bir dönemde *Rüya*'nın yayınlanması mümkün değildir.

Kepler'in, annesinin ölümünden sonra, arkadaşı Matthias Bernegger'e yazdığı 1623 tarihli bir mektup gayet manidardır. Bu mektupta, içinde yaşadıkları düzeni eleştirmek için, Campanella'nın *Güneş Ülkesi* gibi, bir *Ay Şehri* (City of the Moon) yazmayı düşündüğünü, ancak siyasetin tehlikeli sularına karışmak istemediği için felsefenin sınırları içinde kaldığını söylüyor.

Kepler bu dönemde, Kopernik astronomisine dair hazırlamakta olduğu elkitabı üzerine yoğunlaşıyor. Bu arada, 1610'dan beri yeniden ele alma fırsatı bulamadığı *Rüya*'nın yazımına geri dönüyor ve elyazmasını yayımlamaya karar veriyor. Bu sayede, kötü niyetli kişilerin saptırmalarını açığa çıkarmayı hedefliyor. Bunun üzerine, metne 223 açıklayıcı not eklemeye girişiyor. Notları 1621 sonları veya 1622 ile 1630 yılları arasında yazacaktır. Bu notlar, Ay astronomisinin bilimsel temelini oluşturur. Bir bakıma, öykünün içinde verdiği bilimsel tezlerinin ayrıntılı açıklaması oldukları söylenebilir. Ne var ki, Kepler, notların yazımını tamamlayamadan önce, 1630 Kasımı'nda hayata veda eder. *Rüya*'nın yazımı 1593'te başlayıp 1630'da Kepler'in ölümüyle sona erdiğine göre, tamamlanması 37 yıl süren bir çalışmadır.

Kepler öldüğünde, *Rüya*'nın ancak altı sayfası basıma hazır durumdadır. Öyküyü, üvey evladı Jacob Bartsch tamamlar. Aslında, Bartsch'ın tek yaptığı, Kepler'in zaten yazmış olduklarını basıma hazır hale getirmektir. Öyküye son halini öz oğullarından Ludwig Kepler veriyor. Ludwig'in kendi hesabına tek yaptığı, başlığı taşıyan sayfayı ve ithaf sayfasını hazırlamaktır.

Gerek bilim gerekse bilimkurgu tarihi açısından son derece önem taşıyan bu eserin Türkçe çevirisi ilk kez *Bilim ve Gelecek*'te yayımlanıyor. Metinde geçen astronomik terimleri Türkçeleştirme aşamasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Rennan Pekünlü'ye teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- 1) Gale E. Christianson, "Kepler's Somnium: Science Fiction and the Renaissance Scientist", *Science Fiction Studies*, S.8, Cilt: 3, Bölüm: 1, Mart 1976, <http://www.depauw.edu/sfs/backissues/8/christianson8art.htm>
- 2) Thomas Kuhn, "Kopernik Devrimi", Çev. Rennan Pekünlü, *Bilim ve Gelecek*, S.2, Nisan 2004, s.51-56.
- 3) Adam Roberts, Kepler's Somnium, *Readings in Classic Science Fiction*, Eylül 2002, http://www.thealienonline.net/columns/rcsf_kepler_sep02.asp?tid=7&scid=55&iid=1051
- 4) Edward Rosen, "Giriş yazısı", Kepler's Somnium: The Dream, or Posthumous Work on Lunar Astronomy, kendi çevirisi, Madison, Milwaukee ve Londra, The University of Wisconsin Press, 1967, s.17-23.

ROMAN >

Homeros'un doğduğu kente komşu, güneşin Tanrı'nın yarasından bir kan damlası gibi denize battığı, Şeyh Bedrettin'in müritlerinin son neferine kadar katledildiği bir yarımadanın ucunda gönüllü sürgününü yaşayan kırgın bir erkeğin -Kuzey'in- kendine bakışının hüznü hikâyesi...

DÜŞ KIRGINLARI
Mehmet Eroğlu

EDEBİYAT KURAMI >

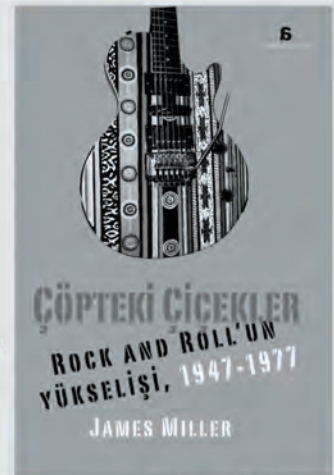
Franco Moretti, *Faust*, *Moby Dick*, *Nibelungların Halkası*, *Ulysses*, *Kantolar*, *Çorak Ülke*, *Niteliksiz Adam* ve *Yüzyıllık Yalnızlık* gibi çığır açan eserleri irdelediği bu özgün ve disiplinlerarası çalışmasında, 'batı'nın kutsal metinleri üzerinden modern bir epik kuruyor.

MODERN EPİK
Franco Moretti

MÜZİK >

Tarihçi ve duayen müzik yazarı James Miller'ın, Chuck Berry'den Jimi Hendrix'e, Rolling Stones'den Sex Pistols'a rock 'n' roll'un dönüm noktalarını, gençlik idollerinin doğuşunu -ya da yaratılışını- mercek altına aldığı kitabı "Çöpteki Çiçekler", üç dakikalık şarkıların ruh dünyamızda niye bu denli etkili olduğunu merak edenler için...

ÇÖPTEKİ ÇİÇEKLER
James Miller

www.agorakitapligi.com
tel: 0212 243 96 26-27
faks: 0212 243 96 28

6

agorakitapligi

Rüya (Somnium) veya Ay astronomisi

Türkçe'de
ilk kez

Bir gece, yıldızları ve Ay'ı seyrettikten sonra yatmaya gittim. Çok derin bir uykuya dalmışım. Uykumda panayırdan alınmış bir kitap okuyordum. Kitabın içeriği aşağıda anlattığım gibiydi... Rüyamda bu noktaya geldiğim vakit, yağmur takırtısı eşliğinde bir rüzgâr harekete geçti ve hem uykumu dağıttı hem de Frankfurt'ta satın aldığım kitabın sonunu bozdu. Böylece, hikâyeyi anlatan Cin'i ve onun dinleyicileri olan başları örtülü oğul Duracotus ve annesi Fiolxhilde'i bir kenarda bırakarak kendime geliyorum.

Johannes Kepler
Çev. Bener Ergüngör

1608 yılında, İmparator Rudolph (1) ile kardeşi Arşidük Matthias (2) arasında şiddetli bir anlaşmazlık vardı. Davranışları, Bohemya tarihindeki örnekleri hatırlatıyordu. Kamuoyunun bu soruna geniş ilgisinden etkilenerek, Bohemya hakkında okumaya yöneldim ve büyü konusundaki hüneriyle tanınan kadın kahraman Libussa'nın (3) öyküsüne rastladım. Bir gece, yıldızları ve Ay'ı seyrettikten sonra yatmaya gittim. Çok derin bir uykuya dalmışım. Uykumda panayırdan alınmış bir kitap okuyordum. Kitabın içeriği aşağıda anlattığım gibiydi.

Duracotus'un başından geçenler...

Adım Duracotus. Ülkem, eskilerin Thule (Tullu) (4) olarak adlandırdıkları İzlanda. Annem Fiolxhilde. Annemin bu yakınlarındaki ölümü, uzun zamandır yapmak istediğim şey olan yazı yazmak konusunda bana fırsat verdi. Hayattayken, beni yazmaktan özellikle alıkoyuyordu. Çünkü kalın kafalarının anlayamadığı her şeyi yeren ve insanlığa zararlı kanunlar yapan kötü insanların sanattan nefret ettiğini söylüyordu. Bu kanunlarla mahkûm olup da Hekla çukurlarında yitip gidenler az değildi. Annem bana hiçbir zaman babamın adını söylemedi. Sadece, 150 gibi çok geç bir yaşta (ben 3 yaşındayken) ve evliliğinin 70. yılında ölen bir balıkçı olduğunu söyledi.

Çocukluğumun ilk yıllarında, annem ellerinden tutarak ve bazen de omuzlarına alarak, beni sık sık Hekla Dağı'nın alt yamaçlarına çıkarıyordu. Bu yolculuklar özellikle, Güneş'in 24 saat görülebildiği ve gecenin hiç olmadığı, Aziz John Günü civarında yapılmıyordu. Törenler eşliğinde topladığı çeşitli otları evde pişiriyordu. Keçi postundan küçük çantalar yapıyor, içlerini pişirdiği otlarla dolduruyor ve bunları yakındaki bir limana götürerek gemi kaptanlarına satıyordu. Hayatını bu şekilde kazanıyordu.

Kepler

Bir keresinde, merakımdan çantalardan birini açtım. Annem hiçbir şeyden şüphe etmeksizin bu çantayı satmak üzereydi ki, içindeki otlar ve çeşitli simgelerle süslü keten kumaş yere düştü. Annem, kendisini küçük gelirinden mahrum ettiğim için çok kızdı ve çantaya karşılık alacağı paradan mahrum olmamak amacıyla, kaptana çanta yerine beni verdi. Ertesi gün kaptan hemen limandan ayrıldı ve uygun rüzgârların da yardımıyla takriben Norveç'teki Bergen'e doğru yol aldı. Birkaç gün sonra Kuzey rüzgârı patladı ve geminin Norveç ile İngiltere arasına sürüklenmesine sebep oldu. Kaptan da dümeni Danimarka'ya kırdı ve boğazdan geçti. Zira İzlanda'daki bir piskopostan aldığı bir mektubu, Hven Adası'nda yaşayan Danimarkalı Tycho Brahe'ye iletmesi gerekiyordu. Geminin sarsıntı-

sı ve havanın alışık olmadığım derecedeki sıcaklığı yüzünden ciddi olarak hastalandım, çünkü sadece 14 yaşında bir gençtim. Gemi kıyıya vardığında, kaptan beni ve mektubu bir ada balıkçısına verdi. Geri dönebileceğine dair bir umutla tekrar denize açıldı.

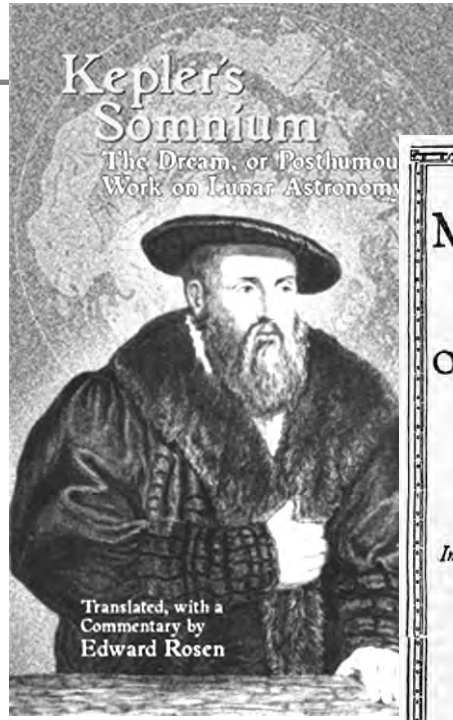
Mektubu Brahe'ye verdiğimde çok memnun oldu ve bana çeşitli sorular sormaya başladı. Bu soruları anlayamıyordum, çünkü birkaç sözcük dışında Danca'yı bilmiyordum. Bu sebeple, bakımını üstlendiği çok sayıdaki öğrencisinden, benimle sık sık konuşmalarını istedi. Nihayet, Brahe'nin cömertliği sayesinde ve birkaç haftalık pratikten sonra, Danca'yı oldukça iyi bir şekilde konuşmaya başladım. Onların sormaya hevesli oldukları kadar ben de artık konuşmaya hevesliydim. Çünkü bilmediğim bir sürü şey vardı ve bunların hepsini ilginç buluyordum; onlar da ülkemle ilgili anlattıklarını merak ediyorlardı.

Gemi kaptanı sonunda beni geri almaya geldi. Bunu yapamadığında çok mutlu oldum.

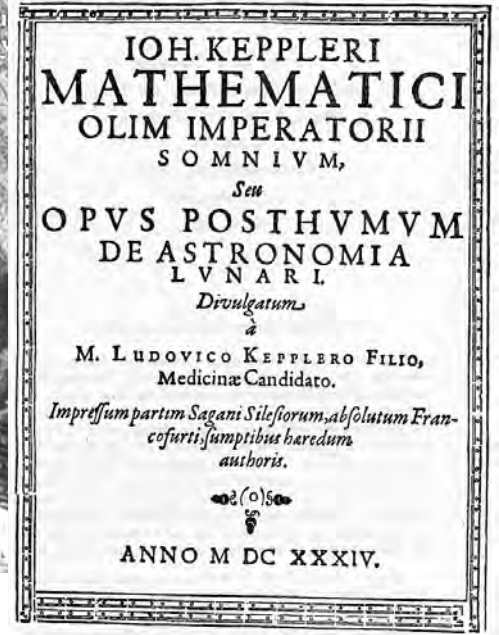
Astronomik hareketlerden son derece hoşlanıyordum, çünkü Brahe ve öğrencileri bütün gece hayret verici aletlerle Ay'ı ve yıldızları seyreliyorlardı. Bu alışkanlık bana annemi hatırlatıyordu, çünkü o da Ay'la daima iç içe olma alışığı.

Yarı-vahşi bir ülkeden bütünüyle yoksul bir geçmişle oraya gelen ben, bu fırsat sayesinde bilimlerin en mükemmeli hakkında bilgi sahibi oldum ve bu bilgi önüme daha büyük hedeflerin yolunu açtı.

Bundan dolayı, birkaç yılını bu adada geçirdikten sonra, kendi ülkeye geri dönmek konusundaki isteğim ağır bastı. Edindiğim bilgi sayesinde, geri kalmış halkımın arasında önemli bir mevkiye yükselmenin benim için zor olmayacağını düşünüyordum. Böylece, bana gitme izni veren hamime saygılarımı sunduktan sonra Kopenhag'a gittim. Bölgeye ve diline aşinalığımdan dolayı beni memnuniyetle himayeleri altına alan yol arkadaşları buldum. Dışarı-

Solda Kepler'in *Rüya'sının* (*Somnium*) Edward Rosen tarafından yapılmış İngilizce çevirisinin kapağı. Biz de bu çeviriyi esas aldık. Sağda ise *Rüya'nın* 1634 tarihli ilk baskısının kapağı.

da geçirdiğim beş yılın ardından ülkeme geri dönmüş bulunuyordum.

Döndüğümde beni ilk memnun eden şey, annemin hâlâ hareketli ve aynı uğraşlarla meşgul olmasıydı. Hayatta ve önemli biri olmam, tez canlılığı yüzünden kaybettiği oğlu için uzun zamandır çektiği acıya bir son vermişti. Bu zamanlarda, ülkemizin uzun gecelerinin yerini alacağı sonbahar yaklaşıyordu, zira İsa'nın doğduğu ay boyunca Güneş ancak öğlen doğuyordu ve hemen tekrar batıyordu. Bu dönemde işine ara vermek zorunda kalan annem, tavsiye mektubumla nereye gitmiş olursam olayım, bana sıkıca sarıldı ve hiç yanımdan ayrılmadı. Bazen gördüğüm ülkeler hakkında ve bazen de gökyüzü hakkında sorular soruyordu. Astronomiyi öğrenmiş olmamdan dolayı delicesine seviniyordu. Daha önce öğrenmiş olduklarını benim söylediklerimle karşılaştırdıktan sonra, artık ölmeye bile hazır olduğunu haykırdı; zira arkasında sahip olduğu tek şey olan bilgisini miras edinen bir çocuk bırakacaktı.

Doğam gereği yeni bilgiler edinmeye çok istekli olduğum için, ben de ona, bilgilerine dair ve başka halklardan çok uzak bir halkın arasında bu bilgileri ona öğreten-

lere dair sorular sordum. Böylece, bir gün öyküsünü anlatacak uygun bir zaman buldu ve en başından itibaren bütün hikâyeyi şu şekilde anlattı:

Oğlum Duracotus, şunu bil ki sadece gitmiş olduğun bütün o başka ülkelere değil, kendi ülkeneye de bazı imkânlar sağlandı. Elbette, sende gittiğin ülkelerin sıhhatliliğini öğrendikten sonra, yani ancak şimdi hissettiğim soğuğa, karanlığa ve başka sıkıntılara maruzduk. Öte yandan, pek çok zeki insanımız da vardı. Başka ülkelerin parlak ışıklarından ve yaygaracı insanlarından hiç hoşlanmayan bilge insanlar hizmetimizdeydi. Bizimle içten bir şekilde konuşuyorlardı. Aralarında dokuz lider ruhlu kişi vardı. Bunlardan birini yakından tanıyordum. İçlerinden en nazik ve en kibar olan bu kişi sayesinde, sık sık bir anda başka -ona hangisinden söz ettiysem o- kıyılara atıldım; veya, eğer mesafelerinden dolayı bazılarında korkup gitmediysem de, haklarında sorular sorarak sanki oralarda bulunmuş gibi pek çok şey öğrendim. Kendi gözünle gördüğün veya söylentilerden veya kitaplardan öğrendiğin çoğu şeyi, o bana şimdi senin yaptığın gibi anlattı. Bir gezide, onun bana sık sık bahsettiği ye-

Damad Jacob Bartsch, Kepler'in ölümünden sonra *Somnium*'u basıma hazır hale getirdi.

re gideceğim gezide bana arkadaşlık etmeni isterim. Orası hakkında anlattığı şeyler oldukça ilginç. Oraya "Levania" diyor.

Annemin, öğretmenini çağırmasına hiç gecikmeksizin razı oldum. Bütün günün planını ve gideceğimiz bölgenin tasvirini dinlemeye hazır bir şekilde oturdum. Neredeyse ilkbahar gelmişti. Güneş ufukta batarmaz, Ay, hilal şeklini alarak parlamaya başladı ve Boğa Burcu'nda Satürn Gezegeni'yle bir araya geldi. Annem benden uzaklaşarak yolların birleştiği yere gitti. Bağırarak, isteğini bildirdiği birkaç sözcük söyledi. Törenini bitirdikten sonra geri döndü. Sağ elinin avuç içini göstererek sessiz olmamı istedi ve yanıma oturdu. (Anlaşmamız uyarınca) giysilerimizle başımızı ancak kapamıştık ki, belirsiz ve zor anlaşılır bir ses işittik. Bu ses, hikâyesine şu şekilde ve üstelik İzlanda dilinde başladı.

Levania Cini (Levania'ya nasıl gidiliyor?)

Esirde (the ether), 50 bin Alman mili ötede Levanya Adası bulunur. Buradan oraya veya oradan buraya giden yol nadiren açıktır. Açık olduğunda da, bizim türümüz için kolay bir yoldur, ama insanları taşımak için kesinlikle en zor ve ölümcül tehlikelerle dolu bir yoldur. O-

raya giden gruba uyuşuk, şişman ve hassas kişileri kabul etmiyoruz (5). Tersine, zamanlarını düzenli olarak binicilikle geçiren veya sık sık Hint Adaları'na yelken açan ve peksimet, sarımsak, kurutulmuş balık ve iştah kesici yemeklerle beslenerek yaşamaya alışık olanları seçiyoruz. Özellikle de, erken yaştan itibaren gece vakti tekeye binme ve engin alanlar kat etme deneyimi edinmiş olan çatallı değnekli ve eski pelerinli yaşlı kadınları tercih ediyoruz. Almanya'dan gelen hiç kimseyi kabul etmiyoruz; sağlam bedenli İspanyollar'ı ise geri çevirmiyoruz.

Mesafe bakımından uzak bir yere yapılan bu yolculuğun tamamı en fazla dört saat sürüyor. Çünkü daima çok meşgulüz ve Ay doğu tarafından tutulmaya başlamadan önce hareket etmeme konusunda mutabıkız (6). Yolculuk sırasında Ay bütünü parlak hale gelirse, hareket geçmemizin bir anlamı kalmıyor. Uygun zaman bu kadar kısa olunca da, yanımıza, bize kendini en çok adayan az sayıda kişi alıyoruz. Hep birlikte bu tür insanları tutuyoruz ve her birini alttan iterek göğe yükseltiyoruz. Her havalanan şiddetli bir sarsıntı hissediyor, çünkü tıpkı dağların ve denizlerin üzerinde gezinmesi için barutla yukarı fırlatılmış gibi savruluyor. Bu yüzden, yolculuğun başında hemen uyuması için narkotiklerle ve afyonlu maddelerle uyuşturulması gerekiyor. Kolları ve bacakları öyle bir yerleştirilmelidir ki; gövdesi kalçasından, başı da bedeninden kopmasın ve şok, kollarına ve bacaklarına dağılsın. Derken başka bir zorluk karşımıza çıkıyor: Aşırı soğuk ve nefes alma zorluğu. Soğuk, doğuştan getirdiğimiz güçle; nefes alma zorluğu ise burun deliklerine ıslak sünger uygulama yoluyla hafifletiliyor. Yolculuğun bu ilk aşaması tamamlandıktan sonra, geçiş aşaması daha kolay hale geliyor. Bu aşamada, bedenlerini havaya kaldırıyor ve ellerimizi çekiyoruz. Neredeyse sadece kendi isteğimizle taşıdığımız bedenleri kendiliğinden yuvarlanarak örümcekler gibi

top haline geliyor (7), ki en sonunda bedensel kütle gideceği yere kendiliğinden gidebilsin. Ancak bu ileriye doğru hamlenin bize pek yararı olmuyor, çünkü artık çok geç. Böylece, dediğim gibi kendi isteğimizle bedeni hızla itiyor ve bu noktadan itibaren ona öncülük ediyoruz ki, Ay'a hızla çarptığında hiç acı hissetmesin. İnsanlar uyandıklarında, genellikle, kollarında ve bacaklarında hissettikleri dayanılmaz bir yorgunluktan şikayet ediyorlar. Daha sonra bu yorgunluktan kurtularak tekrar yürüyebilecek duruma geliyorlar.

Aslında yaşanan zorluklar saymakla bitmez. Buna rağmen, hiç zarar görmüyoruz. Zira grup olarak, uzunlukları ne olursa olsun, dünyanın gölgelerinde yaşıyoruz. Yollarımız Levanya'ya vardığında, sanki bir gemiden iniyor ve kıyıya çıkıyor gibiyiz. Adada hızla mağaralara ve diğer karanlık yerlere çekiliyor ki, kısa bir zaman sonra doğacak olan Güneş açıklıkta gücümüzü tüketmesin ve seçtiğimiz yaşam belirtisi olan yerlerden bizi uzaklaştırmasın ve de bizi çekilen gölgeleri izlemek zorunda bırakmasın. Adada zihnimizi doğamıza uygun bir şekilde kullanma fırsatı elde ediyoruz. Bölgenin cinlerine başvuruyor ve bir ittifaka katılıyoruz. Bir leke Güneş'ten kurtulmaya başlar başlamaz, safları dağıtıyor ve dışarıya gölgele-

Kepler'in gökbilim ve matematik öğretmeni Michael Maestlin. Kepler, üniversiteden sonra da, tezleri ve yapıtlarıyla ilgili olarak öğretmenine danışmayı sürdürmüştür.

re çıkıyoruz. Genellikle olduğu gibi, eğer Güneş apeksleriyle dünyaya değerse, müttefiklerimizle birlikte hemen yere kapanıyoruz (8). Bunu ancak insanoglu Güneş'i tutulurken gördüğünde yapabiliyoruz. Görüldüğü gibi, Güneş tutulmalarından çok korkuluyor.

Levanya'nın coğrafi ve astronomik yapısı

Levanya'ya yolculuktan yeterince bahsettim. Şimdi de, coğrafyacıların yaptığı gibi, göğün buradan nasıl görüldüğüyle başlayarak, bölgenin yapısından söz edeceğim.

Sabit yıldızlar, bizde olduğu gibi bütün Levanya'da da aynı şekilde görünüyor. Ancak gezegenlerin hareketlerinin ve büyüklüklerinin buradan görünüşü, Yer'den görünüşlerinden çok farklıdır. Bu sebeple, Levanya'nın astronomik sisteminin bütünüyle farklı olduğu söylenebilir.

Coğrafyacılarımızın, gök olaylarını temel alarak, Yerküre'yi beş kuşağa ayırmaları gibi, Levanya da iki yarıküreden oluşuyor. Bunlardan biri, Subvolva, bizim Ay'ımızın yerini tutan Volva'sından yararlanıyor. Öbürü, Privolva ise, Volva'nın manzarasından bütünüyle mahrum. Yarıküreleri birbirinden ayıran çember, bizdeki gündönümü çemberi gibi gök kutuplarından geçiyor ve bölen adını alıyor.

Öncelikle, her iki yarıkürenin ortak özelliklerini açıklayacağım. Bütün Levanya gündüzün ve gecenin art arda gelişlerini bizim gibi yaşıyor, ama bizde bütün sene boyunca süren değişimlere burada rastlanmıyor. Çünkü Privolvalılar için günlerin gecelerden daha kısa, Subvolvalılar içinse daha uzun olmasının dışında, Levanya'nın her yerinde günler gecelere neredeyse tamamen eşittir. Sekiz yıllık bir dönemde gerçekleşen değişimlerden daha sonra söz edeceğim. Kutupların her birinde gecelerin eşit olabilmesi için, Güneş çember yörüngede dolanarak dağların (9) etrafından geçerken, zamanın yarısında kayboluyor yarısında da parlıyor (10). Çünkü Levanya,

Kopernik'i çalışırken gösteren bir çizim. Kopernik'in Güneş merkezli evren sistemiyle gökbilimde yarattığı devrimin tamamlayıcılarından biri de Kepler'dir.

devinen yıldızların arasında, orada yaşayanlara, dünyanın bize görüldüğü gibi, sanki hareketsizmiş gibi görünüyor. Gün ve gece birlikte düşünüldüğünde, bizdeki bir aya eşittir. Zira bir önceki günle karşılaştırıldığında, her sabah Güneş doğarken fazladan bir burç belirliyor. Bize göre, bir yılda Güneş 365, sabit yıldızlar ise 366 devir yapıyor; daha doğru olarak ifade edilirse, dört yılda Güneş 1461, sabit yıldızlar ise 1465 devir yapıyor. Aynı şekilde, Levanyalılar için, bir yılda Güneş 12, sabit yıldızlar ise 13 devir yapıyor; daha kesin olarak ifade edilirse, sekiz yılda Güneş 99, sabit yıldızlar ise 107 devir yapıyor. Ancak onlar 19 yıllık çevrimlere daha aşinadırlar; bu devrede Güneş 235, sabit yıldızlar ise 254 kere doğuyor.

Orta veya Merkez Subvolvalılar için Güneş, Ay bize son dördünde görüldüğünde (11) doğuyor, ama (Güneş) Orta Privolvalılar için, Ay bize ilk dördünde görüldüğünde doğuyor. Ortaya dair söylediklerim, kutuplar ve ortadaki dik açılar boyunca bölene çizilen tam yarım daireler olarak anlaşılmalı. Bunları Midvolva yarım daireleri olarak adlandırabiliriz.

İki kutup arasında tam ortada, bizdeki ekvatora karşılık gelen bir daire vardır ki, buna da aynı adı ve-

rebiliriz. Ekvator hem bölüni hem de Midvolva'yı karşıt noktalarda iki defa kesiyor. Güneş her gün öğle vakti ekvatorun her yerinin neredeyse tamamen üzerinden geçiyor; aralarında altı aylık fark bulunan iki günde ise tamamen üzerinden geçiyor. Ekvatorun her iki yanından kutuplara kadar uzanan bölgelerde yaşayan bütün diğerleri için, Güneş öğle vakti tepe noktasından sapıyor.

Levanya'da da yazın ve kışın değişimi söz konusudur. Ancak aralarındaki fark bizdekiyle kıyaslanamaz. Üstelik, bizde olduğu gibi her zaman yılın aynı vaktinde ve aynı yerde ortaya çıkmıyor. Zira on yıllık dönemde, her yerde Levanya yazları yıldız yılının bir bölümünden karşıt bölümüne yer değiştiriyor. Bunun sebebi, 19 yıldız yılını kapsayan bir dönemde veya 235 Levanya gününde, kutuplara yakın yerlerde 20 kere yaz ve kış olması, ama ekvator-da kışın 40 kere olmasıdır. Onların (12) her yıl altı yaz ve altı kış günleri var, bizim altı ayımızın yaz ve altı ayımızın kış olması gibi. Bu değişim ekvatora yakın yerlerde güçlükle fark ediliyor, çünkü Güneş her iki tarafta da ileriye ve geriye doğru 5 dereceden fazla yer değiştirmiyor. Güneş'in altı ayda bir ortaya çıktığı veya kaybolduğu kutuplara yakın yerlerde ise, bizde kutupların her

birine yakın yerlerde yaşayanlarda olduğu gibi, değişim çok daha fazla hissediliyor. Bunun için, Levanya da, bir dereceye kadar bizdeki kuşaklara karşılık gelecek şekilde, beş kuşaktan oluşuyor. Ancak buradaki tropik kuşak, kuzey kutbu kuşağı gibi, ancak 10 dereceyi kapsıyor. Diğer kuşaklar, bizdeki ılıman kuşaklara benziyor. Tropik kuşak, boylamının yarısı Subvolva'da diğer yarısı da Privolva'da kalacak şekilde, yarıkürelerin ortasından geçiyor.

Ekvator ve tutulum çemberlerinin kesişimleri, bizdeki ekinokslar ve gündönümleri gibi, dört esas nokta oluşturuyor. Bu kesişimler tutulum çemberinin başlangıç noktasını gösteriyor. Ancak bu noktadan itibaren, sabit yıldızların burç kuşağı boyunca devinimi çok hızlı, zira (bir tropik yıl, bir yaz ve bir kış olarak tanımlanırsa) burçlar kuşağının tamamını 20 tropik yılda geçiriyorlar. Bizim açımızdan, bu geçiş yaklaşık olarak 26.000 yıl sürüyor. Bu, ilk devinim için oldukça yüksek bir rakam.

Onların ikinci devinim teorisi de bizimkinden daha az farklı değil ve üstelik bizimkinden çok daha karmaşık. Bunun sebebi, altı gezegenin de (Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür) bizimkiyle beraber birçok eşitsizlik göstermelerinden başka, üç farklı eşitsizlik daha göstermeleridir. Bunlardan ikisi boylamla ilgili düzensizlik; biri günlük diğeri de sekiz buçuk yıllık bir dönemi kapsıyor. Üçüncü düzensizlik enlemle ilgili ve 19 yıllık bir dönemi kapsıyor. Çünkü, bütün diğer şartlar aynı kalmak kaydıyla, Orta-Privolvalılar Güneş'i öğle vakti, doğduğu zamankinden daha büyük, Subvolvalılar ise daha küçük görüyorlar. Her iki halk da, şu veya bu sabit yıldızlar arasında, Güneş'in eliptikten ileriye ve geriye doğru birkaç dakikalık bir sapma gösterdiğine inanıyor. Güneş bu gidip gel-

Tycho Brahe ve Johannes Kepler'i birlikte yapılmış bir heykeli.

melerin ardından, yukarıda dediğim gibi 19 yıllık bir dönemden sonra, eski durumuna dönüyor. Bununla birlikte, bu sapma Privolvalılar için biraz daha fazla, Subvolvalılar içinse biraz daha az zaman alıyor. Güneş ve sabit yıldızlar Levanya çevresindeki ilk devinimlerinde aynı şekilde ilerliyor gibi görünseler de, Güneş Privolvalılar için öğle vakti sabit yıldızlara oranla çok yavaş ilerliyor, Subvolvalılar içinse çok hızlı. Geceyarısı gelince de bunun tersi geçerlidir. Dolayısıyla, Güneş sabit yıldızlara göre belirli sıçramalar yapıyor gibi, her gün ayrı sıçramalar.

Bu açıklamalar Venüs, Merkür ve Mars için de geçerlidir; Jüpiter ve Satürn ile ilgili olarak ise, bu olaylara neredeyse hiç rastlanmıyor.

Ayrıca, günlük hareket her gün aynı saatte bile aynı şekilde değil. Tersine, sadece Güneş için değil, bütün sabit yıldızlar için de bazen daha yavaş. Öte yandan, karşıt mevsimlerde günün benzer saatlerinde daha hızlı. Dahası, bu gecikme yılın günleri boyunca değişiyor ve bazen bir yaz günü, bazen de bir kış günü ortaya çıkıyor; eğer bir başka yıl hız

kazanıyorsa da, bir çevrim dokuz yıldan biraz daha az bir dönemde tamamlanıyor. Dolayısıyla, bazen günler daha uzun sürüyor (doğal bir gecikmeden dolayı, yoksa bizdeki gibi doğal günün eşit olmayan bir şekilde bölünmesinden dolayı değil), bazen de geceler.

Ancak, eğer gecikme Privolvalılar için gece gerçekleşirse, gecenin güne nazaran uzunluğu daha da fazla sürüyor; öte yandan eğer gecikme gündüz vakti gerçekleşirse, o zaman da gece ve gündüz eşitliğe doğru yaklaşıyor ve tam eşitliğe de dokuz yılda bir ulaşılıyor. Bunun tersi de Subvolvalılar için geçerlidir.

Yarıkürelerdeki bir şekilde ortak olaylar hakkında söyleyeceklerim bundan ibarettir.

Privolvalılar'ın yarıküresi

Yarıküreleri ayrı ayrı ele aldığımızda, aralarında çok büyük farklar bulunduğunu görüyoruz. Varlığıyla da yokluğuyla da, Volva oldukça farklı manzaralara neden oluyor. Üstelik, sadece bu değil, ortak olaylar bile her iki yarıkürede farklı etkiler yaratıyor. Sonuç olarak, Privolvalılar'ın yarıküresi ılıman-olmayan olarak, Subvolvalılar'ın yarıküresi ise ılıman olarak belki daha doğru olarak adlandırılabilir. Zira Privolvalılar için bir gece, bizim 15 veya 16 doğal günümüz kadar sürüyor. Bizdeki Ay'sız bir geceden kaynaklanan zifiri karanlıkta olduğu gibi, Privolva'da da gece korkunçtur, zira Volva'nın ışınlarından bile hiç yararlanamıyor. Çok sert ve çok güçlü rüzgârlardan beslenen buzun ve donun etkisiyle her şey katlaşıyor. Geceyi, yaklaşık olarak bizim 14 günümüz kadar süren günler izliyor. Bu zaman zarfında, Güneş oldukça büyük ve sabit yıldızlara göre yavaşça hareket ediyor. Rüzgâr yoktur. Sonuç korkunç sıcaktır. Böylece, bize göre bir ay veya Levanyalılar'a göre bir gün içinde, bir ve aynı yer Afri-

ka'dan 15 kat daha fazla ısıcağa ve Quiviran'dakinden daha dayanılmaz bir soğuğa maruz kalıyor.

Özellikle belirtilmelidir ki, Mars Gezegeni bizim kadar Privolvalılar'a da bazen iki kat daha büyük görünüyor; Orta-Privolvalılar için bu durum gece yarısı gerçekleşiyor, diğer Privolvalılar içinse her gecenin farklı bir anında gerçekleşiyor.

Subvolvalılar'ın yarıküresi

Bu konuya geçerken, söze bölen çemberi üzerinde oturan sınır ahalisiyle başlamak istiyorum. Bunlara özgü olan, Venüs ve Merkür'ün Güneş'ten uzaklıklarının, bize göründüğünden çok daha fazla görünmesidir. Dahası, bazen Venüs, özellikle kuzey kutbuna yakın yerlerde yaşayanlara, bize göründüğünden iki kat daha büyük görünüyor.

Ancak Levanya'daki bütün manzaraların en güzeli Volva'sının görüntüsüdür. Volva'larından, kendilerinin ve aynı şekilde Privolvalılar'ın mahrum olduğu, bizdeki Ay manzarasını telafi etmek için yararlanıyorlar. Volva'nın kadim varlığından beri, bu bölge Subvolva olarak adlandırılıyor. Volvasız olan diğer bölge ise, Volva'nın görüntüsünden mahrum olduğu için Privolva olarak adlandırılıyor.

Dünyada yaşayan bizler (13) için Ay, dolunayken, yükselirken ve uzaktaki evlerin üzerinde belirdiğinde, bir fıçının ağzına benziyor; göğün ortasına geldiğinde ise, ancak insan yüzünün genişliği kadardır. Halbuki Subvolvalılar için, Volva'ları göğün ortasında (yarıkürenin merkezinde veya ortasında yaşayanlar açısından bulunduğu durum) çapı, Ay çapının bize göründüğünden neredeyse dört kat daha geniş görünüyor. Dolayısıyla, dairesel olarak kıyaslandıklarında, Volva'ları Ay'ımızdan 15 kat daha geniştir. Ancak, Volva'ları her zaman ufukta bulu-

nanlar için, uzaklarda yanan bir dağ görünümünü sunuyor.

Sonuç olarak, bizim, kutbun kendisini gözle görmesek bile, kutbun yüksekliğine ve alçaklığına göre bölgesel olarak farklılaşmamız gibi, Subvolvalılar için aynı işlevi, her zaman görülebilse bile, bulunduğu yere göre yüksekliği değişen Volva gerçekleştiriyor.

Çünkü, dediğim gibi, Volva bazılarının tam üzerinde bulunuyor; başka yerlerde, ufka yakın duruyor; ve geri kalanlar için, yüksekliği en yüksek noktadan ufka kadar değişiyor; halbuki Volva her yerde daima sabittir.

Gerçi Subvolvalılar'ın da kendi kutupları vardır. Bunlar, bizim göksel kutuplarımız gibi sabit yıldızlarda değil, bizim için tutulum kutuplarını belirleyen diğer yıldızların yakınında bulunuyorlar. Ay sakinlerinin bu kutupları, 19 yıllık bir dönemde tutulum kutuplarının çevresinde küçük daireler çiziyorlar;

bir ucta Ejderha takımyıldızında, diğer ucta ise Kılıçbalığı'nda (Dorado), Serçe'de (Flying Fish) ve Büyük Bulutsu'da. Ay sakinlerinin bu kutupları Volva'larından aşağı yukarı çeyrek daire kadar uzak olduğu için, bölgesel sınırları hem kutuplara hem de Volva'ya göre belirlenebilir. Dolayısıyla, durumlarının bizimkinden ne kadar da daha uygun olduğu gayet açıktır. Çünkü, bir yerin boy-lamını devinimsiz Volva'larına göre, enlemineyse hem Volva'ya hem de kutuplara göre belirleyebiliyorlar. Halbuki bizim elimizde boylamlar için son derece basit ve zar zor anlaşılabilir pusulanın dik açıklığından başka bir imkân yoktur.

Volvaları, sanki bir çiviyle göğe tutturulmuş gibi sabit duruyor. Bunun üzerinde, Güneş dahil diğer gök cisimleri doğudan batıya doğru hareket ediyor. Hiçbir gece yoktur ki burçlar kuşağındaki sabit yıldızlardan bazıları Volva'nın arkasından geçtikten sonra yeniden diğer taraftan çıkmasın. Ancak bu sabit yıldızlar her gece bu şekilde hareket etmiyorlar. Tutulumdan 6 veya 7 derecelik bir uzaklık içinde yer alanların hepsi bu hareketi sırayla yapıyorlar. İlk yıldız yeniden harekete başlayana kadar, bir çevrim 19 yılda tamamlanıyor.

Volva'ları bizim Ay'ımız kadar büyüyüp küçülüyor. Her iki durumun nedeni de aynıdır: Güneş'in varlığı veya yokluğu. Doğal olarak, gereken süre de aynıdır. Ancak Subvolvalılar bunu bir şekilde, bizse başka bir şekilde ölçüyoruz. Günü ve geceyi, Volva'ları büyüyüp küçülürken geçen zaman olarak kabul ediyorlar. Bu süreye biz ay diyoruz. Büyüklüğünden ve parlaklığından dolayı, Volva hiçbir zaman, yeni Volva olduğunda bile, Subvolvalılar'ı kendinden mahrum etmiyor. Bu durum, özellikle kutuplara yakın yerlerde yaşayan

Kepler'in *Rudolf Cevvelleri*'nin (1627) iç kapak sayfasındaki resim çeşitli gökbilimcilerin katkılarını gösterir. Ortada Tycho Brahe (kolu havada) ve Kopernik (oturan) Tycho sisteminin yararlarını tartışıyor. Solda Hipparchus, sağda Batlamyus, sol alt panelde ise Kepler görülüyor.

Roma-Germen İmparatoru II. Rudolf'un portresi. II. Rudolf, Kepler'i Tycho Brahe'nin ardından imparatorluk matematikçiliği görevine getirmişti.

ve söz konusu süre boyunca Güneş'ten mahrum olanlar için geçerlidir. Onlar için, Volva, öğlen Volvalar-arası dönemde boynuzlarını yukarı kaldırıyor. Çünkü, genellikle, Volva (14) ile Orta-Volva çemberi üzerindeki kutuplar arasında yaşayanlar için, yeni Volva öğlenin; ilk dördün akşamın; dolunay gece yarısının (15); son dördün de günışığının geri dönüşünün işaretidir. Volva'ları olan, kutupları ufkun üzerinde bulunan ve ekvatorla bölenin kesiştiği yerde yaşayanlar için, sabah veya akşam yeni Volva'da veya dolunayda, öğlen veya gece yarısısa dördünlerde oluyor. Bu saptamalar ara bölgelerde yaşayanlarla ilgili sonuçların temelini de sağlar.

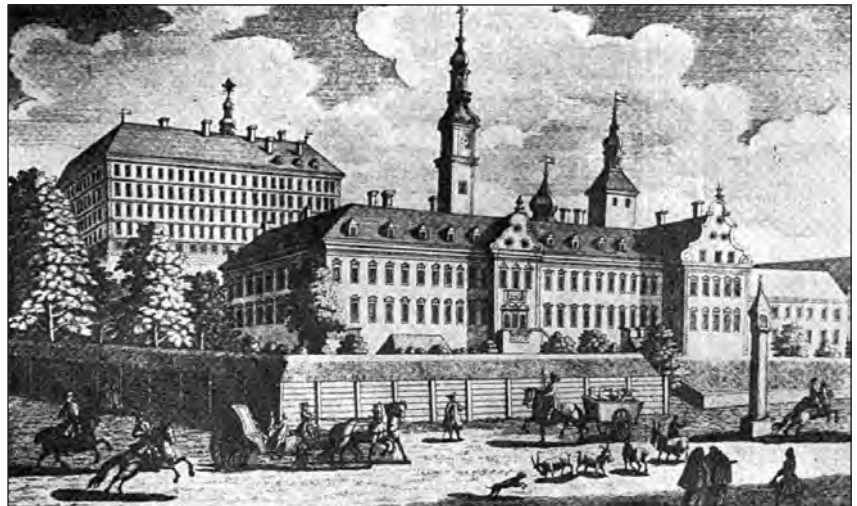
Volva'larının çeşitli aşamalarına göre, gündüz vakti de saatleri bu şekilde ayırt ediyorlar; mesela, Güneş ve Volva birbirlerine ne kadar yakınsa, Orta-Volvalılar için öğlen, ekvatordakiler için de akşam veya günbatımı o kadar yakındır. Ancak, düzenli olarak bizdeki 14 gün ve gece kadar süren gecelerinde, zamanı ölçmek için bizden daha donanımlılar. Zira (dolunayın Orta-Volva

çemberi için gece yarısının işareti olması gibi) Volva'nın aşamalarından oluşan serilerin yanında, bizatihi Volva'nın kendisi de onların saatleri ayırt etmelerini sağlıyor. Çünkü Volva uzayda hiç devinmiyormuş gibi görünüyorsa da, bizim Ay'ımızdan farklı olarak bulunduğu yerde kendi etrafında dönüyor ve buna karşılık devamlı doğudan batıya doğru yer değiştiren çok çeşitli ışıklar sergiliyor. Aynı ışıklar yeniden sergilenene kadar böyle bir devir Subvolvalılar açısından bir saat sürüyor; bu, bizdeki bir günle bir gecenin toplamından biraz daha fazla bir zamana eşittir. Zaman işte bu şekilde ölçülüyor. Çünkü, daha önce de belirttiğim gibi, Güneş ve yıldızlar Ay sakinleri için her gün farklı şekillerde hareket ediyorlar. Sabit yıldızların Ay'dan uzaklığıyla karşılaştırıldığında, bu farklılık Volva'nın kendi etrafındaki dönüşüyle kesin olarak açığa çıkıyor (16).

Daha yukarısı, kuzey kısmı söz konusuysa, Volva genellikle iki eşit parçadan oluşuyormuş gibi görünüyor. Bu parçalardan biri daha karanlıktır ve neredeyse kesintisiz lekelerle kaplıdır. Diğer parçasıysa, üzerine kuzeye uzanan ve iki parçayı ayırt etmeye yarayan parlak bir kemer nüfuz ettiği için biraz daha aydınlıktır. Karanlık parçadaki lekenin şeklini tarif etmek kolay değil. Yine de, doğusuna bakıldığında, zıplayan bir kediye yanına çağırarak için elini arkaya uzatan uzun elbiseli bir genç

kızı öpmek için öne doğru uzanan insan yüzüne benziyor. Lekenin daha büyük ve daha geniş olan kısmı açık seçik bir şekil almaksızın batıya doğru uzuyor. Volva'nın diğer parçasında, parlaklık lekeden daha yaygın olarak dağılmıştır. Bunu bir ipten sarkan ve batıya doğru salınan bir zilin taslağına benzetebiliriz. Bunun üzerinde ve altında bulunanlar ise hiçbir şeye benzemiyor.

Günün saatlerini bu şekilde ayırt etmenin yanı sıra, Volva bir de, dikkatli olan veya sabit yıldızların düzeninden habersiz olan kimseler için yılın mevsimlerine dair anlaşılması kolay belirtiler sağlıyor. Güneş Yengeç burcunda olduğunda bile, Volva kendi etrafında dönüşünün kuzey kutbunu açıkça gösteriyor. Zira kız figürünün üzerindeki parlak alanın ortasına yapışık küçük bir kara leke var. Bu leke, Volva'nın tepe noktasından doğuya doğru ve sonra, dairesel gövdenin üzerine düştükçe de, batıya doğru hareket ediyor; daha sonra da, bu taraftan yeniden doğuya, Volva'nın tepesine doğru dönüyor ve böylece bu zaman zarfında sürekli olarak görünür hale geliyor. Ancak Güneş Oğlak burcunda olduğunda, bu leke hiçbir yerde görünmüyor, çünkü kutbuyla birlikte bütün çember Volva'nın arkasında kalıyor. Yılın bu iki mevsimi boyunca, lekeler düz bir çizgi üzerinde batıya doğru hareket ediyor. Ancak ara mevsimlerde, Güneş Koç burcunda (17) veya Terazi burcun-

Kepler'in 14 yıl boyunca kaldığı Linz Kenti'ndeki Landhaus.

da olduğunda, lekeler eğri bir çizgi üzerinde çapraz biçimde ya alçalıyor ya da yükseliyor. Bu olgular bize, Volva'nın merkezi sabit kalırken, kendi etrafındaki dönüşünün kutuplarının, yılda bir kere Ay sakinlerinin kutbunun çevresinde arktik bir çember üzerinde döndüklerini gösteriyor (18).

Daha dikkatle bakıldığında, Volva'nın her zaman aynı büyüklükte olmadığı anlaşılır. Zira günün, gök cisimlerinin hızlı hareket ettiği saatlerinde, Volva'nın çapı bizim Ay'ımızın çapının dört katı kadar daha geniştir.

Levanya'da Güneş ve Volva tutulmaları

Şimdi de Güneş tutulması ve Volva tutulması hakkında bir şeyler söyleyelim. Tutulmalar Levanya'da da gerçekleşiyor ve bunlar da Yerküre'den görülen Güneş ve Ay tutulmalarıyla aynı zamanda, ama açıkça birbirine zıt nedenlerden dolayı gerçekleşiyor. Zira biz tam bir Güneş tutulması gördüğümüzde, Levanyalılar Volva tutulmasını görüyorlar. Benzer şekilde, biz Ay tutulması gördüğümüzde, Levanyalılar Güneş tutulmasını görüyorlar. Bununla beraber, sözünü ettiğim karşılıklılık kusursuz değildir. Zira Ay'ın hiçbir parçasının bize karanlık görünmediği zamanlarda, onlar sık sık kısmi Güneş tutulmaları görüyorlar. Öte yandan, biz kısmi Güneş tutulmaları görürken, onlar çoğu kez Volva tutulması görmüyorlar. Ay nasıl dolunayken tutuluyorsa, Volva da yine böyle bütün halindeyken tutuluyor; ama Güneş, bizde yeni Ay'da tutulduğu gibi, onlarda da yeni Volva'da tutuluyor. Gece ve gündüzleri oldukça uzun olduğundan dolayı, onlar her iki kütlenin kararmasını çok sık yaşıyorlar. Zira bizde tutulmaların büyük bir bölümü eşlenik konumlarımıza geçerken; Privolva, yani Subvolva'nın eşlenik konumu, Subvolvalılar tarafından görülebilen bu olayların hiçbirine tanıklık etmiyor.

Levanyalılar tam bir Volva tutul-

Wallenstein'in bir portresi. Kepler, Otuz Yıl Savaşları'nın komutanı Zagan Dükü Wallenstein'in çağrısıyla Zagan'a gitmiştir.

masını hiçbir zaman göremiyorlar. Bununla beraber, Volva'nın gövdesi üzerinden küçük bir lekenin geçtiğini, kenarından geçerken kırmızımsı bir renk aldığını, ortasına geldiğindeyse karardığını görüyorlar. Leke, Volva'nın doğal lekelerinin yolunun aynısını, ama onlardan daha hızlı bir şekilde izliyor ve Volva'nın doğusundan girip batısından çıkıyor. Bu süreç bize göre dört saatte, Levanya saatinin ise altıda birlik bir kısmı içinde tamamlanıyor.

Bizim için Güneş tutulmasının nedeni nasıl Ay'sa, onlar için de Güneş tutulmasının sebebi Volva'dır. Bu kaçınılmaz bir olaydır, çünkü Volva'nın çapı Güneş'inkinden dört kat daha büyüktür (19). Güneş doğudan başlayıp, önce güneye ve sonra da devinimsiz Volva'nın ötesinden batıya doğru geçerken, çoğu kez Volva'nın arkasından geçmesi nedeniyle kısmen veya tamamen karanlık kalıyor. Tam bir Güneş tutulmasına sık sık rastlanıyorsa da, yine de bu oldukça dikkat çekici bir olaydır. Çünkü bizim saatimizle birkaç saat sürüyor ve bu arada hem Güneş'in hem de Volva'nın ışığı aynı anda sönüyor (20). Subvolvalılar için bu büyük bir manzardır. Çünkü diğer şartlarda her zaman mevcut olan Volva'nın parlaklığından ve büyüklüğünden dolayı, geceleri

gündüzlerinden çok daha karanlık değildir; halbuki Güneş tutulmasında, Güneş'in de Volva'nın da ışığı sönüyor.

Yine de, Güneş tutulmasının kendine ait belirli bir özelliği var. Çoğu zaman olduğu gibi Güneş Volva'nın gövdesinin arkasında kaybolur kaybolmaz, Volva'nın diğer tarafında parlak bir ışık beliriyor. Bu şekilde, sanki Güneş genişlemiş ve Volva'nın gövdesini tümüyle kuşatmış gibidir; halbuki, başka bir zamanda tam tersine Güneş Volva'dan yine o kadar küçük görünüyor. Öyleyse, gövdelerin merkezleri neredeyse tamamen aynı hizaya gelmeden ve araya giren şeffaf aracının durumu uygun olmadan, her zaman tam bir karanlık oluşmuyor. Öte yandan, Güneş Volva'nın arkasında tamamen kaybolursa bile, Volva hiç görülemeyecek bir şekilde aniden kaybolmuyor; bunun tek istisnası tam tutulmanın ortasında gerçekleşiyor. Ancak tam tutulmanın başlangıcında, bölünün üzerindeki belirli yerlerde, bir ateşin söndükten sonra da köz şeklinde yanması gibi, Volva hâlâ parlıyor. Volva'nın parlaması da sona erdiğinde, tam tutulmanın ortasına gelmiş oluyor (zira eğer tutulma tam değilse, Volva parlamaya devam eder). Volva yeniden parlamaya başladığında, (bölün çemberin üzerinde ve karşı tarafta bulunan yerlerde) Güneş de tekrar görünmeye başlıyor. Dolayısıyla, belirli bir ölçüde iki ışık kaynağı da tam tutulmanın ortasında aynı anda gözden kayboluyor.

Levanya'da günlük yaşam

Levanya'nın iki yarıküresindeki (Subvolva ve Privolva) olaylar hakkında bu kadar açıklama yeter. Ben söylemesem de, bu olaylardan, birkaç bakımlardan da Subvolvalılar'ın Privolvalılar'dan ne kadar farklı olduklarını çıkarsamak zor değil.

Zira her ne kadar bir Subvolva gecesi bizim 14 gece ve gündüzümüz kadar sürse de, varlığıyla Volva ülkeyi aydınlatıyor ve soğuktan koruyor. Gerçekten, bu kadar büyük

bir kütlenin ve bu kadar yoğun bir parlaklığın sıcaklık yayması kaçınılmaz bir durumdur.

Öte yandan, Subvolvalılar için Güneş bir gün içinde bıktırıcı bir şekilde (bizim saatimizle) 14 veya 16 saat mevcuttur, ama yine de bu, etki derecesi fazla tehlikeli olmayan, nispeten küçük bir Güneş'tir. Güneş ve Volva bir araya geldiğinde, bütün suyu Subvolva'ya çekiyorlar; bu yüzden bütün bölge sular altında kalıyor ve sadece küçücük bir parçası bu duruma maruz kalmıyor. Bunun tersine, Privolva yarıküresi kuru ve soğuktur, zira bütün su buradan çekilmiştir. Bununla beraber, Subvolvalılar için gece, Privolvalılar için de gündüz başlayınca, yarıküreler Güneş'i ve Volva'yı kendi aralarında bölüşüyorlar ve böylece su da bölüşülmüş (21) oluyor; Subvolva toprakları kururken, nem Privolvalılar'a sıcak karşısında hafif bir ferahlık veriyor.

Bütün Levonya'nın çevresinin uzunluğu 1400 Alman milini geçmiyor; bu, dünyanın çevresinin yalnızca dörtte biridir. Bununla beraber, çok yüksek dağları ve de derin ve geniş vadileri vardır; bu bakımdan, yerküreden çok daha basit bir cisimdir. Yine de, her yanı gözeneklerle kaplı ve özellikle de Privolva bölgesi mağaralarla ve çukurlarla tabiri caizse delik deşiktir; bu girintiler orada yaşayanları sıcaktan ve soğuktan koruyan barınaklardır.

Burada doğup büyüyen her şey devasa bir boyuta sahip oluyor. Gelişmesi çok hızlı ilerliyor. Her şey, çok büyük bir gövdeye sahip olduğu için, çok kısa bir ömür sürüyor. Privolvalılar'ın sabit veya yerleşik bir meskenleri yok. Günlerini hep beraber kendi bölgelerini baştan başa dolaşarak geçiriyorlar, ama her biri kendi doğasına uygun olarak: Bazıları bizim develerimizin ayaklarından çok daha uzun bacaklarını kullanıyor; başkaları kanatlarına başvuruyor; ve bazıları da kayıklara binmiş, çekilen suları izliyor; veya birkaç gün daha geciktirmek gerekirse, mağaralara doğru sürünerek gidiyorlar. Ço-

Johannes Kepler.

ğu dalgıçtır; doğal bir şekilde, yani dışarıdan yardım almadan yaşadıkları için, hepsi çok yavaş nefes alıyorlar; böylece, suyun altında dipte kalabiliyorlar, başka bir şekilde ifade edecek olursam doğalarına hünerleriyle yardım ediyorlar. Zira, dediklerine göre, suyun üstündeki dalgalar Güneş'le ısınırken, çok dipte bulunan bu su tabakalarında, soğuk hüküm sürüyor; suyun üstünde bulunan her şey, öğle vakti Güneş'in etkisiyle kayıyor ve hep beraber dolaşanların besini haline geliyor. Genel olarak Subvolva yarıküresi bizim kantonlarımıza, kasabalarımıza ve bahçelerimize benziyor; Privolva yarıküresi ise kırsal alanlarımıza, ormanlarımıza ve çöllere benziyor. Kendileri için nefes almak daha yaşamsal olanlar, içeriye ulaşana kadar uzun bir zaman aksın

Kepler'in arkadaşı Matthias Bernegger.

ve yavaş yavaş serinlesin diye, sıcak suyu mağaralara dar bir kanaldan alıyorlar. Günlerinin çoğunu içeride kapalı geçiriyorlar ve bu suyu içmek için kullanıyorlar; akşam olunca, yiyecek aramak için dışarı çıkıyorlar. Bitkilerin kabukları, hayvanların derileri veya bunların yerini tutabilecek her şey bedenlerinin büyük bir bölümünü örtüyor; bu giysiler ıslak ve yumuşak ve de içeriye hava ve su alabilecek şekilde gözenekli. Eğer herhangi bir şey gündüz vakti Güneş'e maruz kalırsa, üst kısmı sertleşiyor ve kavruluyor; akşam olunca, kuru parça düşüyor. Açıklıkta doğan her şeyin yaşamı genellikle aynı gün sona eriyor ve aynı gün yeni nesiller meydana geliyor. Bu türler dağların zirvelerinde seyrek bir şekilde dağılmış durumdadır.

Genel olarak, yaşama yılınvarı bir doğa egemendir. Zira, sanki zevk için öğle vakti rahatlıkla Güneş'te kalabiliyorlar. Yine de bunu yapmak her yerde mümkün değildir; sadece güvenle ve süratle mağaralara çekilmenin mümkün olduğu yerler olan, mağaraların ağızlarının gerisinde mümkündür.

Bazılarının soludukları hava ve günün sıcaklığında kaybettikleri yaşamları gece geri geliyor; bu süreç Yerküre'deki ikikanatlıların yaşamını düzenleyen sürecin tam tersidir. Yerlere çam kozalağı şeklindeki nesneler serpilidir. Bunların kabukları gündüz vakti kızıyor. Akşam, tabiri caizse sırlarını ifşa ediyorlar ve yeni canlılar vücuda getiriyorlar.

Subvolva yarıküresinde sıcaktan kurtulmak, asıl olarak, bazen bölgenin yarısına veya daha fazlasına hükmeden daimi bir bulut kümesi ve yağmur sayesinde mümkündür.

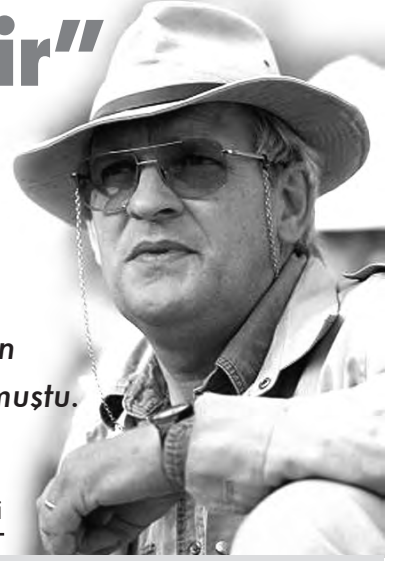
Rüyamda bu noktaya geldiğim vakit, yağmur takırtısı eşliğinde bir rüzgâr harekete geçti ve hem uykumu dağıttı hem de Frankfurt'ta satın aldığım kitabın sonunu bozdu. Böylece, hikâyeyi anlatan Cin'i ve onun dinleyicileri olan başları örtülü oğul Duracotus ve annesi Fiolxhilde'i bir kenarda bırakarak kendime geliyorum ve ba-

Troia Kazısı Başkanı Manfred Osman Korfmann'ı kaybettik "Gelecek bıraktığın izdir"

30 yıldır ülkemizde kazılar yürüten, 17 yıldır da adıyla özdeşleşmiş Troia'yı kazan Manfred Osman Korfmann'ın Troia'nın Anadoluluğunu vurgulayan görüşleri arkeoloji camiasında tartışmalar yaratmış; yurtdışında ve yurtiçinde sergilenen "Troia: Düş ve Gerçek" sergisi, Troia'nın bir Yunan kenti değil, bir Anadolu kenti olduğunu tüm dünyaya duyurmuştu.

Rüstem Aslan

Troia Kazı Ekibi Üyesi, Tübingen Üniversitesi

Adı 17 yıldır kazılarını yönettiği Troia kentiyle özdeşleşmiş Manfred Osman Korfmann'ı 11 Ağustos 2005'te kaybettik. Korfmann'ın, "Troia'nın Anadoluluğunu vurgulayan" görüşleri büyük yankı bulmuş; özellikle Batılı arkeologlar arasında karşı tartışmalar başlatmıştı. Ülkemizde kazı yapan yabancı bilim insanları arasında ayrık bir yeri olan ve kaybıyla ardında büyük boşluk bırakan bu değerli arkeologu, onu arkeolojiye katkıları, gerçekleştirdikleri ve fikirleriyle değerlendiren, çalışma arkadaşı Rüstem Aslan'ın ve meslektaşları Prof. Dr. Ufuk Esin ve Prof. Dr. Fahri Işık'ın yazı ve görüşleriyle, saygıyla anıyoruz. Dosya çerçevesinde, Korfmann'ın bir makalesinden yaptığımız alıntılar da sunuyoruz.

Anadolu arkeolojisine büyük emeği geçen değerli bilim insanı Prof. Dr. Dr. h. c. Manfred Osman Korfmann, Almanya'da, yaşadığı Ofterdingen Köyü'nde, 11 Ağustos 2005 günü hayata veda etti. Osman Bey'in (tanıştığımız 1988'den beri kendisine böyle hitap ettiğim için, onu bu ismiyle anacağım) pek uzun sürmeyen acımasız kanser hastalığı, hem onu hem de yakın çalışma arkadaşları bizleri, hazırlıksız demeyeceğim ama, uygunsuz bir dönemde yakaladı.

Sık kullanılan "Her ölüm erken ölümdür" sözü Osman Bey'in ölümünü gerçekten çok iyi anlatıyor. Troia'ya, Anadolu arkeolojisine, dolaylı olarak Türk kültür hayatına dair pek çok planı vardı. Bunları kendisi gerçekleştiremeyecek olsa da, açtığı yolda yılmadan yapılacak çalışmalar, bizleri bu amaçlara götürecektir. Zaten son yıllarda çalışmalarını yoğunlaştırdığı Çanakkale-Tübingen Troia Vakfı da bu amaçları gerçekleştirmek için kurulmuştur.

Kendisini hem kazı başkanı, hem üniversite hocası olarak, hem de özel hayatıyla tanıma fırsatına sahip oldum. Hiç kuşkusuz Osman Bey ileride pek çok yönüyle anılacaktır, anılmalıdır da. Ben yazımda onun bilimsel yönüne, bağlantılı çalışmalarına ve gerçekleştirdiği işlere değineceğim.

Anadolu'da ilk kazdığı yer Demircihöyük

Osman Bey, kuzeybatı Anadolu'da, Demircihöyük adı verilen önemli bir yerleşmeyi 1975-1978 yılları a-

rasında oldukça titiz bir şekilde kazmış ve kısa süre sonra da örnek gösterilecek yayınlarını yapmıştı. Demircihöyük, Neolitik Dönem'den Orta Tunç Çağı'na, yani MÖ 5. binden 2. bine kadar olan süreci çok iyi yansıtmaktaydı. Demircihöyük, Anadolu arkeoloji tarihinde, kazısı yapıldıktan sonra tüm buluntu ve çalışma alanlarıyla yayını yapılan tek yerdir. Demircihöyük ile ilgili son yayın ise, Osman Bey, Stephan Blum (Tübingen Üniversitesi) ve tarafımdan yayını başlatılan, Etnoarkeoloji Dizisi'nde çıkacak olan, M. Dittermore'un *Zemzemiye* çalışmasıydı. Osman Bey bize, özellikle bu cilt için önsüzü kendisinin yazacağını belirtmişti. Maalesef kısmet olmadı, ama kitap çok kısa bir süre sonra yayımlanacak.

Troia yolunda bir adım: Beşiktepe

Osman Bey, Demircihöyük'le ilgili ana yayınlar yapıldıktan sonra, Avrupa ve Anadolu arasındaki önemli geçiş bölgelerinden olan Çanakkale Boğazı'nda, İlk Tunç Çağı hakkında bilgi verebilecek başka bir yer aramaya başlar. Bunu yaparken, 3. binle ilgili çözümlere ulaşmayı ummaktadır. Troia'yı kazmak ise aklından hiç geçmemiştir.

1981'de Çanakkale kıyı şeridinde yaptığı yüzey araştırmalarından sonra, Troia'dan 8 km uzaklıkta bulunan "Troia Limanı"ndaki Beşiktepe'yi yeni kazı yeri olarak seçer. Buradaki çalışmalar 7 yıl sürer. Ekibinde Demircihöyük kazısında tanıştığı pek çok

Türk meslektaşları yer almaktadır. Bu alandaki kazı ve araştırmalar, Troas Bölgesi'nin ve Troia'nın Tunç Çağı ile ilgili sorunlarına ışık tutmaya başlar.

Bu sıralarda ABD'de düzenlenen "Troia ve Troia Savaşları" ile ilgili bir sempozyuma davet edilir Osman Bey. Genç bir bilim insanı için oldukça önemli bir davettir bu. Sempozyumda Troas Bölgesi'ni ve Çanakkale Boğazı'nı anlatır. Boğazın Tunç Çağı ticaret sistemi için önemine yeniden değinir. Konferans sonrasında, Troia'da tekrar çalışılması gerektiği gündeme gelir. Korfmann'ın çalışmalarını övgüyle karşılayan meslektaşları, onu Troia kazılarını üstlenmesi için cesaretlendirirler.

"Harabelerin harabesine" dönüşmüş Troia...

Osman Bey'in 1988 yılında küçük bir ekiple başladığı Troia kazıları, kısa süre içinde 17 farklı ülkeden uzmanın katıldığı dev bir projeye dönüşür. Kazı, Akdeniz Bölgesi'nin en büyük kazısı olur.

Kazı çalışmalarıyla birlikte ören yerinin sorunları da çalışma programı içindedir. Troia, 1938'de biten Carl Blegen'in kazıları sonrasında, gerçek anlamda "harabe harabesi" olmuştur. Gelenler ne Troia'yı gezebilmekte ne de gezdikleri yerleri anlayabilmektedir. Kazılara paralel olarak ören yeri temizlenir, yeni yürüme yolları yapılır. Ayrıca Türkçe, Almanca ve İngilizce bilgi panoları yerleştirilir.

Troia Kalesi'ndeki kazılar, öncelikle Troia İlk Tunç Çağı'nın kronolojik sorunlarını açıklamayı amaçlamaktadır. Troia'ya özgü tarihleme sorunları büyük oranda çözülür. Ayrıca Troia I Dönemi ile III Dönemi arasında kültürel anlamda büyük bir farkın olmadığı çıkar ortaya. Bu dönem, tüm Akdeniz Bölgesi'nde dağılımına göre "Denizsel Troia Kültürü" olarak tanımlanır. Schliemann'dan beri süre gelmiş "Priamos Hazinesi"nin bulunduğu yer ve tarihlemesi (MÖ 2500'ler) sorusu da, kesin olarak açıklanmıştır.

Osman Bey, Troia Kalesi'nin dışında yaptığı çalışmalarla, eski kazılarda ortaya atılan ama bir türlü kesinlik kazanmayan Troia'nın aşağı kent sorununu çözmeye çalışır. Farklı alanlarda yapılan kazılarla, sadece Troia VI ve VII Dönemi'nde değil, diğer dönemlerde de kale dışı bir yerleşmenin varlığı kesinleşir. Aşağı kentin dışında ise, *Ilyada*'da sözü geçen savunma hendeği de çıkar ortaya. Savunma hendeğinin dışında, aşağı kenti çevreleyen bir kent duvarı da vardır.

Arkeolojik veriler, Troia'nın Son Tunç Çağı'nda kalesi ve aşağı kenti ile oldukça büyük bir sınır yerleşmesi olduğunu ortaya koymuştur. Bütün bu veriler, 1995 yılında bulunan Luwice mühürle bir başka boyut daha kazanır. Böylelikle Troia / (W)ilusa özdeşliği yeniden gündeme gelir. Hititologlar ve Homeros uzmanları, Milet ve Latmos Bölgesi gibi yerlerden elde edilen daha pek çok yeni buluntunun ışığında Troia / Wilusa özdeşliğini büyük oranda kabul ederler. Artık Troia mimarisi, çanak çömleği, yazılı buluntusu ile Anadolu ve Yakındoğu ticaret sistemindeki yerini alır.

Korfmann'ın isim annesi, Eskişehirli bir köylü kadındır. Korfmann 30 yıl önce Demircihöyük'te (Eskişehir'de) çalışırken, işçilerden Tayyibe Aktaş, adını bir türlü telaffuz edemeyince, Korfmann ondan kendisine Türkçe bir isimle hitap etmesini ister. O da "Korfmann" a benziyor diye "Osman" ı seçer. Zaman içinde Türkler arasında bu isim yayılır. Korfmann, 2003'te TC vatandaşlığı aldığı anda, adını Manfred Osman Korfmann olarak kaydettirir.

M. O. Korfmann'ın özgeçmişi

1942 Köln'de doğdu.

1961-1962 Beit Jala / Bethlehem'de (Ürdün-günümüz Filistin) asistan öğretmen oldu.

1962-1970 Frankfurt/ Main Üniversitesi ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde Prehistorya, Roma Dönemi Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihi eğitimi aldı.

1968 Güney Afrika, Swaziland ve Mozambik'de arazi çalışmaları yaptı.

1972 Anadolu'da çalışmalara başladı.

1975-1978 Demircihöyük Kazıları Başkanlığı.

1982 Tübingen Üniversitesi (Almanya) Pre ve Protohistorya Arkeolojisi Anabilim Dalı'nda profesörlük.

1982-1987 Beşik-Yassitepe, Beşik-Sivritepe ve Beşik Mezarlığı'ndaki kazıların Başkanlığı.

1988 Troia Kazıları Başkanlığı.

Üye olduğu kuruluşlardan ve aldığı ödüllerden bazıları

Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü Üyesi, Gürcistan Bilim Akademisi Üyesi, Amerikan Arkeoloji Enstitüsü Onur Üyesi, Hırvatistan Arkeoloji Birliği Onur Üyesi, Stuttgart Alman-Türk Forumu Yönetim Kurulu Üyesi, Kültür eserlerinin koruması için verilen (Avrupa Bölgesi) Rotondi Ödülü-İtalya, Helga ve Edzard Reuter Vakfı Ödülü, Türkiye Dışişleri Bakanlığı "Üstün Hizmet Madalyası", Türkiye Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü "En Başarılı Kazı" Ödülü, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi "Fahri Doktora" Ödülü, Tiflis Devlet Üniversitesi Hizmet Madalyası, Baden-Württemberg Eyaleti Üstün Hizmet Madalyası, Batı Anadolu Rotary Kulübü tarafından "Bilimsel ve Kamuoyu Alanındaki Başarılı Çalışmaları" nedeniyle verilen ödül, Çanakkaleli İşadamları ve Sanayicilerinin Verdiği Kent Ödülü, Çanakkale ÇABISAK Şeref Üyesi, TÜBA Asli Üyeliği, Çanakkale Fahri Hemşerilik Ödülü.

Troia/İlion'da aşağı şehrin batı kısmının hava fotoğrafı.

Korfmann'ın "düş ve gerçeği": Ilyada ve Troia

Osman Bey, Homeros'un *Ilyada*'sını bir arkeolog olarak kaynak gibi değerlendirmiştir. Eseri, doğal çevre ve isimlerin doğru verildiği bir tarihsel roman olarak kabul eder. *İlyada*'yı MÖ 720-700'lerde yaratmış olan Homeros'un, Troia'yı görmüş ya da görmemiş olsun, kendisinden yaklaşık 500 yıl önce yaşandığı varsayılan "Troia Savaşı" söylencelerini bildiğini düşünmektedir. Bu görüş Homeros uzmanlarının büyük bir çoğunlu tarafından da kabul görmektedir. Ona göre, her efsanenin

bir de kendine ait yeri vardır. İşte bu yer bir kulis işlevi gibi ele alınmıştır. Bu anlamda Troia olayı, yalnızca İda Dağı, Menderes Çayı, adalarla değil, kentin yerleşim şekliyle de gerçeğe olabildiğince yakın verilmiştir. Bu nedenle de, *Ilyada*'da Troia Savaşı'na ait "öz bir gerçek ile" gelişen, serpilen bir motifler toplamı vardır önümüzde.

Osman Bey'in çalışırken

Ilyada'nın etkisinde kaldığı olur. Onun için *Ilyada*, çağlar boyunca yayılan etkisi düşünüldüğünde, dünyanın en büyük yapıtıdır. Helenistik ve Roma sanatına, tragediyadan felsefeye yansımalarıyla antik dünyayı yönlendiren, büyük ölçüde değiştiren bir kitaptır. Korfmann, Homeros'un derin bir kurguyla oluşturduğu eser nedeniyle, Troia'ya savaşın yapıldığına inanarak gelen insanlara ve bu inanca saygı duyar. Ama aynı zaman da Homeros'un bakış açısıyla Troia'yı anlamaya çalışır.

Bu bakış açısıyla Osman Bey, yu-

karda da belirtildiği gibi Troia'nın Hitit metinlerinde adı geçen Wilusa, (W)İlios olabileceği görüşünü yeniden canlandırır. Çünkü keşif Homeros'la da bağlantılıdır. Troia'da gün ışığına çıkardığı Luwi hiyeroglifi (resim yazısı) mühür de, bu kentin Anadolu'da bir kültür olan Luwiler'in etkisinde olduğunu göstermektedir. Korfmann, diğer bulgularla birlikte, Troia'nın, uzun süre algılandığı gibi bir Yunan kenti olmadığını pek çok diğer argümanla tekrar tekrar vurgular.

Troia Savaşı'nı kanıtlamayı, bir arkeolog olarak kendi işi gibi görmez. Ancak, yaptığı kazı ve araştırmaların ışığında, Homeros'un *İlyada*'sında anlattığı yer ve mekâna ilişkin tanımlamaların birçoğunun Troia ile örtüştüğünü de tespit eder. Varsayılan savaşın yapıldığı 12. yüzyıl, özellikle de öncesi 13. yüzyıl çok önemlidir bu bölge için. Büyük çatışmalar söz konusudur. Troia'daki yeni mimari çalışmalar sonrasında, bu dönemde Troia'da büyük kuleler yapıldığı, kazılar ile de, aşağı kentin etkileyici bir savunma hendeğiyle çevrildiği çıkar ortaya. Osman Bey, Troia'nın *Ilyada*'da betimlendiği gibi gerçekten güçlü ve görkemli surlarıyla dikkat çeken bir yer olduğunu yeniden vurgular.

Troia ve Anadolu

Prof. Dr. Manfred Osman Korfmann

"(...) Troia'nın kültürel ve daha başka alanlarda Anadolu'ya yönelmiş ve neredeyse tümüyle Anadolu'ya entegre olmuş durumunu kabul etmek hep biraz zor olmuştur. Tarafsız bir bakış açısıyla bakıldığında ise aslında her şey bunun tam tersini işaret etmektedir. Geçmişe bakıldığında Troia'nın Türkiye'ye, böylelikle de Anadolu'ya ait olduğu kuşku götürmez. Bu aynı zamanda Türkler-öncesi dönemlerdeki Bizans Piskoposluk merkezi İlion (Troia X), daha sora Asya'nın bir vilayeti olan Roma İlion'u (Troia IX) ve aynı zamanda İonia Devleti'nin de bir parçası olan Helenistik Troia için de geçerli olan bir durumdur.

Acaba Troia kültürel açıdan Homeros'tan önceki yüzyıllarda Anadolu'nun bir parçası olamaz mıydı? Troia kazıcısı Carl W. Blegen Troia VI ve Troia VII'da bir Yunan yerleşimi görmektedir. Böyle bir düşüncenin oluşması büyük olasılıkla Troia'da çalışan arkeologların hepsinin,

bunlara Schliemann da dahil, Troia'ya Yunanistan'dan gelmiş ve daha sonra yine oraya dönmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. Hepsinin belirli bir bakış açısı (kuşkusuz bilinçaltında) vardı. Ancak 30'lu yıllara kadar Anadolu'da karşılaştırılacak pek bir şey de yoktu. Batı Anadolu'da ise hiçbir şey yoktu. Tunç Çağı arkeolojisi bu dönemde başlamıştır. Bunlara bir de Homeros destanlarındaki mekânla iç içe geçmiş eski Grek de eklenmekteydi. Bu nedenle de Troia ve Troas yorumlarda "hiç kimsenin yurdu" olarak kalmıştır. Geçen süre içerisinde arkeolojik araştırmalardan büyük oranda bağımsız olarak yürütülen Eski Anadolu dil araştırmalarında, Troas'ın Luwi dilinin eski Anadolu'ya ait, Hint-Avrupa dil alanına ait olduğu; (W)İlios/Troia'nın da Hitit metinlerinde adı geçen (kent ya da ülke) Wilusa/Truisa'yla da özdeş olduğu büyük oranda kabul edilmiştir (...)"

(Bu kısa çerçeve yazı, Prof. Dr. Manfred Osman Korfmann'ın "Troia-Anadolu: Geleceği Olan Geçmiş" başlıklı makalesinin "Troia ve Anadolu" altbaşlıklı bölümünden alınmıştır. Makaleyi Almanca aslından Şirin Uzunoglu çevirmiştir. Kaynak: "Troia: Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk" sergisi katalogu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, s.14-31.)

Söz konusu dönemlerde Troia'nın defalarca saldırıya uğradığını, kent kendisini tekrar tekrar savunmak zorunda kaldığını arkeolojik buluntular da ortaya koymaktadır. Kentin bir depremle yıkıldığı önceki kazılardan bilinmektedir; evet, bir deprem olmuştur, ama Osman Bey, kazılar sonrasında, Troia'nın kaybedildiği açıkça belli olan bir savaş ya da savaşlarla yıkılmış olduğunu da saptar. Ve ilginç olan, bu dönemin, tam da efsaneye konu olan Troia Savaşı'nın atfedildiği tarihe denk düşmesidir. MÖ 1180'ler, yani 12. yüzyıl. Osman Bey, tüm bu fenomenleri arkeolog olarak açıklayabilmektedir.

Korfmann: “Neden Türk vatandaşı oldum?”

Bilimsel çalışmalar ve yayınlar hızla ilerlerken, 2003'de Türk vatandaşlığına geçer Osman Bey. Nedenini ise şöyle açıklar: “Almanya, ülkesinde yaşayan Türkler'in Alman vatandaşı olmasını ister, talep eder hep. Onların Alman kimliğinde daha rahat, daha mutlu olacağını düşünür. Ben bu yerleşmiş anlayışa karşı çıkmak için Türk vatandaşı oldum. Tersine, bir Alman'ın pekâlâ bir Türk vatandaşı olabileceğini, bundan gurur duyabileceğini göstermek istedim. Biliyorsunuz, Almanya'da Türklerle Almanlar arasında sorunlar var. Almanlar Türkiye'ye, Türkler'e bakış açılarında önyargılılar. Bana göre bu iki kültür arasında akıl, düşünce ve duyguda, olayları kavrayışta pek fark yok. Pek çok Türk dostum, tanıdığım var. Hoşlandıklarımız, nefret ettiklerimiz, nelerin kötü ya da iyi olduğu hakkında temelde aynı anlayışa sahibiz. Esas olan kiliseye ya da camiye gitmek değil. Bu anlamda bir çatışma istiyorsanız, çatışma yaratabilirsiniz. Ben bir şekilde, Türk vatandaşı olarak köprü kurmak, barışa bir işaret koymak istedim. Her şeyden önce bu ülkeye çok şey borçluyum. Ama temelde, Almanya'nın kendisine uzak gördüğü bu dünyanın hiç de garip, yabancı olmadığını vurgulamaya çalıştım.

“Troia'nın Anadolu kenti olduğunu öğretti”

Prof. Dr. Ufuk Esin

(TÜBA Üyesi, İÜ Prehistorya Bölümü Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Manfred Osman Korfmann, benim gördüğüm en özel arkeologlardan biri. Onu özel yapan neydi acaba diye sordüğümüzde; bir kere o yalnız bilim için çalışmadı. Mesleğini halka sevdirmeye, halkı eğitmeye, özellikle de gençleri eğitmeye çalıştı. Troia için yaptığı sergi “Düş ve Gerçek” benim gördüğüm en güzel sergilerden biriydi. Çünkü orada bütün o düşünce, yani Homeros'un İliada destanında söyledikleriyle gerçeği kaynaştırmasını bildi. Bu serginin bir parçası Türkiye'de açıldığında, benim gördüğüm kadarınca, en çok ilgiyi uyandıran sergilerden oldu.

Ayrıca Korfmann, Troia'da yaptığı kazılarda çok yeni buluntular, bulgular elde etti; bunlar bilim açısından çok önemliydi. Neydi bu önem? Korfmann, Troia'nın bir Anadolu kültürü olduğunu gözler önüne serdi. Bu Anadolu kültürünün nasıl çevresini etkilediğini anlattı. MÖ 2. binyılda Hitit metinlerinde geçen Wiluşa'nın Çanakkale Bölgesi olduğunu ispat etmeye çalıştı, bunu da birtakım buluntular yardımıyla yaptı. En çok arzuladığı, Troia'dan gitmiş olan her şeyin tekrar Türkiye'ye, Çanakkale'ye dönmesi ve bir müze içinde yeni buluntularla birlikte sergilenmesi ve dünyaya tanıtılmasıydı.

İkinci bir noktaya daha değinmek istiyorum. Prof. Korfmann sayesinde Troia, eski şanına kavuştu. Birçok insan -yalnız yurtiçindekiler değil, ama yurtdışındakiler de- Korfmann sayesinde Troia'nın bir Yunan kenti değil, bir Anadolu kenti olduğunu, Çanakkale'de bulunduğunu öğrendi. Bu çok önemli. Ayrıca Demircihöyük ve Kumtepe-Beşiktepe'deki kazılarıyla arkeoloji bilimine çok büyük katkıda bulundu. Öğrencilerimizin birçoğuna burslar bularak, Almanya'da, Tübingen Üniversitesi'nde kendi yönetiminde ve arkeozooloji alanında yüksek lisans ve doktora yapmalarını sağladı.

Korfmann Türkiye'nin tanıtımını en iyi yapan insanlardan biriydi. Bizim en büyük dostumuzdu. Onun için hepimize düşen en büyük görev, onun istediği müzeyi Çanakkale'de yapmak, bir de Çanakkale Troia Bölgesi'nin milli parklığını hiç unutmadan, sürdürebilmek, korumak. Eğer bunu yerine getirebilirsek, Prof. Korfmann'ın anısına saygımızı ve onu unutmadığımızı göstermiş olacağız.

“Normal” bir Alman'ın “normal olarak” Türk kimliğini de taşıyabileceğini anlatmak istedim. Bu bir misyon değil, yalnızca mesaj”.

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Manfred Osman Korfmann'a fahri doktora unvanı verir. Osman Bey de, Troia ve Troas bölgesiyle ilgili bilimsel çalışmaların devam etmesi yönünde üniversiteyi desteklemek için büyük çaba gösterir.

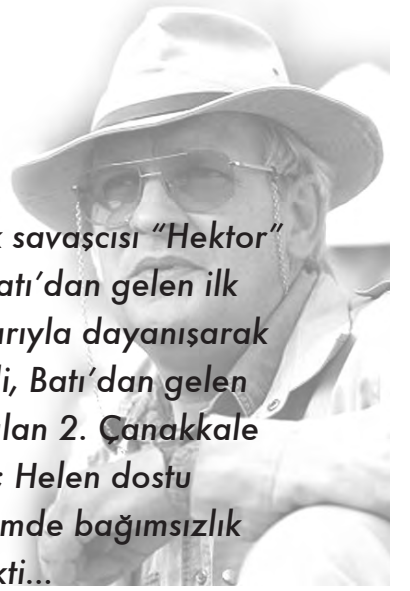
Troia için ileriye yönelik planları arasında Çanakkale Ünv. Arkeoloji Bölümü'nün uluslararası alanda sesini duyurabilmesi için yeni projeler üretilmesi ve her yıl gelen yarım milyon insanın Troia'dan çıkan eserleri görebileceği bir Troia Müzesi vardır.

Ve bütün bunların yapılması için öngörülen çözüm aracı ise Çanakkale-Tübingen Troia Vakfı'dır.

Osman Bey'in Troia ve Anadolu arkeolojisine katkılarını bir yazıyla anlatmak oldukça zor. Bu yazıda sadece onun arkeolojik çalışmalarının bir özetini yapmaya çalıştım. Bundan sonra kendisinin de söylediği gibi yapılacak ilk ve en önemli iş, Tübingen Ünv.'ndeki Troia ile ilgili doktora çalışmalarının bitirilerek yayımlanmasıdır. Kendisiyle ilgili bilgilerin ve her alandaki çalışmalarının, gelecekte, adına yapılacak sempozyumlarla çok daha iyi ortaya konulacağından kuşku yok. Troia ve arkeoloji dünyasının başı sağ olsun...

"Hektor"un ölümü

"2. Troya Savaşı"nın yiğit Troyalıları artık yok; bilimsel bağımsızlık savaşçısı "Hektor" öldü. Fakat biliyoruz ki, nasıl ki ilk savaşın Hektor'u hiç ölmedi; Batı'dan gelen ilk emperyalistlere karşı Anadolu'nun batı kapısında Anadolu halklarıyla dayanışarak yazdığı özgürlük destanı ile ölümsüzleşti; ve nasıl ki bu İlias yiğidi, Batı'dan gelen son emperyalistlere karşı tüm Anadolu halklarının kanlarıyla yazılan 2. Çanakkale Destanı'nda bir Mustafa Kemal kimliğinde yeniden doğdu tarihe; Helen dostu Batılılar'ın dogmalaştırdığı "Yunan masalı"na karşı kazanılan bilimde bağımsızlık savaşıyla da o, bu kez Manfred Korfmann kimliğinde soy sürecekti...

Prof. Dr. Fahri Işık

Akdeniz Üniv. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Blm. ve Patara Kazıları Başkanı

Manfred Korfmann adıyla özdeşleşen "Troyalıların Anadolu'luluğu" görüşü, Batı'nın Atina-merkezci Helen dostlarını deprem etkisiyle sarstığında ve bunun gücünü, Korfmann'ın çağrısı üzerine gittiğim, Tübingen'deki "Troya Sempozyumu"nda ve Bonn'daki "Troya Düş ve Gerçek Sergisi"nde yaşadığımda; bir gerçeğin vurgulanmayışı beni çok düşündürmüştür: Manfred, bu çığır açıcı önemdeki bilimsel sonuca, 1988'den bugüne sürdürdüğü kazılarla ele geçen yeni arkeolojik malzemeye ulaşmamıştı. Vardığı Anadolu özlü gerçek, aslında 19. yüzyılın son üçlüğünde Alman Heinrich Schliemann ve Wilhelm Dörfeld ile 1930'larda Amerikalı Carl W. Blegen'in kazılarıyla elde edilen buluntuların tarafsız bir gözle yeniden değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır; kendinden önceki kazılardan bilinen ve -sözde-"Troya'nın Yunanlılığı" belgeleyen bulgu ve verilerin ürünüdür. Malzeme eski, görüş yenidir. Anadolu biçim ve biçimlerinin dün de okunabilirliğine, yadsınamazlığına karşın eskilerin aynı malzemeye yönelik "Yunan" yakıştırması ve bu savın kabul görmesi tersliği, batılı Eskiçağ bilimcilerinin 19. yüzyıl geleneğinde Helen odaklı "tarafsızlığının (!)" somut bir belgesidir. Ve bundan geleceğe çıkarılacak çok dersler vardır.

Korfmann kazılarıyla bilinen, örneğin Luwi hiyeroglifiyle yazılı ünlü "Troya Mührü" ya da tunçtan bir Hitit yontucuğu ya da Akha bey kalelerine yabancı bir aşağı kentin varlığı, Troyalı'nın Anadolu'luluğu yorumu için bir "başlangıç" değildi; onu destekleyen sağlam kanıtlardı. Kentin MÖ. 15.-13. yüzyıl Hitit tabletlerinde okunan "Wiluşa" ile özdeşliği daha 1924 yılında önerilmişti. Bu yer adının Yunanca Ilios, Truisa'nın ise Troia ile özdeşliği tam kanıtını 1997'de bulacaktı. Tanrı Apollon'un, Troya'nın üç büyük Tanrısından biri olarak Appaluinas adıyla saygı gördüğü, benzer adla Hitit ülkesinde de bilindiği ve sonuçta o çok önemli Tanrının Ege'nin batı ya-

kasına Anadolu'dan göçtüğü de Eskiçağ bilimcilerine yabancı olamazdı. "Yunan" tapınağının çekirdeğini oluşturan megaronun, ilk Troya kalesinden bu yana varlığı ve tüm katmanlarda sürekliliği, Olympia'daki deneyimiyle kenti katmanlara ayırma başarısını gösteren Dörfeld'le anlaşılmıştı. Ve Manfred'le Troya VI yerleşiminin yerli Anadolu'luluğunu belgeleyen çömlekler, Blegen'in "Yunan" yorumuna neden olan aynı çömleklerdi. Bu Amerikalı bilimciye yön veren Akha Helenleri'nin boyalı Miken çömlekleri, Manfred'e göre burada Yunan egemenliğini tanıtlayamazdı; çünkü sayıca yerli yapıtların çok gerisindeydi. Tek renkli gri çömlekler ise Hellas'ın "Minyas Grisi" değildi, Troas'ı da kapsayan Kuzeybatı Anadolu halklarının yerli ürünüydü; Hellas'ta varlığı, ora halklarının Anadolu'yla ilişkisinin sonucuydu. Bu nedenle bu tanınmış çömlek türü ilk kez Korfmann'ın kaleminden "Anadolu Grisi" olarak ad değiştirmiş; baş karşıtı Frank Kolb başta olmak üzere Batı, bu bilimsel gerçeği bile içine sindirebilmekte zorlanmıştı.

Tüm bu özetlenenlerin anlamı odur ki: bir Manfred Korfmann Troya'da olmasaydı, biz Türk bilimciler, en parlak zamanın yaşandığı Hititler'le çağdaş Troya VI. yerleşimin bir Yunan kenti olmadığını anlatabilmekte çok zorlanacaktık. Tıpkı Batı'yı yaratan İyon uygarlığının Yunan yaratısı olmadığını anlatabilmekte zorlandığımız gibi. Salt ülkemizde batılı bilimcilerin görüşlerine tanınan öncelik ve duyulan saygı nedeniyle değil; Anadolu arkeolojisinin en güçlü ve etkin adı Ekrem Akurgal'ın, yukarda özetlediğim Korfmann yorumundan sonraki bir zamanda, 1997 yılında, bir TÜBİTAK Yayını olarak çıkan *Anadolu Kültür Tarihi* kitabının 185. yaprağındaki şu yorumuyla zorlanacaktık: "... Kara ulaşımı emin ve sağlam olmadığı için, Troia daha çok geleneği ve jeopolitik durumu ile Batı'ya yönelmişti. Hellas ve Kyklad kökenli mat çanak çömlek ve Myken köken-

li ürünler göze çarpanlardır... Troia VI'nın yerel çanak çömleği tek renk, sade ve çok az dikkati çekecek niteliktedir. Troia VI'nın en güzel sanat ürünleri eski yerleşim tabakalarında çok sayıda bulunmuş olan Minyas seramiğidir. Yunanistan'da yaşayan çağdaşları gibi Troialılar da bu tip çanak çömleği, ortak oldukları anavatanlarından beraberlerinde getirmiş olmalıdırlar". Bu "ortak anavatan"ın Yunanistan olduğu ise, Hoca'nın *Die Kunst Anatoliens* kitabında daha bir açıklıklarla yazılıdır.

Manfred'in Batı'yı inandıran bilimsel gücü, Ege'nin her iki yakasındaki tarihöncesi kültürlerle egemen oluşundan, özellikle de Anadolu prehistoryasını tam özümsemişliğinden kaynaklanır. Troia kazısı öncesinde Demircihöyük ve Beşiktepe'de öğrenmiştir Anadolu yaratıcılığını. Malzemeye kendinden öncekilerin tek odaklı "Helen gözlüğü" ile bakmamış; bir bilimciden beklenildiği biçimde "çok yönlü" olarak bakmıştır, önyargısızca yaklaşmıştır konuya. Bununla ayrıca, örneğin bir "İyon Uygarlığı'nın Yunanlılığı sorunu"nun, Anadolu'nun güçlü ve zengin sanat geleneğinde sürekliliğiyle bir arada irdelenmeden, tıpkı yüzyılı aşkın bir zaman Troya'da yapıldığı ve yalnızca gidildiği gibi, yalnızca "Yunan sömürgeciliği" bağlamında çözümlenemeyeceğini de kanıtlamıştır. Bilimin gerçek yol göstericiliğinin şaşmazlığında, birbirimizden habersizce Manfred'le aynı yolda buluşmuş; o Tunç Çağ'da ve ben izleyen Erken Demir Çağ'da aynı hedefe omuz omuza bütünleşerek birlikte yürümüşüzdür.

Yine de kolay değildir "Panhele-nist" dogmalara karşı durabilmek. Troya Uygarlığı'nın Anadolu'luğunu artık yadsıyamayan Kolb ve Atina merkezci yandaşları, sanki bunun "ö-cünü" Troya'yı niteliğiyle arkeolojinin gündemine taşıyarak almak istemişlerdir. Bu

Troia VI-VIIa döneminden "Anadolu Grisi" çömlek.

kez Korfmann kazılarının en büyük kazancı aşağı kentin görkemini yadsıyarak ve sonuçta Troya'nın -belki bir savaşa bile neden olabilen- stratejik ve ekonomik önemini bir "köy yerleşimi" boyutuna indirgeyerek varmak istemişlerdir amaçlarına. Onlara göre bu düzeyde ve önemsizlikte bir yerleşim, destanlaşan bir savaşa değmezdi; zaten bir Troya Savaşı da kesinlikle olmamıştı; o halde Troya "Avrupa'nın doğduğu yer" de olamazdı. Ancak bunu savlarken, Roma'nın soy atalığına öykünerek tüm Ortaçağ Avrupası'nın kendi soylarını Troyalı yiğitlere bağladıkları gerçeğini unuttular ve bilime soktukları dogmaların burgacında bir yerlere varılamayacağını düşünemediler; "Yunan'sa övgü, Anadolu'ysa yergi" mantığıyla içine düştükleri çelişkileri göremediler. Bu nedenle tartışmalar bilimselliğin sınırlarını aşmış, Manfred'in kişiliğine yönelen düzey-siz bir saldırıya dönüşmüştür. Ve bu saldırganlık Korfmann'ı derinden yaralamıştır.

Manfred'e ve destekçilerine karşı, özde Anadolu'ya karşı, bir "kültür savaşı" açılmıştı aynı üniversiteden Es-kiçağ tarihçisi Kolb'ün önderliğinde: "İkinci Troya Savaşı". Tübingen Üniversitesi Rektörü'nün basın yoluyla sürdürülen bu çirkin saldırıları kendi bilimsel platformunda yapılacak tartışmalarla durdurarak sulha bağlama çabaları da boşunaydı. Çünkü, birçok ulustan Troya uzmanı katılımcıların buluşmasında aradıkları bilimsel desteği bulamayıp, özellikle Kolb'ün öfkesini taşıracaktı. Kasım 2003'te "Anatolien und seine Nachbarn" çerçevesinde düzenlenen 2. Uluslararası Tübingen Çalıştayı günlerinde, müthiş (!) bir zamanlamayla

Troia VI'nın rekonstrüksiyonu: Saraylarıyla birlikte kale ve aşağı şehir.

Manfred'e karşı kaleme alınan bir gazete yazısının üslubu Havva İşkan'la beni çileden çıkarmış; Likya araştırmalarından iyi tanıdığımız bu kişinin gerçek niyetini yazılı olarak Rektör'e açıklamamız ve aldığımız "gereği yapılacaktır" yanıtı, Korfmann'ı çok duygulandırmıştı; buğulanmış gözlerinden yansıyan o dost bakışları hiç unutmuyacağım. Yüreğinden bağlılığın örnekliğinde, "Arkadaşlarım hastalığımı benden duysun, başkalarından değil" diyen o acılı sesini ve sonraki zamanlarda ölüme meydan okuyan Troyalı tavrını da.

...Ve Philhelenistlerin öfke kusa-cağı "İkinci Troya Savaşı"nın yiğit Troyalısı artık yok; bilimsel bağımsızlık savaşçısı "Hektor" öldü. "A-naforlu Ksanthos Irmağı kenarında" Sarpedon yüreğiyle ona hep yakın duran "Likyalılar'ı" yasta. Fakat onlar biliyorlar ki, nasıl ki ilk savaşın Hektor'u hiç ölmedi; Batı'dan gelen ilk emperyalistlere karşı Anadolu'nun batı kapısında Anadolu halklarıyla dayanışarak yazdığı özgürlük destanıyla ölümsüzleşti; ve nasıl ki bu İlias yiğidi, Batı'dan gelen son emperyalistlere karşı tüm Anadolu halklarının kanlarıyla yazılan ikinci Çanakkale Destanı'nda bir Mustafa Kemal kimliğinde yeniden doğdu tarihe; Helen dostu Batılılar'ın dogma-laştırdığı "Yunan masalı"na karşı kazanılan bilimde bağımsızlık savaşıyla da o, bu kez Manfred Korfmann kimliğinde soy sürecekti. Ve rastlantı mıdır ki Anadolu, yakıştırdığı "Osman" adıyla Manfred'i geçmişin Priamos oğlu gibi bağrına basacaktı...

Patara, 22 Ağustos 2005

Çernobil'den gelen hastalık yükü ve toplumsal maliyet

"Türkiye'nin Çernobil Çekirdeksel Santrali Kazası'ndan gelen bir yıllık kanser yükü, yaklaşık 3.631.652 Euro olan (2005) Sağlık Bakanlığı bütçesinin 177 katıdır. Çernobil nedeniyle sadece Türkiye toplam kanser artışının 50 yıllık toplumsal maliyeti ise bunun 50 katıdır. Gelişmiş ve enerjide toplumsal maliyet hesaplarını güvenilir yapabilen ülkelerin nükleer santrallerden vazgeçme nedenlerinin en önemlisini oluşturan bu bilgi, ne yazık ki ülkemiz için bilinemezliklerle dolu. Peki, neden Türkiye'de hâlâ nükleer santralleri isteyen kesimler var?"

En çirkin yalan, çocuğa ve halka söylenen yalandır. Çünkü ikisi de kolay kanar.

Sabahattin Eyuboğlu

Ben bir çevre ekonomisi uzmanı değilim. Bununla birlikte mesleğim (hekim kökenli halk sağlığı uzmanı) bir ileri uzmanlık alanının (çevre sağlığı) gerekleri ve onun özellikle üzerinde çok çalıştığım bir temel konusu (enerji), beni her şeyin para ile ölçüldüğü çağımız hakim kapitalist yeni dünya düzeninde; kimine göre tüm hastalık nedenlerinin yüzde 60'dan fazlasının nedeni olan çevresel etkenlerden kaynaklanan ölüm ve hastalık tehlikelerinin (risk) azaltılmasında karar vericileri etkilemenin en güçlü yolu olan çevre ekonomisi değerlendirme ve çözümleme çabalarını okumaya ve Türkiye için çaba göstermeye itti. Tek kişilik çabaların sınırları ve zorlukları nedeniyle bu yazı sadece soru-

Dr. Umur Gürsoy

Halk Sağlığı Uzmanı

nun boyutunu göstermekle ve konunun zorluk ve yapılması gerekenleri ile sınırlıdır. Ayrıca sorunun çözülmemesinin temelinde yatan; Türkiye için multidisipliner bir ekip çalışması gereksiniminin anlaşılamaması dolayısıyla devlet ve toplumca istenirlik (tüketici talebi) yoksunluğu nedeniyle bu ekibin kurulmasının, proje finansı, yetişmiş akademik insan gücü ve zaman gibi nedenlerle şimdilik neredeyse bir hayal olduğunu düşünüyorum. Ne ki bu konu çok önemlidir ve devlet düzeyinde multidisiplinerliği sağlayacak bir örgütlenme gerekir.

Kazım Koyuncu'nun sağlıksız geçen ve kaybedilen yaşam yılları

Erbezi (testis) kanserinin akciğerlerine de atlaması sonucu 33 yaşında yaşama veda eden ve ölümlü ile Çernobil kökenli kanser artışlarına bir kez daha dikkat çekilmesine neden olan Karadenizli müzisyen Kazım Koyuncu, Türkiye koşullarına göre 34; gelişmiş ülke doğuştan yaşam sürelerine (80) göre 47 yıl erken ölmüştür. Kaldı ki ülkemiz gibi bebek ve çocukluk çağı ölümleri çok olan ülkelerde beş yaşını aşan her yurttaşın beklenen yaşam süresi doğuştan beklenen yaşam süresinin en az 8-10 yıl üzerine çıkar. Dolayısıyla Koyuncu gibi bir yurttaş, Türkiye'de erkeklerde doğuştan yaşam süresi olan 66-67 yaşından çok daha fazla yaşlarını görebilirdi. Koyuncu'nun ölümüne neden olan hastalık bellidir, ama birisi de iyonlaştırıcı ışıma sunuk (maaruz) kalmak olan kanser nedenleri çok çeşitli olduğundan bunlardan sadece birini suçlamak şimdiki bilgilerimize göre olanaksızdır. Çernobil Çekirdeksel (Nükleer) Santrali Kazası (ÇÇSK) sonrası uzmanların açıklamalarına göre

Kazım Koyuncu, erbezi (testis) kanserinin akciğerlerine de atlaması sonucu 33 yaşında yaşama veda etti.

tüm dünyada 14 bin ile 475 bin gibi, aralarında çok derin farklılık bulunan kanserden ölüm sayısı tahminleri yapılmaktadır. Bir yılda 6 milyon kişinin yaşamını kaybetmesine yol açan kanser hastalığının Çernobil Felaketi'nden (ÇF) gelen yükü bu kadar bilinemezliklerle doludur. Gerçek sayılara ÇÇSK'ye bağlı kanserlerin teorik olarak ortaya çıkma süresi olan 50 yıl sonra ulaşılabilir; kesin sayılara ise hiçbir zaman ulaşamayabilir. Çünkü bu ancak dünyadaki yaşam, nüfus (demografi) ve tüketim özelliklerine tıpa tıp benzeyen, ama ÇÇSK hiç olmamış bir başka gezegenin aynı zaman dilimi içerisinde 50 yıl süreyle incelenmesiyle olasıdır. Ama bu gerçek, Çernobil'in etkilerinin bölgesel olarak araştırılmayacağı ve karşılaştırılmayacağı anlamına gelmez. Çünkü Türkiye'de bile en azından ısınım etkin (radioactive) serpinti alan ve almayan bölgelerimiz arasında karşılaştırmalı araştırmalarla Çernobil farkı ve yükü anlaşılabilir. Yine de Türkiye'de toplumsal alt ve üst yapı nedeniyle, Çernobil nedenli suçlamaların kanıtlarının ve cezai karşılığının günümüz Türkiye hukukunda zorlukla bulunabileceği; bu yüzden, suçun ancak siyasi ve ahlaki olarak yapılandırılabilmesi ve siyasi suçun cezasının günümüz hukukunda sadece sandık başında verilebileceği de unutulmamalıdır.

Türkiye'nin Çernobil çekirdeksel felaketinden gelen kanser yükü

Etkilenimin (maaruziyetin) ölçülmesi, her çevre etkeninden belki daha çok çekirdeksel enerjide risk değerlendirmesi (analizi) ve toplumsal maliyetlerin hesaplanmasının temel bileşenidir. Işınımın (radiation) sağlık etkileri sadece kanserlerle sınırlanmayacak kadar çoktur. Her türlü ışınımın, ama özellikle iyonlaştırıcı ışınımın genel bedensel yaşlanma artışı, doğal ömrün kısalması, iyi huylu tümörler, psikolojik rahatsızlıklar (kişinin kendisinin ve yakınlarının kanser ve hastalık taşıma

Kazım Koyuncu 29-30 Nisan 2005 tarihlerinde Trabzon'da verdiği konser sırasında babası Cavit Koyuncu ile birlikte.

endişesi nedeni) gibi genel sağlık etkileri yanında mutasyon (genlerde kırılma ve değişim, kalıtsal ve kalıtsal olmayan genetik etki) yapıcılık (mutagenity), kanser (kötü huylu tümör) yapıcılık (carsinogenity) ve anne karnındaki dölütte sakatlık yapıcılık (teratogenity) gibi sağlık etkileri vardır. Doğal artalan ışınımına (background radiation) ek kabul edilebilir ve izin verilebilen yıllık ışı- nım dozu sınırı 50 mrem (0,5 mSv) olan İngiltere'de (bizde 2000 yılına kadar bu sınır İngiltere'nin 10 katı 500 mrem'di; 2000'den sonra ise 100 mrem'dir) yapılan bir araştırma sonucuna göre yıllık olarak izin verilen bu ışı- nım dozunun 1/5'i kadar (10 mrem) fazla ışı- nım alınması durumunda genel toplumda kanserleri görülme sıklığında yüzde 4'lük, tüm kanserlerin görülme sıklığında yüzde 0,5'lik ve ilk nesilde sakatlık görülme sıklığına yüzde 0,02'lik bir artış bekleneceği gösterilmiştir. Bu veriden hareket edilirse Türkiye genelinde açıklanan, ÇF sonrası yıllık toplumsal doz artışı (60 mrem) (sadece bir yıl için), İngiltere araştırmasındaki bulguların yaklaşık altı katı olduğuna göre Türkiye'deki kanser artışlarında yüzde 24'lük, tüm kanserler sayısında ise yüzde 3'lük bir artış beklenebilir (1). Tabii ki bu artışın bir yılda ve her yıl eşit oranlarda gerçekleşmesi beklenmez. Bu oranları kullanarak ve Türkiye'nin kanser

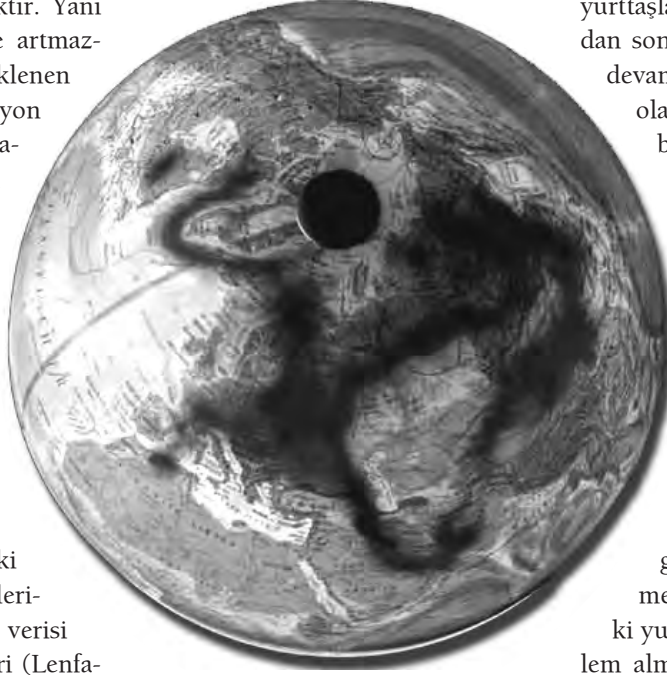
istatistiklerinin değişmeyeceği varsayımı ile bir yıllık kanser olgusundaki artışı ve 50 yıllık artışı çok kabaca tahmin edebiliriz. Türkiye'nin toplumsal yönden İngiltere'nin kişisel ışınımına sunuk kalma (maaruziyet) özellikleri benzer olmadığı için İngiltere için verilen oranların Türkiye'de daha mı az yoksa daha mı yüksek olacağını bilemeyiz, ama bize böyle bir etkilenebilirlik açısından hesaplanabilir bir artışa neden olacağını gösteren bir örnek olması nedeniyle böyle bir hesap yapmayı uygun görüyorum.

Uzmanların en az kanser insidansı olarak değerlendirdikleri resmi kanser görülme sıklığına göre (1998'de toplam kanserli sayısı: 36.082, görülme sıklığı: yüz binde 55,77; 1999'da kanserli sayısı: 25.942, görülme sıklığı: yüz binde 39,41), Türkiye gibi (gelişmekte olan) ülkeler için Dünya Sağlık Örgütü'nce (DSÖ) yüz binde 150-350 olarak tahmin edilen kanser oranlarıyla Türkiye'nin kanser olgusu sayısının en azıyla 80-90 bin (2000 yılı için kuramsal olarak, tahmini toplam nüfus 65 milyon üzerinden 98.629 en fazla 230.134 ortalama 164.381 kişi) olması beklenmektedir (2). Bu durumda sayıları yuvarlatarak ve 50 yılda Türkiye'nin nüfusunun ve kanser görülme sıklığının hiç artmayacağı varsayılarak ve ÇK'den sonraki bir yıldan başlayarak (1987) 2037 yılına kadar di-

ger kanser nedenlerinden bağımsız olarak (ve en düşük olasılıkla) yıllık ek kanser olgusu artışının, yani Türkiye'nin sadece ÇK'den gelen yıllık kanser yükünün yaklaşık 2.960 ile 6.904 (ortalama 4.932) kişi olacağı sonucuna varmaktayım. Böylece, 2037 yılında, ÇK'nin beklenen etkileri kuramsal olarak yok olduğunda Türkiye'nin ÇK'den gelen 50 yıllık hastalık yükü sadece kanserlerde ortalama 246.590 kişi olacaktır. Yani kanserli sayısı yıllara göre artmazsa 2037 yılına kadar beklenen ortalama yaklaşık 8,2 milyon kanser vakasına ek fazladan 246.590 kanserlimiz; toplam 8,46 milyon kanserlimiz olacaktır. Aksi takdirde bunun böyle olmadığını savlayanların Türkiye'nin ışınlama maruziyet durumunun neden İngiltere'den farklı ve düşük (ya da yüksek) olduğunu bilimsel olarak anlatmaları beklenir.

Aynı şekilde elimizdeki çocukluk çağı (ÇÇ) lösemilerine yakın en sağlam kanser verisi 1990 yılı kanser bildirimleri (Lenfatik ve Hematopoetik Doku Uurları-LHDU) verilerinden hareket ederek nükleer kaza sonunda en çok görülen lösemi tipi olması (ve kemik iliğinin ışınlanması -radyasyona uğraması- nedeniyle diğer kan yapıcı organ kanserlerinde de artış olması) nedeniyle en azından ÇÇ (0-14 yaş) lösemi artışını da hesaplayabiliriz. Bu Sağlık Bakanlığı verilerine göre Türkiye'nin ÇÇ LHDU görülme sıklığı yüz binde 2,13'tür. Bu yüzdenin tamamı lösemi olmamakla birlikte kanser, verilerdeki eksik bildirimler göze alınarak öncekinden daha çok hatalı olmakla birlikte benzer bir hesaplama Türkiye'de 50 yılda oluşacak ÇÇ lösemilerini hesaplayabiliriz. Benzer veri yıllarını kullanmak açısından 1990 nüfus verilerine göre 0-14 yaş grubunun genel nüfusa oranı yüzde 34,96'dır. Bu oranın günümüzde korunduğunu varsayarak Türkiye'nin 2000 yılı çocuk nüfusu

üzerinden ÇÇ lösemisi sayısını kabaca bulabiliriz. 2000 yılı 0-14 yaş çocuk sayımız (nüfusumuzun yüzde 34,96'sı) yaklaşık 22,7 milyondur. ÇÇ lösemi görülme sıklığındaki İngiltere araştırmasına göre ve önceki paragraftaki Türkiye kişi başına ışınlama miktarı artışına göre yüzde 24 olan kan kanseri görülme sıklığı artış oranından giderek yılda yaklaşık

Çernobil felaketinin dünyada etkilediği alan koyu renk bir bulutla gösteriliyor.

483 olan lösemili sayısının Çernobil nedeni 116 lösemili çocuğun eklenmesi ile 599 kişi olması en iyi olasılıktır. Böylece Türkiye'nin var olan ÇÇ lösemi olgularına ek ÇÇSK'den gelen 50 yıllık ÇÇ lösemisi yükü en iyi olasılık hesaplarıyla 5.800 kişidir.

Ne yazık ki Türkiye ve Çernobil açısından durum ve hesaplama yöntemi bu kadar kolay ve basit değildir. Çünkü, ÇK'den sonra bireylerin aldıkları ışınlama dozları sanıldığı kadar ya da zannettirilmek istendiğinin aksine sadece kazadan sonraki bir yıl içinde alınan ve sadece o yılın çay ürününün tüketimine verilmesi nedeniyle alınan ışınlamadan ibaret değildir. TAEK'nin geçmişteki ve bugünkü yetkililerinin "zavallı halklarına" sorumsuzca açıkladıkları ve ışınlama nedeni tehlike tahminleri ve

uygun epidemiyolojik ve diğer araştırmaların yürütülmesi için yaşamsal olan Türkiye insanının birikimli ışınlama dozlarının geriye dönük olarak doğru hesaplanmasını, kaza sonrası hesaplayabilecek birkaç uzman, değil TAEK'de; DSÖ dokümanlarına göre 1995 yılında bile, sadece İngiltere ve Kanada'daki birkaç laboratuvarı vardı (3). Başta Karadeniz'in sahil kesimi olmak üzere yurttaşlarımız kazanın olduğu yıldan sonraki yıllarda da, yıllar boyu devamlı azalmakla birlikte kişisel olarak alınmasına izin verilen birikimli ışınlama miktarı kişisel doz bardaklarını çeşitli miktarlarda doldurmaya ve eski dozlarının üzerine biriken (birikimli) ışınlama dozları almaya ve dolayısıyla izin verilen ışınlama sınırlarını az veya çok doldurmaya devam etmişlerdir. Çünkü yöneticiler o zaman da bu zaman da gerek Türkiye genelini gerekse daha fazla etkilenme olasılığı bulunan yörelerdeki yurttaşlarımızı uyarmamış; önlem almaya teşvik etmemiş; aksine kendisi önlem almamayı teşvik edici toplumsal davranışlarda ve açıklamalarda bulunmuştur.

İşinımlı çekirdeğin (radioisotope) etkin yarı ömür kavramı ve iyonlaştırıcı ışınlamının sağlık etkileri

Bir çekirdeksel santral kazasından sonra özellikle santralden uzaktaki kurbanlar için sağlık etkilerinden sorumlu olan üç ışınlama etkin çekirdek (radioactive isotope) vardır: Tiroit bezinde biriktiği için tiroit bezi kanserlerinden sorumlu olan ve fiziksel yarılanma ömrü (Tf) sekiz gün olan iyot-131 (I_{131}); kemikte biriktiği ve kan yapıcı organımıza tutması nedeniyle kan kanserleri ve kan hastalıklarından sorumlu olan 28 yıl fiziksel ömürlü stronsiyum-90 (Sr_{90}) ve genel vücuda eşit

olarak dağıldığı ve fiziksel yarı ömrü 30 yıl olduğu için genel vücut kanserleri, ömrün kısalması ve üreme organında üreme hücrelerini ısıtma uğrattığı için gelecek nesillerdeki genetik hasarlardan sorumlu olan sezyum-137 (Cz_{137}).

Fiziksel yarı ömür, ısıtmanın etkisini anlamamızda yeterli değildir. Çünkü hangi yoldan alınırsa alınsın her kimyasal ya da biyolojik çevresel etkende olduğu gibi ısıtımın çekirdeğin (radioisotope) de vücudumuzdan atılınca ya da yerleşeceği organa gidinceye kadar vücutta izlediği bir yol vardır. Buna o maddenin metabolik yolu denir. Sağlık etkilerinde biyolojik yarılanma ömrü ve bağlı olarak etkin (effective) yarı ömür kavramı geçerlidir. Fiziksel yarılanma ömrü ne olursa olsun (kısa ya da uzun) vücuda giren bir ısıtım etkin maddenin yarısının vücuttan atılması için geçen zamana o maddenin biyolojik yarılanma ömrü (T_b) denir, ama bazı maddeler için biyolojik atılım teoride yok denecek kadar azdır (kimyasal madde vücutta birikir). Bu nedenle fizik ve biyolojik yarı ömre göre bir de etkin yarı ömür (T_e) tarif edilir ve sağlık etkilerinde etkin yarılanma ömrü kavramı $1/T_e = 1/T_f + 1/T_b$ formülü ile hesaplanır. Bu durumda nükleer santral kazalarının sağlık sonuçlarından ağırlıklı olarak sorumlu olan yukarıdaki üç elementten fiziksel yarı ömrü 28 yıl olan Sr_{90} 'ın biyolojik ömrü ve dolayısıyla etkin yarılanma ömrü neredeyse sonsuzdur. Çünkü kemikten Sr atılımı (yaşlanmaya kadar) yoktur. Bu anlamda I_{131} 'in biyolojik ömrü 128 gün; Cz_{137} 'nin biyolojik yarı ömrü 70 gündür. Bu nedenle sağlık etkilerini, ısıtımın çekirdeğin alımın dozu kadar biriktiği veya girdiği metabolik yol ve etkin (effective) yarı ömür de belirler.

İyonlaştırıcı ısıtımın bir canlıda biyolojik hasar meydana getirebilmesi, enerjisini canlı hücreye ve dokuya aktarması ile olur. Ancak bu biyolojik hasarla hücrenin ilk etkilenmesi arasında birbirini izleyen dört olay meydana gelir:

1) **Fiziksel olay:** ısıtımın enerjisini hücrenin atom ve moleküllerine aktarması ya da iyonlaşma etkisi fiziksel bir olaydır. Bu etkileşme 6-10 saniyede olur.

2) **Fiziko-kimyasal olay:** Birinci olayda ortaya çıkan ürünler hücre içerisinde ikincil ürünlerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu olaylar hücrenin moleküllerinin parçalanmasına yol açabilir. 10-13 sn arasında gerçekleşir.

3) **Kimyasal olay:** 2. aşamada çıkan reaktifler hem kendi aralarında hem de hücrenin daha evvel etkileşmeye girmemiş molekülleri arasında kimyasal reaksiyonlara yol açarak biyomoleküler bozulmalara yol açar. Bu olaylar saniyeler ve veya saatler içerisinde oluşur.

4) **Biyolojik olay:** En sonunda hücrede biyolojik etki de oluşmaya başlar. Bu etki hücrenin organizmadaki önemine ve hasarın niteliğine göre az veya çok öldürücü olabilir. Biyolojik kademedeki olayların görünür hale gelmesi için günlerin hatta yılların geçmesi gerekebilir.

Isıtımın insan sağlığı üzerindeki etkileri özel, tipik değildir. Herhangi bir organ ya da dokuyu etkileyebildiği gibi kişinin çevresel ve kişisel özelliklerinden, işinden, tüketim alışkanlıklarından etkilenerek artar ya da azalır. Etkilenim seviyesi sunuk kalmanın (maruziyet) miktarına ve organın duyarlılığına göre

Türkiye genelinde açıklanan Çernobil Felaketi sonrası radyoaktif serpinti miktarının yıllık toplumsal doz artışı (sadece bir yıl için), İngiltere'deki araştırmalara göre yaklaşık altı kat fazladır. Türkiye'deki kanseri artışlarında da yüzde 24'lük bir artış beklenmektedir.

Özellikle santralden uzakları kurbanlarda sık görülen hastalıklar: Tiroid bezi kanseri, kanserleri, genel vücut kanserleri ve ömrün kısalması ve üreme organında üreme hücrelerinin ısıtımına uğraması nedeniyle, gelecek nesillerde de görülebilecek genetik hasarlar.

değişik düzeylerde olur. İlk etkilenme, vücudun halihazırdaki hücre yapısındaki yukarıda anlatılan değişimlere bağlıdır.

Isıtımın ikincil etkileri hücrelerin daha sonraki üreme faaliyetleri sonucu ortaya çıkar.

Sağlık etkilerinin bazıları belirli radyasyon dozuna (eşik doz) sunuk kalmadan ortaya çıkan etkilerdir. Böyle etkilerine stokastik (stochastic) (doza bağlı olmayan) denir. Daha ziyade aşağıda açıklanan geç etkilerden sorumlu etkilenme tipidir. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü, "Zararsız radyasyon dozunun olmadığını" açıklamıştır. Yani doğal artan radyasyona eklenen en az dozdaki ısıtım dahi canlıya az veya çok; erken veya geç zararlı etki yapar.

Ortaya çıkması için belirli bir miktar (eşik doz) ısıtımına gerek olan deterministik (doz ve etki arasında bir ilişki saptanabilen, eşik dozu olan) etkiler ise stokastik olmayan etkiler denir.

Doza bağlı olsun olmasın iyonlaştırıcı radyasyonun sağlık etkileri A) Somatik, B) Genetik, C) Teratojenik ve D) Psikolojik etkiler şeklinde ayrıca dörde ayrılır:

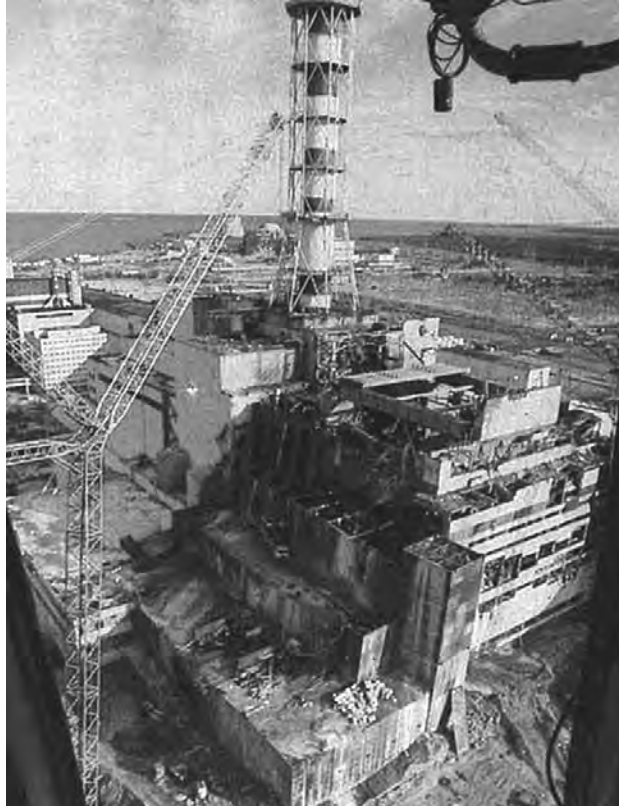
A) Somatik (canlının kendi hücre ve bedenindeki) etkiler:

i) Erken somatik; ii) Geç somatik etki olarak ikiye ayrılır.

Erken Somatik Etkiler: Yüksek dozdaki alınıma bağlı ilk gün ve haftalarda-ki etkileri kapsar. Stokastik olmayan (belirli şiddette-ki ışınlam alınımindan sonra ortaya çıkabilen, doza bağlı) bir etkidir. Etki tüm vücut etkilenmesi veya kemik iliği, akciğer, tiroid, deri, göz, üreme organlarıyla, anne karnındaki embriyo ve dölütte görülür. Genellikle santral kazasında çalışanlarda ve kurtarıcılarda (itfaiye görevlileri ve askerlerde) ve atom bombası kurbanlarında görülen “radyasyon hastalığı” böyle bir etkinin sonucudur.

Geç Somatik Etkiler: Daha düşük dozda ve uzun süreli alınımlarda onlarca yıl sonra çıkabilen karsinojenik ve genetik etkiler söz konusudur. Bu etki doza bağlı olmayan stokastik etkidir. Radyasyon nedenli mutasyonların kanser nedeni olması için 50 yıldan fazla zaman geçmesi gerekir. Genetikçiler her mutasyonun zararlı veya nötr etkili olduğunu belirtmektedirler. Nükleer santral ve atom bombasının uzaktaki kurbanlarında, örneğin Çernobil’de en çok görülen etkidir. Karsinojenik etki üç yoldan oluşur: a) Işınlamın doğrudan etkisi, b) Kansere yardımcı etkisi, c) Uzak etki. İyonlaştırıcı ışınlam, doğal ömrü kısaltarak ve niteliğini kötüleştirerek kanser oluşumunu kolaylaştırır ve kanser oluşumunu artan yönde etkiler. Kazadan sonraki 10-40 yıl içerisinde kanser sayısında artış yapması beklenir. Atom santrali kazası kurbanları ömürlerinden ortalama 20 yıl kaybederler.

B) Genetik (kalıtsal) etkiler: Radyasyonun üreme organlarına olan etkisi nedeniyledir. Işınlamaya en duyarlı organ üreme organıdır. En fazla sorumlu element Sezyum-137 (Cz_{137})’dir. Stokastik etkidir. Doza bağlı değildir.

Kazanın ardından reaktörün görünümü.

C) Teratojenik etkiler: Hamilelikte, rahim içindeki anormallik yapıcı etki demektir. Deterministik bir etkidir. Eşik doza bağlıdır.

D) Psikolojik etkiler: İyonize radyasyonun özellikle toplumsal etkilenmelere yol açan nükleer santral kazaları, nükleer denemeler vb. sonrası durumlarda kabul edilebilir oranlarda önemli halk sağlığı sorunu yaratan ruhsal etkileri vardır. Radyasyona uğrayan kişilerde, olası sağlık etkilerinin görülebilir olma olasılığı artan bir etkidir. Doza bağlı olmayan, güvenlik ahlakı bozuklukları (yetkililere duyulan güvensizlik vb.) ve hastalık korkuları nedeniyledir. Bu etkiler: 1) Atom santrali kazalarının atom bombası ile karıştırılması, 2) İnsan duyu organlarının ışınlamı algılayamaması, 3) Nükleer kazalar ile ilgili yetersiz ve birbiri ile çelişen bilgiler, nedeniyle ortaya çıkar. Işınlam alan toplumda alınan doza bağlı olmayan, ama ışınlam alma olasılığı ve gelecekteki olası etkileri nedeniyle artan değişen ağırlıklarda hatta intihara yol açacak kadar ağırlaşabilen kaygı (enxiete) ve çöküntü (depression) görülür.

Hastalık yükü ve hastalığın çevresel yükü nasıl hesaplanır?

Her insan, enfeksiyon hastalıkları, kazalar, savaş, terör, doğal ve yapay kıranlar (afetler) vb. korunulamayan dış çevresel etkenler sonucu yaşamını daha erken kaybetmezse kalıtsal özellikleriyle edindiği biyolojik ömrünü yaşar. Doğal olarak ülkenin içinde bulunduğu refah durumu; sağlık, iç ve dış güvenlik ve hukuk durumu sayılan etkenlerin yurttaşlara olan zararlı etkilerini değiştirir. Örneğin, hukukun güçlü olduğu, gelişmiş sanayileşmiş ülkelerde doğuştan yaşam süresi 82 yılı bulmuşken, 25 yıldan fazla süredir

iç savaşın sürdüğü Angola’da doğuştan yaşam süresi 47 yıldır.

Okul içi eğitim alsın ya da almasın insanlar ergenliklerini tamamladıktan sonra giderek kendilerine ve ülkelerine daha verimli ve üretken olmaktadır. Klasik ekonomi kurallarına bağlı olmaksızın bu böyledir. Çünkü anne-babasına ve yaşça büyüklerine gereksinim duymadan kendi başına yaşayabilir ve verilen bir görevi veya işi yerine getirebilir. Bu nedenle kayıtlı bir ekonomi içinde veya dışında vakitsiz her ölüm ve hastalık, kişi ve ülkesi için manevi olduğu kadar ölçülebilir maddi bir yük de getirir. Bu yükü hesaplamak ve azaltmak için gelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada büyük bir çaba vardır.

Ülkenin hastalık yükü ve bunun içinde de hastalıkların çevresel yükü yani hastalıkların yüzde kaçının çevresel risklerden kaynaklandığını hesaplayabilmek için ülkenin önce sınırları içindeki bütün ölüm sayılarının ve ölüm yaşlarının ve o yaşta beklenen yaşam sürelerinin kesin olarak bilinmesi gerekir. Böylece ka- ba ölüm hızı dediğimiz ve yıllık top-

lam ölüm sayısının nüfusa bölünmesi ile elde edilen ölüm hızındaki doğal olmayan dikkat çekici değişiklikler, daha ince istatistik ve araştırmalara konu edilerek, gerçek nedenlerin bulunma çabasına girmede temel alınan bir istatistik olarak çok değerlidir. Ne ki, kolay gibi gözükse bu işlemin başarılabilmesi için toplum ve devlet kademelerinde bunun istenirliğinin (tüketici talebi) olması; ülkenin sağlık örgütünün iyi işlemesi; ölüm ve hastalık kayıtlarının ulusal ve uluslararası hastalık kayıtlarının standartlarına uygun ve güvenilir olması gerekir. Bunun maddi temelinde de ülkenin sağlık düzeninin ulusal çıkarlarının gerektirdiği (yani koruyucu hekimlik ve halk sağlığı uygulamalarına öncelik veren) gibi yapılmış bir sağlık örgütü ve sağlığa düşen genel bütçe payının yüzde 5'den yüksek olması gerekmektedir (4). Ülkenin ölüm sayısının saptanabilmesi için hekim işgücüne pek gerek yoktur. Sadece ölümlerin zamanında, doğru ve mükerrer olmayan bildirimini sağlayacak iyi tasarlanmış kaba bir sağlık hizmeti gerektirir.

Ülkenin hastalık yükünün hesaplanabilmesi için ikinci yapılması gereken iş, ülkedeki gerçekleşen tüm ölümlerin nedenlerinin (ölüm tanılarının) doğru konması ve doğru bildirilmesi işidir. Ağırlıklı olarak hekim hizmeti, ama kaba bir sağlık hizmeti biçimidir. Tek koşul, ölümün gerçekleştiği yerin bir sağlık kuruluşu olması ya da ölünün hekim tarafından muayene edilip ölüm tanısının doğru ve "Ölüm Nedenlerinin Uluslararası Listesi- 10. Düzeltme (5)" (International Classification of Diseases ICD-10)'ne uygun bir biçimde resmi istatistik kayıtlarına geçirilmesi ve Sağlık Bakanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)'ne gönderilmesi gereğidir. Halen (2003), Sağlık Bakanlığı ve DİE, DSÖ'nün 1965 yılı için önerdiği ICD-8'i uygulamaya çalışmaktadır.

Hastalık yükünün hesaplanmasında en çok kullanılan gösterge, İngilizce "Disability-adjusted Life Year"

(DALY) şeklinde söylenen "Sağlıklı Yaşanan Yaşam Yılları"dır. Doğuşta beklenen standart yaşam süresi DSÖ'ce erkeklerde 80, kadınlarda 82,5 yıl olarak kabul edilmektedir. $DALY = YLL + YLD$ formülü ile hesaplanır. Burada YLL (Years of Life Lost): Erken ölüme bağlı kaybedilen yaşam yılları; YLD (Years lived with disability) ise Hastalıklı yaşanan yıllar toplamıdır. $YLL = N \times L$ formülü ile hesaplanır. Burada N: Ölüm sayısı, L ise ölünen yaştaki beklenen standart yaşam süresi toplamıdır. $YLD = I \times DW \times L$ formülü ile hesaplanır. Burada I: olgu (hastalıklı kişi sayısı); DW: disability weight (Sağlıksızlığın ağırlığı: Tam sağlık sıfırla, ölüm bir puan ile derecelendirilerek her hastalığa 0-1 arası bir ağırlık verilir. Örneğin DSÖ'ye göre AIDS'in DW'si 0,50; astımınki ise 0,10'dur) ve L: Sağlık-sızlığın ortalama süresi'dir (yıl olarak). Ülkenin sağlık örgütünün bu formüllerdeki verileri üretmesi beklenir. DSÖ, halen sadece 26 hastalık ve hastalık riski için dünyanın hastalık yükünü hesaplayabilmiştir. Hastalık yükünün hesaplanması yanıtlanması beklenen birçok sağlık ahlaki sorularıyla doludur. Örneğin:

1) İnsanların tam sağlıklı beklenen yaşam süresi ne kadar uzun olabilir?

2) Ölüm yüzünden kaybedilen yılları hastalıklı veya yeti yitimli geçen yaşam yıllarıyla nasıl karşılaştırabiliriz?

3) Toplum için şimdi kazanılmış sağlıklı bir yaşam yılı mı daha iyidir yoksa örneğin 20 yıl sonra kazanılmış bir sağlıklı yaşam yılı mı?

4) Kaybedilen sağlıklı yılların değerlendirilmesi farklı yaşlarda farklı mıdır?

5) Bütün toplum bireyleri eşit midir? Verilen bir yaş için bütün toplum gruplarının sağlık düzeyi yaşam boyu aynı mıdır vb. gibi sorular yanıt ve üzerinde

toplum içi anlaşma beklemektedir.

Böylece ölümlerin nedenlerinin (çünkü her hastalığın çevresel yükü üç aşağı beş yukarı bilinmektedir) bilinmiyorsa da araştırılması gerektiğini ve ne yapılması gerektiğini anlatmış oluyoruz.

Eğer ölüm verisi bir de ölüm yaşı ve ölenin cinsiyeti ve mesleği sorusunu içerirse yaşa, cinse ve mesleğe özel ölüm nedenleri de öğrenilmiş olur ki, bu son ikisinin ölümün nedeni ile birlikte değerlendirilmesi, çok önemli bir yönetim bilgisi oluşturur. Örneğin, bu verilerle her meslek için emeklilik yaşı hesaplanabilmesi için önemli bilgiler elde edilmiş olunur. Böylece emeklilik yaşını saptarken kömür madeninde çalışan veya Kazım Koyuncu'nun ölüm yaşı ile Vehbi Koç'un ölüm yaşının ortalamasını alıp Zonguldak Kömür İşletmeleri'nde çalışan bir madenci için mezarda emeklilikle eşdeğer gerçekçi olmayan bir emeklilik yaşı oluşturulmamış olunur.

İstanbul Boğazi kenarında oturma banklarında boğazi seyredirken kaldırıma çıkan bir arabanın çarpması nedeniyle onlarca ameliyat geçirmek zorunda kalan Adalet Ağaoğlu'na Can Yücel'in "Sen Türkiye'nin en güzel kazası" dediği gibi, ÇÇSK'nin Türkiye'ye etkileri de "Türkiye'nin önünde yatan ve en zorlu sağlık istatistik sorunu ve

Doza bağlı olsun olmasın iyonlaştırıcı radyasyonun sağlık etkileri A) Somatik, B) Genetik, C) Teratojenik ve D) Psikolojik etkiler şeklinde ayrılır.

1. Kalp hastalıkları	64.209
2. Bütün diğer hastalıklar ve diğer kazalar	36.542
3. Kanserler	23.068
4. Semptomlar ve iyi tanımlanamayan haller	14.855
5. Serebrovasküler hastalık	13.953
6. Perinatal mortalitenin diğer nedenleri	5.094
7. Meningokok enfeksiyonları	3.933
8. Doğuştan anomaliler	3.357
9. Şeker hastalığı	3.109
10. Motorlu taşıt kazaları	2.486

Tablo: 1- 1999 Yılı Verilerine Göre Türkiye’de İl ve İlçelerde En Çok Görülen 50 Ölüm Nedeni İçinde İlk On Ölüm Nedeni

dersidir”. Eğer Türkiye sağlıklı ve güvenilir hastalık ve ölüm kayıtlarına ve dolayısı ile kanser ve ısınım (radyasyon) kirlenmesi kayıtlarına sahip olsaydı; ÇK kökenli radyasyona sunuk kalanlar ve kalmayanların hastalık farklarını ve dolayısı ile Türkiye’nin ÇK’den gelen fazladan hastalık yükünü hesaplayabilir ve Karadeniz Bölgesi’nde kanserlerin artıp artmadığını, arttı ise bunun Çernobil ile olan ilişkisini bilebilir ve karşılaştırabilirdik. Oysa, bugün için Türkiye’nin böyle bir şansı yok denecek kadar azdır.

İstatistik ve halk sağlığı bilim değil mi? Teknolojisi yok mu?

Teknolojiyi kabaca bilimin (bilimsel buluşların) yaşama uygulanması diye anlatabiliriz. Bugün önüne çıkan her üniversite mezunu, akademisyen ya da teknokratın ve hükümet yetkilisinin ortak görüşü, Türkiye’nin teknolojiye yatırım yapması ve teknolojik buluş yapmasıdır, ama hangi bilimin teknolojisine? İstatistik bir bilimdir ve onun yaşama uygulanması pek çok alandan çok daha fazla sağlık alanında gereklidir. Nedense yıllardır sağlık alanındaki istatistiksel uygulamaları yaşama sokan halk sağlığı bilimine gereken önem verilmemiş ve onun sonucu yatırım yapılmamıştır. 81 ildeki, 53’ü devlet toplam 76 üniversitemizdeki 47 (1999) tıp fakültesine konuşlanmış 34 halk sağlığı anabilim dalında çoğu büyük şehirlerimizde toplan-

mış; sayıları 100 civarındaki öğretim üyesi (profesör, doçent ve yardımcı doçent olarak anabilim dalı başına ortalama 2,9 öğretim üyesi) başına düşen yaklaşık 274 tıp öğrencisini eğitmeye çalışmakta, ama başarılı olamamaktadırlar (Olsalardı sağlık örgütünün hizmet ve yönetim kademelerinde halen çalışmakta olan 40 yılın mezunu (6) yetişen hekimler ve sayıları azımsanamayacak hekim milletvekilleri sağlığı iyileştirici politikaları siyasetçilere önerirlerdi). Artan üniversitelere rağmen halk sağlığı kadroları biraz da bu nedenlerle bir türlü büyüyememiştir. 2004 Kasım ayında yapılan 9. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi’nde sunulan bir bildiri özetinden çıkarsadığımıza göre Mayıs 2004 itibarıyla Türkiye’deki halk sağlığı uzmanlarının (TUS girişli) 440; doktoralıların (tüm mesleklerden) 132; yüksek lisanslıların 162 kişi, toplam halk sağlığı meslek insanının sayısı yaklaşık 1015 kişidir. Bu sayının ise yaklaşık 100 adedinin tıp fakültesi halk sağlığı anabilim dallarında hoca düzeyinde akademisyen (prof., doç., yrd. doç. ve öğretim görevlisi) olduğunu; akademisyenlerin büyük çoğunluğunun yarısı emeklilik yaşına yaklaşmış profesörlerden oluştuğunu ve büyük çoğunluğunun ülkemizin batısındaki ve Ankara’daki üniversitelerde olduğu sır değildir.

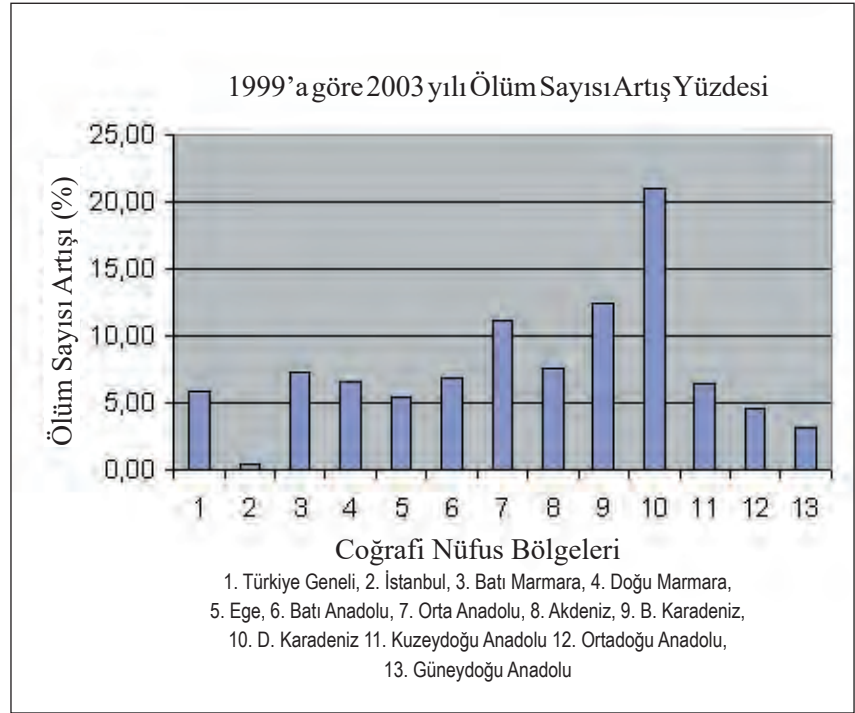
Tıpkı Albert Schweitzer’in “Aya ulaşma umutları içindeki insanlar ayaklarının dibinde açan çiçekleri göremez oldular” sözünde olduğu gi-

bi, ileri teknoloji arayışları içindeki Türkiye, altyapısı için gerekli düşük düzeyli teknolojileri teknoloji saymayan bir yönetim anlayışına sahiptir. Bu nedenle çok eski teknolojileri gerektiren kent içi su yollarından tutun da sağlık alanında istatistiksel veri toplamaya, yüzlerce yüksek olmayan teknolojinin uygulanmayışı nedeniyle altyapı sorunlarını çözmeyen; gerekli teknik, eğitimsel ve hukuki vb. bu altyapılara sahip olmadıkları için de Türkiye için tehlikeli sonuçlara gebe termik enerji santralleri, yüksek teknoloji arabalar ve bilgisayarlar gibi yüksek teknoloji ürünler kucak açılmıştır. Bu yönüyle ÇÇSK’yi Türkiye için önemli dersler içermektedir.

Türkiye, tıp fakültesi mezunlarına, ölen kişinin ölüm nedenini soran istatistik fişindeki boşluğa kalp ve solunum durması yazılmayacağını hâlâ öğretememiştir. Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre Ankara’daki bir tıp fakültesi hastanesinde bir yıl içindeki toplam 715 ölüm olgusunun ölüm belgeleri ve hasta dosyaları üzerinden yapılan araştırmada “DİE ölüm istatistik formlarında; sadece 115 olguda (yüzde 15.3) gerçek nedenin doğru olarak ve tek başına yazıldığı, 108 olguda ise (yüzde 14.4) gerçek nedenin diğer nedenlerin arasında yazıldığı görülmüştür. Olguların yüzde 71’inde kardio-pulmoner arrest (kalp-solunum durması), kardiak arrest (kalp durması) ve solunum arresti (solunum durması) gibi terminal (hastalığın ölümden önceki son bir-iki saati) safhaların, ölüm nedeni yerine bildirildiği saptanmıştır. Bilgilendirme (hastane doktorlarını-Y.N.) sonrasında DİE formlarında ölüm nedeninin doğru ve tek başına bildirilme oranı anlamlı fark olacak şekilde yükselmiş ise de bu formlarda gerçek neden bildirilmeyen olguların oranı yüzde 70.2’den yüzde 70.4’e yükselmiştir”. Bir başka örnek ise son altı yıl çalıştığım (7) ve 30 yıldır mezun veren tıp fakültesinde de öğrencilerine “Ölüm nedenlerinin uluslararası listesi, hastalık ve ölüm-

de temel neden ve sözel otopsi” konusunda herhangi bir ders verilmediğini hayretle saptamış ve ancak son iki yıldır bu dersin (tarafımdan verilmeye) başlamasını sağlamış olmaktadır.

Gereksiniminden fazla sağlık personeli yetiştiren ülkemiz henüz en çok görülen hastalığının hangisi olduğunu bilememektedir. Benzer şekilde nüfusun yüzde 30’unun (kış nüfusu) oturduğu köy ve beldelelerde ölenler istatistiklere geçmemekte, ölüm istatistiklerimiz il ve ilçe ölümlerini yansıtmaktadır. En geç on gün içinde bildirilmesi gereken ölümler için il ve ilçelerde de ciddi bildirim eksikleri bulunmaktadır. O yüzden her yıl Sağlık Bakanlığı ve DİE tarafından açıklanan ilk on ölüm nedeni istatistikleri yüzde 70’lere varan yüksek hatalarla ve sorularla dolu ve sadece il ve ilçelerdeki ölümleri içeren; nerede ise bilimsel ve yönetsel olarak hiçbir yararı olmayan; dostlar alışverişte görsün ya da tefiş fırçası görünümü veren istatistiklerdir. Örneğin en son verilere göre (bkz. Tablo:1) 1999 yılında en çok ölüme neden olan “kalp hastalıkları” ibaresi sadece anatomik olarak hasta olan organı belirten, ama hastalığın nedenini söylemeyen bir veridir. Kalp hastalığının nedeni

yüksek tansiyon mudur, streptokok bakterisine bağlı kalp kapağı hastalığı mıdır yoksa koroner arter tıkanmasına ve şişmanlığa (yüksek kan yağlarına) bağlı kalp krizi midir; anlaşılmamaktadır. Bu veri bu nedenle bize kalp hastalıklarını azaltmak için hangi koruma yöntemlerini uygulayacağımız açısından eksik bir planlama bilgisi sunar. Aynı biçimde 2., 4., 5. ve 6. sıradaki hastalıklar da aynı şekilde planlamacıya iyi bir veri sağlamamaktadırlar. 1999 yılı

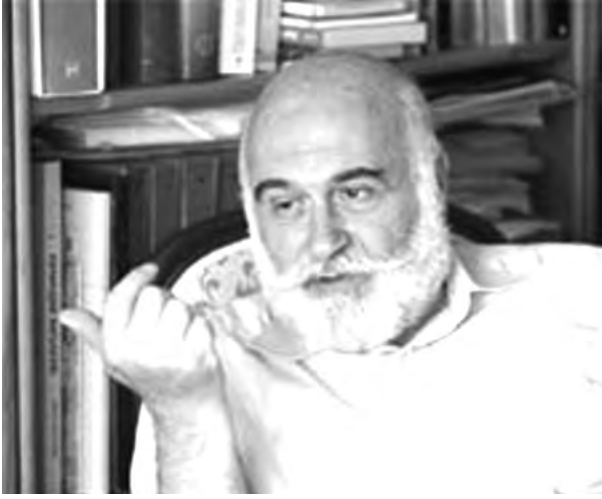
verilerine göre Türkiye’de il ve ilçe merkezlerinde toplam 185.141 ölüm olmuştur. Bu ölümlerin en çok görülen 50 ölüm nedenine göre sınıflandırılması halinde ilk on ölüm nedeni Tablo 1’deki gibidir.

Hastalık yükümüzü bilseydik ne olurdu?

Bilinen İsmet İnönü söylencesidir: Çok partili rejime geçiş yıllarındaki bir seçim arifesinde Demokrat Partililer seçim propagandası için Adana’da olan İnönü’nün karşısına küçük bir çocuğu çıkararak “Sen bizi aç bıraktın” dedirtirler. İnönü’nün yanıtı güzeldir: “Ben sizi aç bıraktım, ama babasız bırakmadım”. Özal hükümetlerine ve Kenan Evren’li yıllara denk gelen ÇF’de, Türkiye’nin, ışınlı halkından saklamasının altında yatan neden çekirdek sel ermişlerimizden Özemre’ye göre çay ve fındık ürünümüzü satabilmek, oynanan dış ticaret oyunlarını bozabilmek yani Karadenizli çocukları (!) aç bırakmamaktı. Oysa anlaşıyor ki Özal, İnönü’nün aksine Kazım Koyuncu örneğindeki gibi babasız ya da annesiz bırakılmış doğmuş ya da doğmamış çocuk sayısını önemli ölçüde artırmıştır; 2037 yılına kadar da artıracak gözükmektedir.

Coğrafi Bölgeler	Ölüm Sayısı ve Yılı		Ölüm Sayısındaki Artış Yüzdesi
	2000	2003	
1. Türkiye Geneli	174.315	184.330	5,75
2. İstanbul	38.600	38.732	0,34
3. Batı Marmara	8.033	8.616	7,26
4. Doğu Marmara	18.164	19.354	6,55
5. Ege	28.093	29.600	5,36
6. Batı Anadolu	23.308	24.898	6,82
7. Orta Anadolu	7.851	8.729	11,18
8. Akdeniz	18.692	20.103	7,55
9. Batı Karadeniz	9.673	10.872	12,40
10. Doğu Karadeniz	3.777	4.567	20,92
11. Kuzeydoğu Anadolu	3.081	3.276	6,33
12. Ortadoğu Anadolu	4.814	5.035	4,59
13. Güneydoğu	10.229	10.548	3,12

Tablo: 2 DİE Nüfus Bölgelerine Göre 1999 ve 2003 yılları Ölüm Sayıları ve Ölüm Sayısı Artış Hızları

Çernobil Kazası'nın yaşandığı dönem Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) başkanı olan Ahmet Yüksel Özemer'e göre, o zamanlar çay ve fındık ürünümüzü satabilmek, yani Karadenizli çocukları aç bırakmamak daha önemliydi!

Marmara Depremi ölüm ve göçle-rinden arındırabilmek için 2000 yılı ile 2003 yılı ölüm sayıları ülkemiz coğrafi bölgelerine göre karşılaştırdığında yüzde 11,18'lik artışla Orta Anadolu (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas ve Yozgat); yüzde 12,40 artış ile Batı Karadeniz (Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya) ve yüzde 20,92'lik artışla Doğu Karadeniz (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane); yüzde 5,75 olan Türkiye ortalama kaba ölüm hızından dikkat çekecek kadar yüksek il ve ilçelerimizin bulunduğu bölgelerimizdir (Bkz. Tablo: 2 ve Grafik: 1). Bu artışların, kanserlerde tepe yapması beklenen zamana (ÇF'nin 10-20. yıllarına) denk gelmesinin başka bir nedeninin olup olmadığı, epidemiyologlar tarafından incelenmelidir. Ne var ki, halk sağlığının bir ileri uzmanlık dalı olan epidemiyolojide uzmanlık diplomasına sahip bilim insanı olmayan ülkemizin çevre sağlığı epidemiyolojisinde değil diplomalı, üzerinde kafa yormuş uzmanı dahi olmadığı herkesin birbirini şahsen tanıdığı 100 kişilik halk sağlığı bilim topluluğumuzca bilinmez değildir.

Bir hastalık türünün toplumda kaç kişide görüldükten ya da kaç kişiyi öldürüp ya da sakat bıraktıktan sonra toplum sağlığı sorunu boyutuna yükselmesi toplumdan topluma değişir. Toplumsal aklın fazla çaba harcamadan kendini su yüzüne

çıkardığı savaş ve yokluk yıllarında ülkemizin sağlıklı nesiller; ekonomik ve silahlı ordusuna sağlıklı erkek ve kadınlar bulmasının zorlaştırdığı çok açık olan, fazla ince hesaplar gerektirmeyecek kadar çok sayıda ölüm ve sakatlık ya da hastalığa yol açan verem, sıtma gibi çoğu bulaşıcı ve mikrobik olan hastalıklar geçmişte kendiliklerinden toplum sağlığı sorunu boyutuna yükselerek öncelikli olarak savaşılmış ve yaptıkları zarar azaltılarak bu boyuttan inmeleri sağlanmıştı. Şimdi ülkemizin nüfusu artmış, görece olarak ülke makineleşmiş, nispi bir barış ortamı sağlandığı için gereksinim fazlası işgücü (işsiz sayısı) çok artmış ve ne ekonomik ne de silahlı ordularımızın sağlığı önemsenir olmuştur. Çünkü hastalanan işçi ya işten çıkarılarak yerine henüz hastalanmamış ve genç olan yenisi alınmakta ya da genel değil özel sağaltımlarla kişinin kendi işini verimsiz de olsa yapmasının zararı göz ardı edilmektedir. İş gücü o kadar ucuzdur ki verimsiz de olsa ürettiği kendine yapılan yatırımı fazlasıyla geçmekte ve işverenini ve devleti kâra soktuğu sanılmaktadır. Aslında bu doğru değildir. Kayıt dışı ekonomisi kayıtlıyı neredeyse geçen bir toplumda hastalıklardan gelen zararı anlamak da zor olmaktadır.

Günümüzde böyle hastalıkların çoğu, bulaşıcı olmayan sinsi ve toplumsal zararı ince ince hesaplanmaz ve yönetenlerin gözüne anlayacakları dille sokulmazsa anlaşılamayan

sürengen (chronic) hastalıklardır. Günümüzde istenildiğinde bir hastalığın ve bağlı olarak o hastalık nedeniyle oluşan (erken) ölümün maliyeti hesaplanabilmektedir. Birçok yöntemi olan ve çevre ve sağlık ekonomisinin alanına giren bu konuda küçük bir örnek vererek yazıma bağlıyorum.

Kendi kayıtları ve maliyet hesaplarına güvenilemeyen ülkeler için bir başka ülke için geçerli olan ölüm ya da hastalık maliyeti üzerinden iki ülkenin satın alma gücü paritesi (SGP) oranları farkı üzerinden, güvenilir olmayan ülke için ölüm ve hastalık maliyeti hesaplanabilmektedir. Şöyle ki: Son hesaplamalara göre, AB'nin en fakir ülkesi olan Türkiye'nin AB'ye üye 25 ülkenin satın alma gücü paritesine (SGP) göre kişi başına milli gelir ortalamasının temel (yüzde 100) alınması halinde Türkiye'nin kişi başına milli geliri AB ortalamasının yüzde 29'u kadardır. Bu durumda AB için yapılan, örneğin bir kanser ölümünün maliyeti bilinirse Türkiye'de aynı nedenli kanser ölümünün maliyeti onun yüzde 29'u olarak hesaplanmaktadır. Elimizde böyle bir veri vardır. AB'de yapılan bir araştırma sonuçlarına göre çekirdeksel enerjiye bağlı (doğrudan) bir ölümün maliyeti 3.100.000 ECU; aynı nedenli bir kanser olgusunun maliyeti ise 450.000 ECU'dur. Bu durumda bir ECU'nun bir Euro olduğunu varsayarak, Türkiye için ışıma bağlı bir ölümün maliyeti 899.000 Euro (1.348.500 YTL) (8); bir kanserin maliyeti ise 130.500 Euro (195.750 YTL) olarak hesaplanabilir. İlk bölümdeki ÇK'nin kanser yükü üzerinden Türkiye için Çernobil nedenli ek kanserlerin yıllık toplumsal maliyeti kabaca $130.500 \times 4.932 = 643.626.000$ Euro olarak ortaya çıkar. Meraklısı için şu kadarını söyleyelim; Türkiye'nin hesaplamalarımıza göre ÇÇSK'den gelen bir yıllık kanser yükü, yaklaşık 3.631.652 Euro olan (2005) Sağlık Bakanlığı bütçesinin 177 katıdır (25). Çernobil neden-

li sadece Türkiye toplam kanser artışının 50 yıllık toplumsal maliyeti ise bunun elli katıdır. Yani bir başka deyişle 1986 ürünü yaş çay ve fındık ürününden zarar etmek istemeyen ve toplum sağlığından ziyade günlük politik ve ekonomik çıkarları düşünen zihniyetin topluma yüklediği ve ödettiği maliyet. Gelişmiş ve enerjide toplumsal maliyet hesaplarını güvenilir yapabilen ülkelerin nükleer santrallerden vazgeçme nedenlerinin en önemlisini oluşturan bu bilgi ne yazık ki ülkemiz için bilinemezliklerle dolu. Peki, neden Türkiye’de hâlâ nükleer santralleri isteyen kesimler var? Hitler mi yoksa Göbel miydi; ne demişti: “Yalan ne kadar büyük olursa inanan o kadar çok olur”!

umurgazi@ttnet.net.tr

DİPNOTLAR

- 1) Demografik özellikleri, verilerin standardize edilmemiş olması ve tüketim alışkanlıkları bakımından benzer olmamakla birlikte zaten kanser verilerini çok yüksek hata payları ile bilen Türkiye açısından burada ince ve kesine yakın doğru sayıları bulmaktan çok, anlatmak ve dikkat çekmek istediğim şey, ışının toplumsal alınımının kanser oranlarını artırdığı ve bunun istenildiğinde hesaplanabilir olduğudur.
- 2) 1990-97 yılları arasında gerçekleşen yüzde 1,508’lik yıllık nüfus artışı verisinden yola çıkarak tarafımızdan hesaplanmıştır (YN).
- 3) ÇK sırasında Türkiye’yi iyonlaştırıcı ışınım konusunda uyarması ve önlem alınması için yetkililere danışmanlık kurumu görevi gören tek yetkili kurum olan Türkiye Atom Enerjisi Kurumu’nun (TAEK) o zamanki başkanı emekli Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre’ye göre: “(...) Oysa ÇK’yi izleyen yıl içinde bu kazanın Türk insanına yüklediği fazladan radyasyon dozu yalnızca 59,7 mRem’dir. Hadi hesabı kısaltmak için buna 60 mRem diyelim” (4). Aynı kişinin yazdığı kitaplardan (Türkiye’nin Çernobil Çilesi) anlaşıldığına göre, o yıllarda ülkemizin ve TAEK’in elinde yeterli miktarda gezici ve sabit ışınım ölçüm ağı olmadığı da anlaşılmaktadır.
- 4) Bu pay (Sağlık Bakanlığı’nın genel bütçeden aldığı pay), 2005 yılı için yüzde 3,55 olarak gerçekleşmiştir.
- 5) DSÖ’ce 1990 yılında uygulamaya konması öngörülen, ama ülkemizin henüz yaşama geçiremediği ICD-10, geçtiğimiz yıllarda tekrar gözden geçirilerek 2011 yılında yaşama geçirilmesi önerilen ICD-11 oluşturulmuştur.
- 6) Ülkemizde halk sağlığı biliminin, bilimsel anlamda hizmet vermeye başlaması 1960’lı yıllardan ve Prof. Dr.

Nusret Fişek’in kuruculuğunu yaptığı uygulamalardan sonradır.

7) Şu anda üniversiteden istifa ederek ayrılmış ve Sağlık Bakanlığı taşra örgütünde çalışır durumdayım.

8) Bir Euro kabaca 1,5 YTL olarak alınmıştır.

KAYNAKLAR

- 1) N. Lenssen (1992), “Nükleer Atıklar Sorunu”, içinde R. L. Brown ve diğerleri (ed. by), Dünyanın Durumu 1992 Worldwatch Enstitüsü Raporu, User Dış Ticaret, A.Ş., İstanbul.
- 2) R. C. Brownson, ve ark., (1998), “Cancer”, R. C. Brownson ve ark. (ed. by), Chronic Disease Epidemiology and Control, 2. ed., American Public Health Association, USA.
- 3) J. C. Collins (1979), “Health Hazards of Ionizing Radiations and Radioactive Substances”, in Hobson, W. (ed. by), The Theory and Practice of Public Health, Fifth Ed., New York, Toronto, Oxford University Press.
- 4) N. Akman (2004), “A. Yüksel Özemre ile Röportaj”, <http://www.zaman.com.tr/?bi=reportaj&alt=&trh=20040628&hn=66143>.
- 5) N. Bilir (1994), “Dünyada ve Türkiye’de Kanser Epidemiyolojisi”, in I. Tuncer ve ark., (ed. by), Türkiye’de Kanser Sıklığı, Adana: TÜBİTAK ve Çukurova Üniversitesi.
- 6) N. Bilge (1994), “Ülkemizde Kanser İle İlgili Eğitim ve Radyoterapi Merkezlerinin Standardizasyonu”, in I. Tuncer ve ark. (ed. by), Türkiye’de Kanser Sıklığı, Adana, TÜBİTAK ve Çukurova Üniversitesi.
- 7) Sağlık Bakanlığı Kanser Savaş Daire Başkanlığı (1991), “Kanser İhbarlarının Değerlendirilmesi-Turkey Cancer Registry Report 1990”, Yayın No: 544, Ankara.

- 8) Sağlık Bakanlığı (1997), “Türkiye Sağlık İstatistik Yıllığı 1987-1994”, Ankara.
- 9) WHO (1995), “Health Consequences of the Chernobyl Accident. Result of the IPHECA Pilot Projects and Related National Programmes Summary Report, Geneva.
- 10) WHO (1987), “Nuclear Power: Accidental Releases-Practical Guidance for Public Health Action”, Report on a WHO Meeting, 1-4 October 1985, Mol, Belgium, WHO.
- 11) V. Dvorak (1992), “Ionizing Radiation”, in J. M. Last, B. R. Wallace (ed. by), Connor, E. B-C... (at al.), (ass. Ed. by), Macy-Rosenau-Last Public Health and Preventive Medicine, 13th ed., U.S.A. Prentice-Hall International Inc.
- 12) G. G. Yülek (1992), “Radyasyon Fiziği (İyonlayıcı ve İyonlayıcı Olmayan) ve Radyasyondan Korunma”, Ankara, Sek Yayınları.
- 13) WHO (1994), “Nuclear Power and Health”, WHO Regional Publications European Series No. 51, Copenhagen.
- 14) U. Gürsoy (2004), “Enerjide Toplumsal Maliyet ve Temiz ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları”, Türk Tabipleri Birliği Yayını, Ankara.
- 15) Sağlık Bakanlığı (2005), www.saglik.gov.tr adresine 02.08.2005 tarihinde yapılan ziyaret.
- 16) WHO (2003), “Environmental Burden of Disease Series, No. 1 Introduction and methods: Assessing the environmental burden of disease at national and local levels”, Ed. By Prüss-Üstün ve ark., Series Editors: Prüss-Üstün, A., ve ark., World Health Organization, Geneva, www.who.int/cancer adresine 21 Mayıs 2004 tarihinde yapılan ziyaret.
- 17) U. Gürsoy, (2004a), “Türkiye’nin Halk Sağlığı (Bilimi) Sorunu İnkarcılıktır”, Türk Tabipleri Birliği’nin 15 günlük Yayını Tıp Dünyası’na 9. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi sırasında gönderilip nedensiz yayımlanmayan yazı.
- 18) E. Eser, P. Erbay (2004), “Türkiye Halk Sağlığı Uzmanları Envanteri (Ara Sonuçlar)”, <http://www.halksagligi.org/bildiriler.php?id=407> adresine 02.11.2004 tarihli ziyaret.
- 19) A. F. Işık, B. Demirel, E. Şenol (2004), “Bildirilen Ölüm Nedenleri ‘Gerçek Ölüm Nedeni’ mi?”, Adli Tıp Dergisi, Yıl: 2004/Cilt: 1/Sayı:1.
- 20) K. Sümbüloğlu (1985), “Sağlık Alanına Özel İstatistiksel Yöntemler”, 2. Baskı, TTB Ankara Tabip Odası Yayını, Ankara.
- 21) DİE (2002), “Ölüm İstatistikleri İl ve İlçe Merkezlerinde-1999”, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara.
- 22) DİE (2005), “İBBS’ye Göre Ölümlemler”, http://www.die.gov.tr/yillik/04_Demografi.pdf adresine 02.08.2005 tarihinde yapılan ziyaret.
- 23) TESEV (2005), “Türkiye’nin Katılımı Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un Düzenli Raporu (1998)”, http://www.tesev.org.tr/ab_izleme/abdokumanlar/1998%20ilerleme%20raporu.doc adresine 02.08. 2005 tarihinde yapılan ziyaret.
- 24) European Commission (1996-2001), “ExternE; Externalities of Energy-Methodology Annexes”, <http://externe.jrc.es/> adresine 21.05.2003 tarihinde yapılan ziyaret.
- 25) İzmir Tabip Odası (2004), “İzmir Tabip Odası’nın 59. Hükümet’in 2005 Yılı Bütçesi’ne İlişkin Görüşleri”, <http://www.izmirtabip.org.tr/default.asp?mid=609> adresine 02.08.2005 tarihinde yapılan ziyaret.

Prof. Dr. Yaman Örs ile

Bilim ve felsefeden biyopolitikaya

Bilimler felsefeden mi çıktı? Felsefe tek başına kurtuluş olabilir mi? Felsefe evrim geçiriyor mu? Geleneksel felsefenin açmazları neler? Bilimde laiklikten vazgeçilirse neler olur? Bilimsel çevrelerin evrim kuramına saldırıları ve bilimcilerin ihaneti; insan-doğal-çevre ilişkisinde doğanın lehine atılan adımların biyopolitikaya katkıları, vd. Bilim-felsefe-politika ekseninde yaşanan kuramsal sorunlar konusunda söyleştik...

Söyleşi: Dr. Haluk Erdem

(Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı)

Halen Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin öncüsü, Yürütücü Kurulu Üyesi ve yurtiçinde ve dışında değişik bilim derneklerinin üyesi olan Sayın Yaman Örs ile, felsefenin evriminden, bilimin postmodernleşmesine, evrim karşıtı saldırılardan, biyopolitikaya dek geniş bir yelpazede söyleştik. Örs'ün başlıca akademik ilgi alanları ve konuları şunlar: Etik ve biyoetiğin yanında tıp tarihinin ve tarihin, tıbbın, bu arada psikiyatrinin, bilim ve felsefenin yöntembilgisi (metodoloji) sorunları; patolojinin ve canlılık bilimlerinin kuramsal yönleri ile evrim kuramı; tıp evrimi ve felsefenin evrimi; psikiyatri ve felsefe, dil ve bilim dili sorunları, laiklik ve başkaca toplumsal-siyasal konular, tıbbın toplumsal yönleri, insan-doğa ilişkisinin etik yönleri ve doğal çevrenin korunması. Bu konularda çok sayıda ürün veren Sayın Örs ile söyleşiyi ilgilile okuyacağınızı düşünüyoruz.

Felsefe ve "felsefenin evrimi" kavramı

Hocam, bir söyleşinizde, Ankara merkezli "Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi"nin kuruluşunda

Yaman Örs

Viyana Çevresi'nden etkilenmenizi; bilimsel felsefenin ne tür bir akıma da okul olduğunu; bu akımın, başta temel bilim anlamındaki bilim olmak üzere öteki akademik alanlarla ilişkisini; yine onunla öteki felsefe okulları arasındaki temel farklılıklar gibi, Çevre'nin akademik-bilimsel kimliğinin açıklığa kavuşturulmasını sağlayacak noktaları ortaya koymaya çalışmışsınız.

Gerçekleştirdiğimiz bu söyleşide ise sizin yazdıklarınızdan hareketle düşüncelerinizi ve kavramlarınızı açmayı hedefliyorum. Dilerseniz söyleşimize en son yayımlanan kitabınızda yer alan "Felsefe İşleri Bakanlığı" başlıklı üç perdelik sahne oyunu ve anlatısından başlayalım. Oyunun 2. perdesinde erkek düşünür tarafından dile getirilen bir soru tümcesi var: "Hem, felsefe nasıl oluyor da tek başına kurtuluş oluyor?". Siz yazılarınızda felsefeye karşı olmadınız. Bilim ve felsefenin birbirlerini tamamlayan iki etkinlik olduğunu her zaman söylediniz. Karşı olduğunuz, felsefenin tek başına kurtuluş olduğuna inanan kimselerin düşünceleri, dolayısıyla felsefenin yüce bir etkinlik olduğunu düşünenlerdir. Kısacası, eleştiriniz felsefe etkinliğinin algılanışından kaynaklanmaktadır. Felsefenin genelde (ülkemizde ve dünyada) algılanış şekli üzerine düşüncelerinizden bahseder misiniz?

Böyle kapsamlı ve felsefenin yöntembilgisi açısından derin olan bir soruyu yanıtlamak için biraz dolaylı bir yol seçmek durumundayım. Birincisi, burada felsefe derken akademik felsefeyi anlıyorum. Nedir bu akademik felsefe? Bence doğru olmayan bir biçimde Batı felsefesi olarak düşünülen, kabaca 2500 yıllık bir geçmişi olan, Anadolu kıyılarından İyonya'dan başlayan, sonra Yunan Yarımadası'na geçen, Atina Okulu'nun kurulmasıyla başka bir nitelik kazanan, daha sonra Akdeniz'deki adalara yayılan bir felsefe etkinliği. Bu felsefe etkinliğinin daha başlangıçlarında özelliği, bilim etkinliğiyle ortak bir yanının olmasıdır. Burada bilimden anladığımız, temel bilimler anlamındaki bilimdir. İyonya'nın doğa felsefecileri olarak bilinen düşünürleri aynı zamanda o zamanın bilim insanlarıydılar. Onlar dünyanın yapı ve işleyişinin nasıl olduğu konusunda düşünce geliştirmişlerdir. Bunu, bugüne göre "spekülatif", ayakları yere basmayan, dayanağı olmayan bir etkinli-

gi, dünyevi bir biçimde -yani Tanrıları işe karıştırmadan- yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında dünyayı anlama ve açıklama gibi ortak yanları vardır bilimle felsefenin. Doğru olmayan bir biçimde, bilimlerin felsefeden çıktığı gibi genel bir kanı vardır. Oysa ben böyle düşünmüyorum. Başlangıçtan beri akademik felsefe, kanımca bilimle ortak bir küme oluşturuyordu. Neredeyse 400 yıl önce, Galileo'nun ve Descartes'ın zamanından başlayarak, fizik, daha sonra kimya, biyoloji, psikoloji ve sosyolojinin bu ortak kümeden ayrılmasıyla, felsefe tek başına kalmıştır. Sık olarak Çin, Hint ve Doğu felsefelerinden söz edilir. Oralarda da kuşkusuz zaman zaman dünyayı açıklama kaygıları vardı. Ama orada daha çok ahlaki öğretiler, yaşam görüşü, insanların birbirlerine nasıl davranmaları gerektiği gibi, zaman zaman inanç sistemlerinin de birlikte olabildiği bir felsefe türü söz konusudur. Kuşkusuz inanç sistemlerinin felsefede var olması akademik felsefede de var, Ortaçağ'da da olmuş, İslam Uygarlığı'nda da. Ancak her durumda, Doğu felsefesinde egemen olan, felsefenin bilimle ortak noktalarının pek bulunmaması.

Akademik felsefenin doğuşundan beri süregelen, Hans Reichenbach'ın çok temel olarak üzerinde durduğu ve benim de çok benimsediğim bir ayırım da, felsefede yaklaşım bakımından iki ayrı okulun bulunuşuna dayanmaktadır. Bunlardan birisi ussalcılık, usçuluk ya da "rasyonalizm". Bu okulun temel çıkış noktası, bilginin kaynağının insan usu olduğudur. En önde gelen temsilcileri ise Platon, Descartes ve Kant'tır. Bu düşüncenin karşısında duyusalılık ya da "empirisizm" olarak beliren akım var. Bu, "pozitivizm" ve "materyalizm"le karıştırılıyor. Oysa duyusalılık bunların her ikisini de içine almaktadır. Bunlar, onun birer altkümesidir. Bu görüşe göre bilginin kaynağı ya da kökeni doğrudan doğruya insan usu değil, dış dünyadır. Bir başka anlatımla bilgi, en başta bilimsel bilgi, insan usunun dış dünya ile olan karmaşık ilişkisinin çok özel bir ürünü-

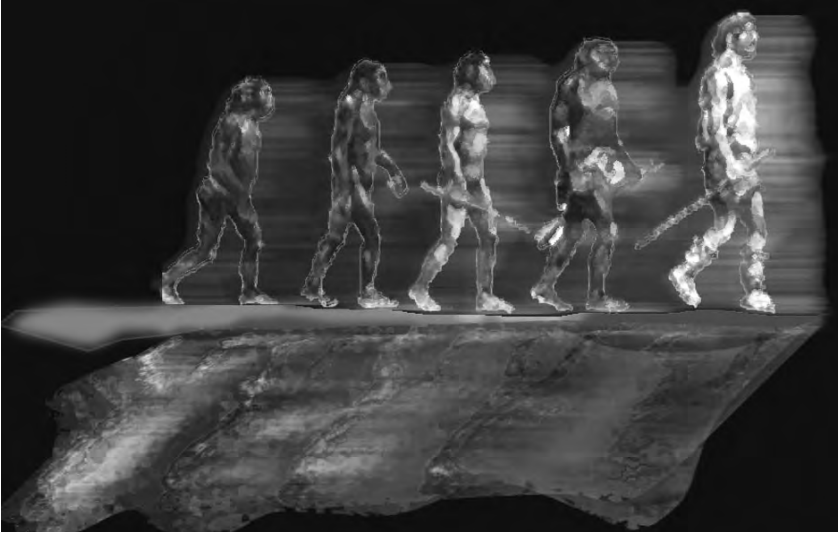
dür. Bu ilişki duyu verileriyle sağlanıyor; bir başka anlatımla, algımızla.

İnsan merkezli ya da birey merkezli ussalcı felsefede insanın yüceltilmesi, büyütülmesi, dolayısıyla felsefecilerin de büyütülmesi söz konusudur. Ussalcılar salt düşünmeyle bilginin üretilebileceği gibi bir sava sahipler. Böylece felsefenin kendisine de çok büyük bir yük yükleniyor. Duyusalılıkta ise böyle bir kaygı yok. Bu iki akım arasındaki temel fark başka alanlarda da kendisini gösteriyor. Bunlardan biri siyasal düşünce. Ussalcılar genelde ya da daha çok durum koruyucu, bir bakıma tutucu, daha çok var olan düzenin korunmasından yanadırlar. Duyusalılar ise genel olarak değişmeden yana. Felsefenin evrimi boyunca, bu iki temel düşünce karşı karşıya gelmiştir. Bu çatışma bugün de sürmektedir. Kanımca postmodernizm, ussalcılığın, yani ileri sürdüğü savların tam anlamıyla doyurucu dayanaklarını veremeyen felsefe akımının çok alt düzeylerdeki bir biçimidir. Bu düşünceler daha çok Fransa'dan ya da Fransızca konuşan felsefecilerden çıkmaktadır. Descartes'ın ülkesine felsefe açısından çok yazık oluyor bence.

İleri sürdüğünüz önemli kavramlardan biri de "felsefenin evrimi"dir. Bu kavramla dile getirmek istediğiniz nedir? "Felsefenin evrimi" kavramının felsefeye, felsefe tarihine, felsefe eğitimine sağlayabileceği katkılar konusunda neler söylersiniz?

Kuşkusuz bu çok yerinde bir soru. Evrim sözcüğünün kaynağı biyolojidir, biliyoruz. Canlıların yeryüzünde ortaya çıkışları, zaman içindeki değişimleri, ne gibi türlerin arkada kaldığı, hangilerinin sürüp gittiği vb. ve bütün bunların araştırılması. Bunu tıp tarihine uyguladım ve tıp evrimi kavramını geliştirmeye çalıştım; bunu birkaç yazımda da belirttim. 1978 yılında *Clio Medica* adlı tıp tarihi dergisinde "Claude Bernard'ın Bilimsel Tıbbın Evrimindeki Yeri" başlıklı bir yazım çıktı. Bu yazımda Claude Bernard'ın deneysel araştırmalarından ve çalışmalarının kavramsal, kuramsal yönlerinden söz ettim. Bu yazım tıp tarihi ve tıp evrimi arasındaki ayrılığı açıklaması bakımından iyi bir örnektir. Claude Bernard kendisine gelinceye kadar nelerin elenmesini sağladı ve neyi yeni olarak getirdi ve bundan sonraki gelişmelere nasıl katkılarda bulunmuş oldu? Bu tür soruların sorulması evrimsel bir yaklaşımla olabilir. Biyolojik evrim konusunda olduğu gibi. Tıp evriminin genel ya da önde gelen anlamı da budur: geçmişin ayrıntısız bilgisi. Buradan felsefenin evrimine geçtim. Kuşkusuz felsefenin evrimi, tıbbın evriminde olduğu kadar açık çizgilerle gösterilemez. Geleneksel, ussalcı felsefeler, felsefenin evrimine karşı çıkarlar. Onlar Platon'un söylediklerinin neredeyse tamamının bugün de geçerli olduğunu düşünürler. Çünkü ussalcı felsefeciler felsefe etkinliğinin merkezine usu almaktadırlar. Platon'un günümüzde etkisi yoktur demek istemiyorum. Örneğin, Hippokrates kendi döneminde laik tıbbı gündeme getirmiştir. Çalışmalarında nesnel öl-

çütlere bağlı kalmıştır. Ama bugün onun tıp uygulamalarının günümüzde de geçerli olduğunu söylemek saçma olur. Felsefede ise bunu yapmak güç. Çünkü, felsefede yeni gelişenlerle e-lenenler arasında sınır konulması belki çoğu kez zor oluyor.

Yine de, felsefede artık dayanak-sız savları, anlamsız metafiziğe, “spekölasyon” a dayalı görüşleri eleyebilirsiniz. Bunun felsefe evrimindeki yerinin görülmesi gerekir. Evrimsel açıdan baktığımızda felsefe tarihini de daha dinamik, eleştirel olarak anlayabiliriz. Ussalcılar ise felsefe tarihinin sınırlarının pek çizilemeyeceğini düşünüyorlar.

Eleştirilerinizin merkez konularından biri de geleneksel felsefe ve metafiziktir. Eleştirinizin temelinde geleneksel felsefenin ve metafiziğin şimdi de belirttiğiniz “dayanaksız” savlar, “spekölasyona” dayandırılmış savlar öne sürmesi yer almaktadır. Felsefe etkinliğinde bulunması gereken nitelikler konusunda düşüncelerinizi bizimle paylaşır mısınız?

Metafiziğe bir anlamda “evet”, birden çok anlamda “hayır” diyorum. Hangi anlamda evet dediğimi açıklayayım: Bilim etkinliğinin ön kabulleri nelerdir? Hangi noktalardan yola çıkarak bilim etkinliğini geçerli kılıyoruz? Bu tür sorular anlamında bilimin metafiziğine “evet” diyorum. Ancak metafizik, kişinin koltuğa oturup da düşünce dünyasındaki sorunların hesabını, mantıksal gerekçelerini vermeden, gözlem, deney ışığında

bilgilerini oluşturmada ortaya konuyorsa, ben buna “hayır” diyorum. Bence felsefenin en temel kaygısı “se-mantik” kaygıdır. Yani anlambilgisel kaygı. Metafiziğe etkinlik olarak karşırım. Ancak ondaki kavramsal kaygıyı kabul edebilirim. Önkabuller, dayanaklar vb., bütün bunlara “felsefe” denebilir, dolayısıyla “metafizik” sözcüğüne gerek yoktur.

Bilim etkinliği ve amacı

Buradan bilim etkinliğine geçmek istiyorum. Sizin her zaman sorduğunuz, en geniş anlamda bilim etkinliğinin konu, amaç ve yöntemi ile ilgili olarak “ne, neden, nasıl?” sorularından “neden?” sorusunun günümüzdeki bilimsel çalışmalarda artık sorulmadığını düşünüyorum. “Bilim etkinliğinin en genel anlamda amacı nedir?” sorusundan uzaklaşma, gezegenimiz, bütün bir canlılık için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Gerçekten bilimin amacı nedir? Bilim kendi eleştirisini yapıyor mu? Kendi eleştirisini yapan bir bilim nasıl olanaklıdır?

“Bilim” teriminin ne anlama geldiğini açıklığa kavuşturmadan bu soruya doyurucu bir yanıt veremeyiz. Bizi burada, “bilim” teriminin akademik anlamı ya da anlamları ilgilendirmektedir. Bilimin akademik anlamından, üniversitelerde eğitimi yapılan alanları anlıyorum. Bu bağlamda “bilim” teriminin üç anlamı vardır. İlk anlamı, temel bilim, çekirdek bilim anlamında bilimdir. Bu anlamda bilimin

amacı, dünyayı, olguları anlamak ve açıklamaktır. Fizik, kimya, biyoloji, psikoloji, toplumbilim (sosyoloji) ve kuşkusuz bunların altdalları bu küme içinde yer almaktadır. Ussalcılar burada şöyle bir ayırım yapma gereği duyuyorlar: doğa bilimleri ve insan ya da toplum bilimleri. Bu, insan merkezli bir yaklaşımdır ve yöntem-bilgisel açıdan dayanaksızdır. Bilim için söylenebilecek bir başka temel nokta şudur: Viyana Çevresi’nin çıkardığı bir ansiklopedide bilimlerin bütünlüğü vurgulanmaya çalışılmıştır. Ussalcı felsefeciler buna karşı çıkmaktadırlar. Diyorlar ki, bilimin gelişmesi gösteriyor ki, bu bilimler arasında bir bağlantı yoktur. Oysa tam tersine. Bilimlerin yapısında bir bütünlük söz konusudur. Bilimin altdalları çok arttı. Bu bilim dallarının birbirleriyle olan kesişmeleri arttı. Örneğin, toplumsal psikoloji, fizikokimya, insanın ruhsal, zihinsel süreçlerinin moleküler düzeyde neyle birlikte gittiğini araştıran moleküler psikobiyoloji gibi. Bu sonuncu alan, bir doğa bilimi mi? Toplum bilimi mi? Biyolojinin altdalı mı? Kesişme noktalarını da ele alsak, bilimde yöntem açısından, bir çeşitlilik var gerçekten. Ama bilimde yöntem her şey demek değil. Burada şöyle bir soru sorabiliriz: Bilimlerin bütünlüğü için tümevarım ve tümdengelim gibi ortak bir yöntem söz konusu mudur? Ussalcı felsefecilere göre hayır. Duyasalcılara, bana göre, evet, var.

Akademik açıdan “bilim” teriminin ikinci anlamının kapsamı şudur: tıp ve sağlık uğraşları, mühendislik ve öteki uygulamalı alanlar. Temel bilim anlamında bilim bu etkinliklerin gerekli ya da olmazsa olmaz koşuludur. “Bilim” teriminin üçüncü akademik anlamı için ise şunları söyleyebiliriz: Terimin burada, bütün akademik alanlar anlamında kullanıldığını görüyoruz. Birinci ve ikinci kümelerle birlikte tarih, eğitim, felsefe, mantık, matematik, sanatın kuramsal yönleri, iletişim ve daha pek çokları gibi. Genel olarak bilim insanları, kendi yaptıklarına dışardan bakıyorlar mı? Bakan var, bakmayan

var. Ancak bu, bilimde daha mı az? İnsanın kendi etkinliğine, etkinliklerine, “Ben ne yapıyorum? Amacım nedir?” gibi sorularla yaklaşması gerekir. Örneğin, temel bilimlerle uygulamalı alanlar ve teknoloji arasında tam bir ayırım yapmak gerçekte güçtür. Ancak bizimki gibi bir ayırım yöntembilgisel bir ayırımdır. Bilimin başka önemli bir özelliği olarak da kestirim karşımıza çıkıyor. İlkece bu, anlama ve açıklamadan yola çıkarak belli bir alanda, bir olguda “Gelecekte ne olacak?” sorusundan hareket etmektir. Bilimsel felsefeci ve bilim felsefecisi Hans Reichenbach, bilimin işlevinin, temel özelliğinin kestirim olduğunu söylemektedir. Reichenbach açıklama üzerinde çok durmamıştır. O zamanlar, 20. yüzyılın ilk yarısında açıklama sorununun felsefe açısından ele alınmış ola ki o kadar gelişmemiştir. Bilimin amacının yalnızca ya da büyük ölçüde kestirim olduğunu söylemek, onun tanımını eksik bırakmak olur.

Hocam, geniş anlamda bilim etkinliğinin içinde yer alan çalışmalarınızın başında tıp tarihi, sizin ifadenizle tıp evrimi gelmektedir. Tıp tarihi çalışmalarının ülkemizdeki genel görünümü üzerine neler söylersiniz? Bu çalışmalarda yoğunluklu olarak ele alınan ana konular nelerdir?

Bu alanda bilgi üretmekten çok yöntembilgisi üzerinde durdum. Bunun yanında, belki örneğin C. Bernard’ın ilgilendiği konular üzerinde bilgi üretmiş sayılabilirim. Daha çok tıp evrimiyle ilgilendim. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı tarafından, bizim Ankara Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı’nın da katkısıyla, 1993 yılındaki Tıp Tarihi Kongresi düzenlendi. Bu toplantının ardından bir yıl tıp tarihi bir yıl tıbbi etik toplantıları gerçekleştirildi. İkinci etkinlikleri daha çok (Türkiye) Biyoetik Derneği üstlendi. Bu işbirliği ürünlerini vermiştir. Prof. Dr. Nil Sarı arkadaşlarıyla birlikte 2 yıl önce İstanbul’da Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi’ni düzenledi. Cerrahpaşa’da genelde da-

Geleneksel siyasetçiler, siyasal düşünürler, dinciler, dinciler arasında sözde akıllı olanlar, en başta biyolojide olmak üzere bilime ihanet edenler, yaratılışı bir kurammış gibi ileri sürdüler. Bilimsel bilgi, dikkate alınmadan evrim tartışılmaz. Dinciler bilimin içindeki tartışmaları fırsat bilerek, ‘işte burada yanlış düşünüyorlar’ diyebiliyorlar. Bu olmaz. Her savı, bağlı olduğu savlar bütününde ele alabiliriz.

ha çok Osmanlı tıp tarihiyle ilgilenmişlerdir. Ankara Üniversitesi’ndeki arkadaşlarımız daha çok Cumhuriyet Türkiye’sinin tıp tarihiyle uğraşmışlardır. Bu etkileşimden sonra aradaki kesin ayrılık yumuşadı ve ortak ilgi alanları doğmaya başladı.

Dünyada tıp tarihiyle uğraşanların ola ki önemli bir bölümü tıpcıdır. Kavramlara tanışıklar, tıbbi biliyorlar, ancak tarih yöntemini bilmiyorlar; kanımca bu, genelde böyle. Bu söylediklerimin özellikle 1970’li, 80’li yıllar için geçerli olduğunu söylemeliyim. Ortaya çıkan bazı ürünlerin ayağı yere basmıyor diyebilirim; çünkü tarih çalışmaları açısından, akademik açıdan pek bir değeri yok. Tıp tarihinde tıpla tarih kesişen alanlar olmaktadır. Tıp tarihiyle ilgilenenlerin her iki alanda da bilgi sahibi olması gerekir. Yöntembilgisi açısından bu alanda dünyada belli bir yere gelinip gelinmediği konusunda bir değerlendirme yapamayacağım. Türkiye’de bir ölçüde iyi ürünler ortaya çıkıyor ama kötü ürünler de var; hatta çok kötü olanlar. Bu kötü ürünler özellikle akade-

mik çalışmaların sığlaşabildiği, yöntemden tümüyle uzaklaşabildiği ve nitelikleri çok düşük olan çalışmalar. Özellikle halk ilaçlarının, halk hekimliğinin ve halk tıbbının incelenmesi sırasında böyle ürünler daha çok ortaya çıkıyor.

Hocam, bilim dışı yaklaşımlar tıp tarihi çalışmalarına içine de girmiştir. Hatta bu yaklaşımlar üniversitelerde görev yapan sözde akademisyenlerde dahi vardır. Bilimsel, laik, çağdaş, evrensel gelişmenin izinden yürüyebilmek için tıp tarihi çalışmalarının ve tıp eğitiminin seyri konusunda önerilerinizi öğrenebilir miyim?

Bu alanda bütün akademisyenlerin kötü ürünler verdiğini söylemiyorum kuşkusuz. “Kötü ürünler de ortaya çıkıyor” diyorum; ne yazık ki seyrek olmayarak. Disiplinlerarası bir alan olan tıp tarihi alanında, incelenen konu ne olursa olsun kişinin temel akademik düzeyden ödün vermemesi gerekir. Akademik düzeyi düşüren bir çalışmanın yapılmaması gerekir. Uluslararası yayınlarda da bazı bilimsel çalışmalarda kötü ürünler verilebiliyor. Örneğin, “Psikiyatri halktan, halk psikolojisinden çıkmıştır, onun bu halk psikolojisi kökeni unutulmamalıdır; dolayısıyla, neredeyse herkes psikiyatri felsefesi yapabilir” deniliyor ya da demeye getiriliyor. Bu çok sık bir yaklaşımdır. Bu durum yalnızca kendi ülkemize özgü bir durum değildir. “Postmodernizm”in yeni dünya düzeninde çok güçlenmesiyle birlikte bu yaklaşımların akademisyenler arasında yayıldığını düşünüyorum.

Burada dile getirilmesi gereken bir başka nokta laiklik konusudur. İnanç sistemlerinin akademik çalışmalarına içine karışmasını son derece yanlış buluyorum. Laiklik olmadan bir bilim insanının bilgi, görüş, değer vb. üretimine katkısında büyük gedikler oluşacaktır. Laiklik ilkesinin işlerliği ya da işlenilmesi her zaman çok açık olmayabilir. Diyelim ki belki Einstein’da olduğu gibi bir bilim adamının bir tür “mistik” yönleri olabilir. Bu, laiklik ilkesinin bir ihlali değildir.

Tıp tarihinin tıp eğitimi içindeki yerine ilişkin olarak da bir şeyler söyleyeyim. Tıp tarihi eğitimi hemen sonuç verecek bir alan değildir. Tıp tarihinin tıp eğitiminde tıp etiği ölçüsünde ve doğrudan olmasa da çok anlamlı bir işlevi olabileceğini düşünüyorum. Geçmişte insanlar, neler düşünmüşler? Toplamların sağlık durumu nasılmış? Bu konuda hangi toplumsal bağlamlarda ne gibi yaklaşımlar ortaya çıkmış? Hangi akademik ortamlarda kimler nasıl yetişmiş? Kimler gerçekten “büyük” olmuş? Kimler zaman içinde evrimsel olarak elenmiş? Bu ve benzeri soruların önemi vardır. Her akademisyenin kendi ürettiklerini eleştirel süzgeçten geçirmesi gerekir ki eleştirel bir tıp tarihi bu bakımdan tıpta ve eğitiminde çok önemli olabilir.

“Postmodern dünyada bilimin ahlakı da çok zedelendi”

Süreç, kuram ve kavram olarak “evrim”

Evrime konusunda yirmi beş yıldan beri aralıklı da olsa çalışıyorsunuz. Bu konuyu felsefe, biyoloji, antropoloji, tıp ve tarih gibi bilimsel alanlar yardımıyla tartışıyorsunuz. Sizin çalışmalarınızdan da anlaşılıyor ki evrim kavramı her şeyi kapsayan, değişim, ilerleme, süreç gibi kavramlarla bağlantılı bir nitelik taşımaktadır. Evrim tartışmalarında dünyada ve ülkemizde geline son durum nedir?

Bu soruyu iki bölüme ayırarak yanıtlayabilirim. İlki, evrim kavramından yola çıkarak bunu akademik alanlara uygulamamdır. Daha çok bana özgü olan bu yaklaşım felsefe düzeyindedir de. Öte yandan evrim kavramının felsefe açısından incelen-

mesini ben en açık biçimde Reichenbach'ta buluyorum. O, biyolojinin felsefesi bağlamında bunu yapmaktadır. Evrim açısından hastalıklarla ilgili çalışmalarına ise daha önce başladım. Kuşkusuz hastalıklarla evrim arasında bağlantıyı gören kişiler arasında ben başlarda geliyor değilim; ne derinlik ne de zaman açısından. Geniş anlamdaki tıp tarihi bağlamında bu konuda çalışan paleoantropologlar, paleopatologlar, tıp tarihçileri ve başkaları var. Evrimle ilgili kitabımın tam başlığı, benim nereden yola çıkarak nereye uzandığının ipuçlarını veriyor: Süreç, Kuram ve Kavram olarak Evrim. Evrim kavramını kendi açımdan geliştirdim. Kendi uygulamalarımı, bakış açılarımla bu kavramdan yola çıkarak gündeme getirdim.

İkinci olarak, evrim kuramında gelinen durumla ilgili sorunuza yanıt vereyim. Yeni dünya düzeninde her şey sağa, gelenekselliğe, inanç sistemlerine kaydı. Başta ABD’de olmak üzere birçok çevrede evrim kuramına karşı çıkılıyor. Bizim gibi, geleneksel kültürün ağır bastığı ülkelerde bu durum çok daha açık olarak görülüyor. Evrim kuramına karşı çıkılıp, sözde bir yaratılış kuramından söz ediliyor. Oysa “yaratılış” savı bir kuram olamaz; çünkü bilimsel değildir. Yaratılışın bilimsel anlamda bir kuram olabilmesi için bilim etkinliğinin içinde yer alması ve onun kavramsal çerçevesine sahip olması gerekir. Yaratılış bir inanma sorunudur. Geleneksel siyasetçiler, siyasal düşünürler, dinciler, dinciler arasında sözde akıllı olanlar, en başta biyolojide olmak üzere bilime ihanet edenler, yaratılış bir kuramı gibi ileri sürdüler. Bugün, “postmodernizmin” de etkisiyle, ileri sürülen düşüncelerin hesabı verilmiyor; verilemez de. Bilimsel bilgi, kuramlar, disiplinlerarası çalışmalar dikkate alınmadan evrim tartışılmaz. Özellikle dinciler bilimin içindeki tartışmalarda eleştirel bir yön buldukları zaman buradan birtakım noktalar alıp, “işte burada yanlış düşünüyorlar” diyorlar. Bu olmaz. Her savı, bağlı olduğu savlar bütününde ele alabiliriz.

“Postmodern” dünyada bilimin ahlakı da çok zedelendi. Bunu tıpta da görüyoruz. Örneğin “enerji”, “etki” gibi birtakım terimleri alıyorlar ve kendi amaçları doğrultusunda kullanıyorlar. Üretmedikleri terimleri alıyorlar, kendi savlarının savunması olarak kullanıyorlar. Bunu evrime karşı çıkanlar da yapıyor. Tanrı geni savı buna örnektir. Tanrı geni düşüncesini amaçları için kullanıyorlar. Yaratılış, bilimin içinde yer alamaz; ancak bu düşüncelerin en çok kimlerde ve ne gibi toplumsal koşullarda ortaya çıktığı ele alınabilir bilimde. Bilim, C. Bernard’ın söylediği gibi, dizgeler (“sistemler”) ve aralarındaki ilişkilerle ilgilenir. Bu tür yaklaşımlar artacaktır; çünkü din sömürüsü, inanç sistemleri sömürüsü giderek yoğunlaşıyor. Ekonomik sorunlar, ülkeler arasındaki ilişkiler çarpıklaştıkça, insanların dikkatlerini başka yere çekmek için yapılan bir sömürü düzeninin sürüp gitmesi için de bu tür savlar ileri sürülmektedir. Dindar insan aynı zamanda laik, demokratik olabilir; olmalıdır da. Dinci insan ise inanç sistemlerini siyasal düzene ve bilimsel etkinliklere taşımaktadır. Bunu vurgulamak istiyorum.

Evrime kavramını, kanser, çevre ve hastalık kavramlarıyla birlikte ele alıyorsunuz. Bu yaklaşımınızı genel olarak açıklar mısınız?

Akademik alan olarak patoloji uzmanlığımı aldıktan sonra tıp tarihine geçtim. Evrim kavramını anlamaya hep eğilimim vardı. Evrim, tıp tarihi çalışmalarında seyrek olmayarak karşıma çıktı. Mısır tıp tarihini incelediğimde mumyalama çalışmalarıyla karşılaştım. O zaman ilgimi çekmeye başlamıştı. Bu arada bir miktar evrim biyolojisi de okudum. Reichenbach’da evrim kavramının felsefi çözümlemesini okuduktan sonra bütün bu bilgileri birleştirmeye çalıştım. Tıp evrimi kavramım da kafamda böylece daha bir güçlenmiş oldu.

Patoloji eğitimi alırken kendinizi evrim çalışmaları içinde bulacağınızı düşünüyor muydunuz?

İnsan seçimlerini yaparken, kendine akademik geleceğiyle ilgili belli

yollar çizerken, her şeyi düşünemez, takdir edeceğimiz gibi. Tıp tarihini, deontolojiyi, bu alanlara yakın ilgimden dolayı seçmiş değilim. Düşünmeye başladığım felsefeyi geliştirmek için böyle bir alan gerekiyordu; tıp etkinliği ve eğitimi bağlamında, düşünmek, okumak, tartışmak, yazmak konusunda daha uygun bir başka ortam olamazdı. Sonradan, patoloji bilgimle başka ilgi alanlarımın bağdaşabileceğini gördüm. Kuramsal olarak, benim ülkemizde paleopatolojiyi geliştirmem beklenirdi. Somut çalışmalara büyük bir ilgilim olmadığı için bunu yapmadım. Amerikalı bir yazarla, tıp tarihinde tanınmış bir bilim adamıyla yazışşıyordum. Bana yazdığı bir mektubunda, “Ülkeniz bu bakımdan dünyada az sayıda bulunabilecek ülkelerden biri, neden paleopatolojiyle ilgilenmiyorsunuz?” diye yazmıştı. Çok haklıydı, ama bunu yapacak beceri ve isteğe sahip değildim.

Ülkemizde bu alanda çalışmalar yapan kimler var acaba?

Paleoantropolojiyle uğraşanlar var. Bunlardan biri Prof. Dr. Berna Alpagut. Diş hekimliğinde ortodonti uzmanı, ayrıca tıp tarihinde doktorası bulunan Prof. Dr. İlter Uzel var. Almanya’da adlarını şimdi anımsayamayacağım bir iki Türk var. Ancak paleopatoloji alanında Türkiye’de bu çalışmaları kapsamlı biçimde sürdürenleri duymadım.

Kanser ve hastalık kavramlarının evrim düşüncesiyle ilgisine değinelim istiyorum...

Bu bağlantıların yakından biliniyor olduğundan yıllar önce yayımlanmış bir yazımda söz açtım. Canlı dizgelerin ilk çıkmaya başladıkları zamanlardan beri, normallik ya da sağlık, hastalık olgusuyla birlikte bulunmuştur. Dinozor fosillerine bakıldığında onlarda kemik tümörleri buluyoruz. Evrim sürecinde hastalıklar hep var olmuştur. Zaman açısından bakıldığında, bir türün geleceği ile ilgili olarak üç olasılık söz konusudur: 1) Bir süre sonra herhangi bir evrimsel ürün vermeden ortadan kaybolmak; 2) Bir süre sonra bir başka türün ortaya çıkmasının aracı olmak;

3) Birtakım balıklarda ve böceklerde olduğu gibi uzun bir süre varlığını değiştirmeden ya da çok az değiştirerek korumak. Hastalık süreçlerine de bu açıdan bakılabilir. Patolog olduğum için bunları birleştirmek kendiliğinden oluştu. Literatür okumanın da çok büyük yararlarını gördüm kuşkusuz. Birtakım yazarlar eğilim olarak beni çok yönlendirdi.

Kanser, çevre ve hastalık kavramlarının hem kalıtım hem çevresel etkenlerle çok büyük ilişkisi vardır, genellikle bilindiği gibi. Evrim de, yapıyla çevresel etkenler arasındaki bir ilişkinin sonucudur. Süreç ve olgu olarak evrim, dünyada bu konudaki çalışmalarla birleştirilebiliyordu. Bunu ben de kendi açımdan yaptım. Evrim kavramının geliştirilmesi konusunda biraz özgün sayılabiliyim, ama bu çalışmalarda bulunanlardan kuşkusuz çok yararlandım.

Biyoetik ve biyopolitika

Hocam, belirttiğiniz gibi insanın doğal çevre ile olan ilişkisinde çok büyük sorunlar var. Bu ilişkinin yeniden düzenlenmesi için “biyopolitikalar” üretilmesi zorunlu gözüküyor. Felsefecilerin bu konulara genelde bir ilgisizliği söz konusudur. Bu tür politikaların üretilmesi konusunda neler yapılabilir?

Felsefeciler genelde insan-doğal çevre ilişkilerine pek değinmemişlerdir; düşünülebileceği gibi, özellikle de insan merkezli olan gelenekselci-ussalcı felsefeciler. İnsanın doğal çevre ile ilişkisi kendisinin de aleyhine işliyor. Bunu görebilmek için, olup bitenlere daha başka bir biçimde bakmak gerekiyor. Özellikle siyaset felsefecileri, etikle uğraşanlar, akademik felsefenin geleneksel bölümünün 2500 yıldır çizdikleri kavramsal çerçeve içinde yürümüşlerdir. Doğal çevre sorunları onların ilgi alanına girmemiştir. Son zamanlarda dünya kongrelerinde de ortaya çıktığı gibi, içlerinden bazılarının bu konulara eğildiklerini görüyoruz. Düşünürlerden bazıları geleneksel eğilimlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Öte yandan, bu konuda son derece

duyarlı olan adlar da vardır: Hans Jonas, Peter Singer gibi. Singer, özellikle hayvan hakları alanında önemli çalışmalar yapmaktadır; o bu alanda büyük bir öncü ve savunucudur.

Bu bağlamda “biyoetik” terimi karşımıza çıkmaktadır. Onun yaklaşık 35 yıllık bir geçmişi var. İlk ortaya atıldığında daha çok, “çevre etiği” anlamına geliyordu. Daha sonraki yıllarda terimin kapsamı çeşitlilik kazanmaya başlamıştır; özellikle, “biyomedikal etik” terimi aracılığıyla onun kapsamına “tıp etiği”nin de girdiği söylenebilir, birçok bağlamda gözlediğimiz gibi.

Biyopolitika kavramının gelişmesini ise en başta Yunanlı bir kadın biyologa borçluyuz: Agni Vlavianos Arvanitis. Beynin biyolojisi üzerine doktorası var. Belki 20 yıl önce Berlin’de Birleşmiş Milletler’in bir toplantısında böyle bir etkinliğin ortaya çıkmasını istiyorlar. Ruşen Keleş Hocamız da bu işin en önde gelenlerinden. Ben de Berna Alpagut’la birlikte bu işin içine girdim. Arvanitis, Türkiye’de bu işin en büyük yürütücüsü Sayın Keleş’le çok yakın arkadaşdır. Arvanitis’in gerçekten örnek alınabilecek çok yönü var. İnsanlık, doğal çevre sorunlarında bir başarıya ulaşacaksa, bunda onun büyük katkısı olacaktır. Çok değişik kültürlerden, çok değişik konumlardaki kişilerle güven verici ilişkiler kurmaktadır. Bu alanda, Atina’da uluslararası bir merkez var ki onun kurucu başkanı düşünülebileceği gibi Dr. Arvanitis’tir.

İnsan doğal çevre ilişkisinde doğanın lehine atılan her adım biyopolitikaya katkıdır diyebiliriz. Bu, dar anlamda bir politika değildir. Kapitalist ekonomi de, yerine göre sosyalizm de insan-doğal çevre ilişkisine kendi öğretileri açısından bakıyorlar. Doğanın sevdinilmesi ve benimsetilmesi için insan merkezli bakışların ortadan kalkması gerekiyor. İnsanın dünyanın merkezinde bir varlık olarak kabul edilmemesi, bir bütünün içinde görülmesi gerektiği yaşamsal olarak önemlidir.

Hocam, söyleşi için çok teşekkür ederim.

İlerlemenin arka planındaki etik sorunlar

Günümüzün Babil'i ve bilgelik arayışları

26 Haziran 2000'de Eski ABD Başkanı Bill Clinton ve İngiltere Başbakanı Tony Blair "İnsan Genomu Projesi" ile ilgili olarak düzenledikleri basın toplantısında, "Tanrının yaşamı yaratırken kullandığı dili öğreniyoruz" demişlerdi. Bu sözler, bilgelik arayışı içindeki bir grup dünya entelektüeli tarafından eleştirilmişti. Ve işte geldiğimiz nokta...

Prof. Dr. Cengiz Güleç

Yaşantıda yitirdiğimiz yaşam nerede? / Bilgide yitirdiğimiz bilgelik nerede? / Haberde yitirdiğimiz gerçek nerede?" T. S. Eliot

26 Haziran 2000 tarihi, yetkin bilim insanları dışında dünya kamuoyunu meşgul etmiş özel bir gün olarak hatırlanmamaktadır. Bilim ve teknolojinin baş döndürücü hızla gelişmesi karşısında kendinden geçen bir grup bilim hayranını bir yana bırakırsak, bu tarihle ilgilenenler sadece günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş olan bilgelik arayışı içindeki bir avuç dünya entelektüeli olmuştur.

Eski ABD Başkanı Bill Clinton ve İngiltere Başbakanı Tony Blair "İnsan Genomu Projesi" ile ilgili olarak düzenledikleri basın toplantısında şunları söylediler: "İnsanoğlunun genetik kodunun çözülme aşamasına gelinmiştir. Bu müjdeyi tüm insanlığa armağan etmek istiyoruz. Galileo gökyüzündeki hareketleri anlamak için matematik ve mekaniği keşfettiğinde kendisini seçkin bir araştırmacı olarak hissetmişti: Tanrının dünyayı yaratırken kul-

landığı dili öğrenecekti. Bugün biz Tanrının yaşamı yaratırken kullandığı dili öğreniyoruz".

Satın alınabilen "güzellik" ve "mutluluk"

Bu toplantının ardından dünyaca ünlü bir İngiliz bilim insanı şu yorumu yapar: "Artık elimizde, insanoğlunun nasıl imal edildiğine ilişkin bir el kitabı var" (Dr. John Sulston).

Bilindiği gibi 21. yüzyılın başlarında gelişen biyomedikal teknolojiler, özellikle de lazer ışınları sayesinde, tüm canlıların genetik yapısına müdahale etmek mümkün hale gelmiştir. Gen mühendisliği insanlara hızlı, kolay ve ucuz besin maddeleri üretir olmuştur.

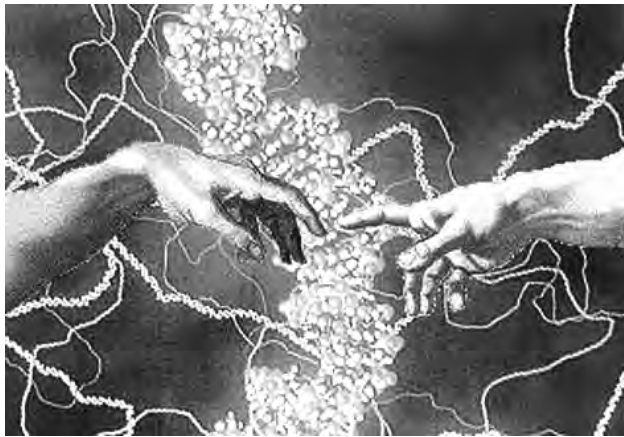
Biyoteknoloji, gen mühendisliği ve tıbbi teknoloji alanındaki ilerlemelerle, ama özellikle genler üzerindeki müdahalelerle artık kanser, alzheimer, şizofreni, zekâ geriliği ve benzer kronik hastalıklara çare bulmak mümkün görünmektedir. Bu ilerlemelerle yaşam kalitemiz artacak ve insan ömrü uzatılacak.

Liposection teknikleriyle uygarlık hastalığı olarak değerlendirilen fazla kilolarımızdan, yağlarımızdan kurtulmak, ince plastik cerrahi girişimlerle popüler fiziksel güzellik elde etmek, kısacası beden imgemizi yeniden inşa etmek artık sıradan bir iş haline gelmiştir.

Psikofarmakolojik ajanlarla yüreğimizi daraltan kaygılardan, yaşama sevincimizi alıp götüren depresyonlardan, türlü çeşitli kuruntu ve takıntılarımızdan kurtulmak artık iştenden bile değil.

Kısacası plastik güzellikler, yapay esenlik ve mutluluklar elde etmek artık dayanılması zor çaba ve emeği gerektirmeden, kolayca satın alınabilir hizmetler haline gelmiştir.

Hatta klonlama teknikleri ile "ölümsüzlüğü" ele

Clinton ve Blair, İnsan Genom Projesi'yle ilgili ortak basın toplantılarında "Tanrının yaşamı yaratırken kullandığı dili öğreniyoruz" demişlerdi.

geçirmek de bir gün mümkün olacaktı.

Talep varsa arzı kim durdurabilir?

Günümüz insanları biyoteknolojik ilerlemelerden öylesine bir dehşetengiz umuda kapılmaktadırlar ki, varoluşumuzu doğrudan ilgilendiren şu tür yaşamsal soruları sormaya başlamışlardır:

1) Eğer tek sahip olduğumuz şey bu yaşamsa, onu olabildiğince uzatmak için elimizden geleni neden yapmayalım?

2) Prometheus nasıl Tanrılardan ateşi çaldıysa, biz de neden yaşamın soluğunu çalmayalım?

3) Eskiçağlardan kalma bir inanç olan “Yaşam ile ölüm arasındaki at-riuma, yani beşik ile kefen arasındaki boşluğa kimse ve hiçbir şey giremez” fikrine neden bağlı kalalım? Modern tıbbi teknolojilerle bu alana neden müdahale etmeyelim?

4) Madem doğduk, ölüm artık kaçınılmaz bir yazgı olmak zorunda mı? Ölümü kaçınılmaz kılan genlerimizi kontrol ederek, yani kendimizi klonlayarak yeniden dirilmeyi sağlamak neden mümkün olmasın? Kaderimiz artık aşkın varlıkların elinden alınıp insanın kendi eline verilemez mi?

5) Organ nakillerini daha da geliştirip kök hücre üreterek kuracağımız organ çiftlikleri ile böbrek, karaciğer, kalp ve beyin gibi yaşamsal önemi olan organları üretilip milyonlarca insanın ıstıraplarına son veremez miyiz?

6) Zaten çoktandır varolan ve yasadışı yollardan büyük acılara ve haksız kazançlara yol açan organ ve insan ticaretini neden yasallaştırmayalım ve kurumsallaştırmayalım?

7) Sonuncu ve en hayati özet soru: Küreselleşen piyasa koşullarında talep varsa, arzı kim durdurabilir? Türü ne olursa olsun insanın tüm taleplerini karşılamaya yönelik olarak gelişen ürünleri ve hizmetleri piyasaya arz etmemize hangi otorite karşı durabilir? Arz ve talep arasındaki organik bağı koparmaya kimin gücü yeter ya da bu müdahalenin

Batı dünyası, insanın değeri ve anlamı konusunda ciddi bir yabancılaşma krizi yaşamaktadır. Batılılar artık yaşamlarında bir şeylerin eksik olduğunu ve işlerin yanlış gittiğini sezinlemektedir (Dino Valls'ın 1993 tarihli *Labirent* adlı tablosu).

nasıl bir mesruiyeti olabilir?

Madalyonun diğer yüzü

İlk bakışta makul, hatta gerçekçi gibi görünen bu gerekçelendirmeler ve ilerleme fikrinin tüm felsefi-siyasi temelleri, acaba başka bir insan-doğa ve evren anlayışı benimsenerek eleştirilip, sorgulanamaz mı?

Yeni Yüzyıl adlı kitabın yazarı araştırmacı Ignacio Ramonet, *Le Monde Diplomatik* dergisinin Ocak 1999 sayısında yayımlanan söyleşisinde şunları söylüyor: “ABD ya da dünya emperyalizminin çokuluslu şirketleri küreselleşme ve yeni dünya tezleri ile insanlığı bakın nereye sürüklüyor? Yeryüzü bu şirketlerin önlenemez kâr güdülleri nedeniyle talan edilmiştir. Yeryüzünden sayısız canlı türü ortadan kalkmış, yüzlerce otantik kültür yok edilmiş, tüm dünyada yeni tip çatışmaların ve tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Kuzey ve güney ülkeleri arasındaki gelişmişlik farkı bir uçurum haline gelmiş, işsizlik öyle boyutlara gelmiştir ki, gelişmiş ülkeler bile bu sorunla baş edemez halededirler. Dünya ölçeğinde gelir dağılımındaki adaletsizlik dayanılmaz boyutlara erişmiş, yoksullaşma dünyanın bir numaralı

sorunu olmuştur. Ekonomi küreselleşirken uluslararası sanayi ve finans kuruluşları da dünyanın yeni efendileri olarak boy göstermektedir”.

İlerleme mitleri ile yerkürenin doğal yapısı acımasızca yok edilmektedir. Ekolojik felaketler ve doğurdıkları sonuçlar tüm dünya insanlarını ilgilendirmekte ve endişelendirmektedir.

Dünya genelinde nüfusun şehirlerde yoğunlaşması yeni sosyal ve ekonomik sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıcalıklı zengin zümreler tarafından yaşamdan neredeyse dışlanan çoğunluk, gide-rek, öfke ve hınç duyguları ile şiddete yönelmektedir.

18. ve 19. yüzyılda büyük bir ivmeyle gelişen ve 20. yüzyıldan itibaren akıl almaz ilerlemelerle tüm insanları neredeyse büyüleyen modern bilim ve teknolojiler, gerçi günümüzde iletişim ve ulaşım olanaklarımızı hafsalamızın alamayacağı ölçüde geliştirmiştir ama, bunlardan dünya nüfusunun kaçta kaç yararlanmaktadır?

Piyasaya sürülen teknik ürünlerle tüketim alışkanlıklarımızı sürekli besleyen ve sahip olma tutkumuzu pekiştiren bu sözde modern hayat, acaba insanlığın ne kadarını “mutlu” etmeye yetmektedir?

Bu sorulara kısa yoldan cevap vermek gerekirse, Batı dünyası diyebiliriz. Başını Amerika'nın çektiği trenin ikinci vagonu Japonya ve Avrupa iken, arkadaki vagonlara atlamaya çalışanlar olarak da Uzak Asya ülkeleri ile Çin ve Hindistan'ı sayabiliriz. “Yeni Dünya Düzeni ve Küreselleşme” söylemine sahip çıkanlar da, sözde çağdaş, modern bu trenin imtiyazlı yolcularıdır.

Batı modernitesinin ulaştığı nokta

Ultra modern bilim ve teknolojileri hangi ülke ve uygarlık yaratmış olursa olsun, bunların yol açtığı küresel ölçekteki sorunlara üç genel başlık altında yakından baktığımızda, dünyanın nereye doğru gittiğini daha kolay anlayabiliriz.

1) Modern yaşamın olmazsa olmaz ön koşulu **enerji bağımlılığıdır**. Barınma, beslenme, sağlık ve eğlenme gibi temel yaşam gereksinimleri bağlamında bakıldığında, çağımızın modern insanı enerji kaynaklarına karşı konulmaz bir biçimde bağımlıdır. Bilinen en önemli enerji kaynağı da fosil yakıtlardan elde edilen petroldür. Petrol de tükenmeye mahkumdur. Nitekim dünya üzerindeki insanlık dışı büyük çatışmaların ve savaşların nedeni, işte tükenmek üzere olan petrol yatakları üzerindeki egemenlik savaşıdır. Bu konu tüm dünyanın gözü önünde cereyan etmektedir.

2) Modern hayatın ikinci temel krizi **yerkürenin kirlenmesidir**. Doğal yaşamın ve canlılığın zorunlu ön koşulu olan temiz hava, arı su ve kirlenmemiş toprak, artık yerkürenin hemen çoğu yerinde ortadan kalkmak üzeredir. Daha şimdiden birçok bitki ve hayvan türü yok olmuştur. Özellikle radyoaktivite büyük sorundur. Çünkü diğer çevre kirleticisi artık ve atıklardan farklı olarak radyoaktiviteyi yok etmenin yolu yoktur. Ne kadar derinlikte toprağa gömerseniz gömün, doğuracağı muhtemel tehlikelerden kurtulamazsınız. Nitekim nükleer enerji santrallerinin mucidi Batı, kalkınmada yeterince kullandıktan sonra ve bu yolla dünya egemenliğini ele geçirdikten sonra yoksul ülkelere bunları yasaklamıştır. Hatta nükleer silah üreticisi oldukları iddialarıyla üçüncü dünya ülkelerini terörist ilan etmiş, onlara yönelik topyekûn kıyımaya girmekte hiç duraksamamıştır.

3) Modernitenin tüm nimetlerinden hayasızca yararlanan Batı dünyası, insanın değeri ve anlamı konusunda ciddi bir **yabancılaşma** krizi yaşamaktadır. Batılılar artık yaşamlarında bir şeylerin eksik olduğunu ve işlerin yanlış gittiğini sezinlemektedir. Şiddetle yönelik eylemler, intihar girişimleri ve ölümcül dozlara varan uyuşturucu madde bağımlılıkları, modern Batı insanının ciddi ölçüde sağlıksız ve mut-

Bruegel'in *Babil Kulesi* adlı tablosu.

suz olduğunun göstergeleridir.

Özgürlükler ve fırsatlar ülkesi olarak bilinen Amerika, dünyanın geri kalan bölümünde bir rüya ülkesi olarak imrenme ve kıskançlıkla karışık bir hayranlıkla izlenmektedir. Medya destekli "yaşam tarzları" ve "popüler kültürleriyle", Amerika'nın dünyada ulaşamadığı bakır bir yer bulmak neredeyse imkânsız gibidir. Karşı konulmaz askeri gücü ve erişilmez finans ve endüstri firmalarıyla Amerika'nın doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyip yönlendirmediği ülke yoktur.

İdeolojik beyin yıkama teknikleriyle bezenmiş "Amerika imgesi"ni bir yana bırakıp, onun çirkin ve insanlık dışı çehresine bir iki örnek bakarsak, Batı modernitesinin ne anlama geldiğini daha doğru kavrayabiliriz.

ABD Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre, 1994 yılında sanayileşmiş ülkelerdeki toplam intiharların yüzde 54'ü Amerikalı gençler tarafından gerçekleştirilmiştir.

ABD'de 26 milyon insan çok ciddi ölçülerde uyuşturucu ve alkol bağımlısı.

AIDS hastalığının dünyada en yaygın olduğu kent New York.

1990'lı yıllarda evsiz-barksız olanların sayısı yaklaşık 10 milyon.

1993 yılındaki verilere göre 40 bin kişi ateşli silahlarla öldürülmüş.

Uluslararası Af Örgütü'nün 1998 raporuna göre, dünyanın en güçlü ekonomisine sahip olmakla birlikte bu ülkede işsizlik, hastalık ve şidde-

te dayalı suçlar dehşet verici ölçüde yüksek. Genç siyah nüfus içinde başlıca ölüm nedeni, cinayete kurban gitmek. Bunu körükleyen faktörlerden birisi de 200 milyonlu ateşli silahlar. Öte yandan ABD, nüfusuna oranla ceza ve tutukevlerinde en çok suçlu kişi bulunduran ülke.

Batı Avrupa'da da yaşam kalitesi göstergelerinin farklı olmadığını belirterek, Batı türü yaşama tarzının ne demek olduğuna daha yakından bakalım.

Batı türü yaşam tarzı

Günümüzün egemen paradigması olarak ileri sürülen **liberalizm**, Batı insanına ve dünyaya nelere mal olmuştur? Kabaca söylemek gerekirse **sağlıksız bir toplum ve uygarlık**.

İnsanın değeri ve yaşamın anlamını iskalayan liberal öğretiler, tüm değerlerin belirleyicisi olduğuna inanılan **piyasanın** tutsakları konumdadır. Sahip olma ve tüketme tutkusunu ile doğal çevreyi saf dışı bırakan, bireysel çıkarını her şeyin üstünde tutan ve kamusal yarar gözetmeyen Batı insanı, inanılmaz boyutlarda bir anonimleşme, atomlaşma ve yabancılaşma içinde yaşamaktadır.

Modern teknoloji insanoglunun bir ürünü olmasına karşın, insan ve doğa için geçerli kurallardan çok farklı ve bunları hiçe sayan kendi ilkeleri ve yasaları doğrultusunda özerk bir biçimde gelişme göstermektedir. Şöyle ki; doğa geri beslenme mekanizmalarıyla nerede ve ne zaman duracağını bilir gibi kendini sınırlamaktadır. Tüm doğal olaylarda ve canlılık olgularında bir ölçülülük vardır. Doğal olguların boyutları, hızları ve şiddetleri adeta bu "ölçülülük" ilkesi uyarınca ayarlanmaktadır.

İnsanın da parçası olduğu Doğal Düzen (buna kozmik sistem de diyebilirsiniz) kendi kendini dengeleyen, ayarlayan ve arındıran bir eğilimdedir. Teknolojik ürünleri büyük bir iştahla tüketmeye koşullandırılmış günümüz insanı (bunu da Batı insanı

olarak okuyun) artık arzu ve tutku-
larına hiç gem vurmada doludizgin
yaşamak istemektedir. Bu eğilimlerin
tutsağı günümüz insanı, yarattığı bi-
lim ve teknolojiye bir yandan hayran
olurken öte yandan bunlarla doğa-
yı egemenliği altına almaya çalışmış,
doğayla uyum (harmoni) içinde, onu
anlamaktan bir hayli uzaklaşmıştır.
Doğaya egemenlikle yetinmeyen Ba-
tı, tüm insanlığı da kontrol altına al-
mak istemektedir.

Modern Batı'nın yaşamakta ol-
duğu bu üç bunalımı ünlü filozof
Seyyid Nasr'ın şu veciz sözleriyle
bitirelim: "Çağdaş insan doğayı,
kendisinden yararlandığı ama ken-
disine karşı ayrıca sorumlu oldu-
ğu bir eş gibi değil, bir fahişe gibi
görmektedir. Kullanılan, kirletilen,
tüketilen doğanın durumu günden
güne daha fazla gönül eğlendirmeyi
imkânsız kılmaktadır".

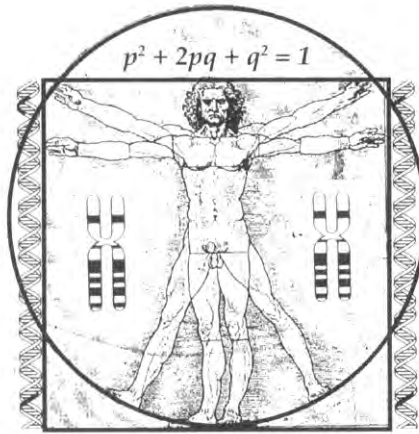
Babil Kulesi Öyküsü'nü bugün yorumlamak

Yazının başında alıntı yaptığımız
"İnsan Genomu Projesi" bağlamın-
da, ABD Başkanı'nın söylediklerine
geri dönersek, insanlığı nasıl bir fe-
laketin beklediğini görebiliriz. Ne
diyordu Bay Başkan: "Tanrının dün-
yayı yaratırken kullandığı dili öğren-
mekle kalmadık. Bugün biz Tanrının
yaşamı yaratırken kullandığı dili öğ-
reniyoruz". Kısacası artık elimizde
insanoğlunun nasıl imal edildiğine
ilişkin bir el kitabı var. Yani Tanrıyla
boy ölçüşebilir, ölümü ortadan kaldı-
rıp ebedi yaşamı elde edebiliriz.

Bu sözlere en sert eleştiri o yıllarda
Leon Kass adlı düşünürden gelmişti.
Dünya Biyoetik Komitesi'nin başkanı
olan bu ünlü bilim adamı ve filozof,
bu tür haddini bilmez kibrin sonun-
da insanlığı büyük bir felakete sürük-
leyeceğine ilişkin uyanılarda bulun-
yordu. İlahiyatçı olmadığı halde, yeni
bir biyo-etik anlayış geliştirmek için
insanlığın ortak mirası olan dinlere ve
kadim felsefelere göndermeler yapan
Kaas, bu projeyi *Kitabı Mukaddes*'in
(*Tevrat* ya da *Eski Ahit* diye bilinen ve
insanlığın en eski kutsal metni) Tek-
vin (genezis) yani yaratılış bölümün-

deki "Babil Kulesi Öyküsü" ile ben-
zeştirerek, eleştiriyordu.

Bilindiği gibi kadim Mezopotam-
ya uygarlıkları içinde en gelişmiş
olan Babil'de yaşanan bir doğal fe-
laketten sonra taş üstünde taş kal-
maz. Bilginler ve akil kişiler toplanır
ve karar verirler: Eğer bir kule kent
inşa ederlerse, muhtemel doğal fe-
laketlerden korunmak mümkün o-
lacaktır. İnşaat başlar. Zamanın en
usta mimarları ve yapı ustaları ile
muhkem ve muhteşem bir kule kent
inşa etmeye başlarlar. Tanrı melek-
leriyle yukardan bu işlemleri iz-
lemektedir. İnsanoğlunun bu azmi
ve başarısından ürken ve arşa kadar
yükselen bu anıtsal yapıdan tedir-
gin olan melekler Tanrıyı uyarırlar.
Kim oluyor bu insanoğlu da Tanrı-
nın yarattığı bu düzene başkaldırır
ve Tanrıyla boy ölçüşmek ister gibi
arşa kadar yükselmeye çalışır? Tanrı

Kesin bir zorunluluk olmadan canlıların
genetik yapılarıyla oynamamalıdır.

ilahi adaleti ile doğrudan müdahale
etmek yerine aşağıya dilleri yollar.
Kutsal Söz (logos) o zamana kadar
bir ve tektir. Bu sayede insanlar güc-
lü ve rahat bir iletişim ve işbirliği i-
çinde projeyi gerçekleştirme aşama-
sında iken, değişik dilleri kullanan
insanlar artık anlaşamaz olurlar ve
inşaat kadük kalır.

Bu kadim efsane birkaç türlü oku-
nabilir. Birincisi dillerin çeşitlenmesi
ile insanlar dünyaya yayılmış, değişik
kültür ve uygarlıklar yaratmışlardır.
Değişik ırk, dil ve dinde insanlar gü-
nümüzdeki çeşitliliği oluşturmuştur.

İkinci bir okuma şöyle olamaz

mı? Doğayla ve kozmik irade ile u-
yum içinde ve haddini bilerek huzur
içinde yaşayan insanoğlu, kendile-
rine bahşedilen bilinç ve akıl saye-
sinde öyle bir gelişmişlik düzeyine
erişti ki, doğal uyum bozuldu ve
kendisine Tanrısallık vehmederek,
yaratıcı ile yarışa girdi ve cezalandı-
rıldı. Dünyada ebedi bir barış ve hu-
zur bir daha geri getirilemez oldu.

Günümüzün Babil'i Batı, artık in-
sana bahşedilmiş akıl ile evrensel bir
barış ve kardeşlik içinde yaşamak
yerine tüm dünyaya egemen olma-
ya çalışmış. Yetmemiş insanın yaz-
gısına müdahaleye karar vermiş ve
kendine kozmik bir yaratıcı rolü at-
fetmeye başlamış. "Allah sonumuzu
hayır etsin" demek kalıyor bizim gi-
bi üçüncü dünya insanlarına.

Bilgelik arayışları

Endüstri ve finans patronlarının
denetimi ve yönetimi altındaki siya-
si iktidarlardan bu küresel ölçekteki
krizlere çözüm üretilemeyeceğine i-
nanan Batılı aydın ve bilim insanları
da farklı bir bilgelik ve küresel du-
yarlılık geliştirmenin acil önemine
işaret etmeye başladılar.

Yeni bir küresel etik geliştirmen-
in temellerini büyük dinlerin tem-
el mesajlarından çıkarmaya çalış-
an teologlar ve filozoflar olduğu
gibi, daha seküler bir küresel etik
tanımlamaya çalışanlara da rastla-
maktayız. İnsanlığın yüz akı olan
bu onurlu ve namuslu aydınların
henüz ortak bir tutum içinde ol-
dukları söylenemese de, bazı temel
görüşlerde uzlaştıkları söylenebilir.

Bu alanda en çok çaba harcayan
ve konu ile ilgilenenlerin iyi bildik-
leri bir teolog olan Hans Kung, *Glo-
bal Sorumluluk: Yeni Bir Dünya Tö-
resi Anlayışı* adlı kitabında bakınız
bu temel etik önermeleri nasıl ta-
nımlıyor:

1) Getirdiği çözüm ve kolaylık-
lardan daha büyük sorunlar yarat-
ması muhtemel bilimsel ve teknolo-
jik yeniliklere ruhsat verilmemeli.

2) Yeni bir teknolojik buluşun
toplumsal yaşama ve ekolojik çev-
reye zarar vermeyeceğine ilişkin gü-

venceleri, bu buluşun patent hakkını talep eden firma, şirket ya da onun arkasında duran hükümet vermeli. Aksi durumda doğacak tüm zararları tazmin etmekle yükümlü olmalıdırlar. Gerçi iş işten geçtikten sonra bu tazminatlar neye yarar ki, diye de eleştirebiliriz. Ama bu tazmin etme yükümlülüğü de azgın kâr güdüsü ile yeni buluşlara atlayan firmaları bir ölçüde geriletebilir diye de avunabiliriz.

3) İnsan hakları ve kişisel onur korunduğu sürece ortak kamu yararı kişisel ya da firma çıkarından önce gözetilmeli. Yani kamu esenliği ve sağlığı ile çıkarları her türlü kâr güdüsünün önünde tutulmalı.

4) İnsan soyunun sürmesi için gerekli doğal ortam, kişisel doyum ve kâr sağlama gibi önemsiz bir değere göre üstün tutulmalı. Bu tam anlamıyla ekolojik bir aforizmadır. Üstün teknolojilerle donatılmış yapay yaşam ortamları hiçbir zaman insan soyuna mutluluk getirmez gibi bir anlam taşımaktadır. Kantvari bu kategorik önermeyi biz şöyle de

okuyabiliriz: Ekosistem her durumda sosyal ve kültürel sistemden öncelikli ve üstün olmalıdır.

5) İnsanlar tersine çevrilebilirlik kuralına bağlı kalmalıdırlar. Bu irreversible diye bilinen temel biyolojik kuraldır. Bu da şu anlama gelmektedir. Teknolojik yeniliklerle sağlanan canlı organizmalar üzerindeki müdahaleler tersine çevrilemeyecek bir değişim yaratacaksa, bu girişimler durdurulmalıdır. Kesin bir zorunluluk olmadan canlıların genetik yapılarıyla oynanmamalıdır.

Örneğin tohum soyu iyileştirme adına yapılan gen mühendisliği girişimleri birçok canlı türünün ortadan kalkmasına neden olabilir. Bunun doğuracağı sonuçları önceden kestirme olanağımız ise sınırlıdır. Bu nedenle biyo-etik kurullardan gerekli izinler alınmadan bu tür girişimler yasadışı kabul edilmelidir.

Bu durum tıbbi uygulamaları da çok yakından ilgilendirmektedir. Genetik kökenli olduğu bilinen bazı hastalıkların kökten halledilmesine ilişkin genetik müdahalelerin

de çok inceden inceye düşünülmesi ve yeterli kanıtlar sağlanmamış ise bunlardan sakınılması gerekmektedir. Bu bağlamda geliştirilen birçok ilaç, uzun vadede yararından çok zarar verebilmektedir ve bunun sayısız örneğini farmakoloji tarihinde bulmak mümkündür.

Yazımızı yeniden özetlemek gerekirse: İnsanlığın yeni bir küresel bilgelik arayışını umut verici olarak görmek mümkündür. Ancak bu tür sivil toplum kuruluşlarının küresel ölçekte ne denli etkili olabilecekleri de kuşkudan azade değildir. Dünya güç mücadelesinin akıl almaz karmaşık boyutlarda olduğu düşünülürse, küresel bir duyarlılık ve bilgelik bir gün egemen olacağını söylemek zor görünüyor. Ancak karıncanın hac yolculuğu sırasında kendisine istihza ile nereye gittiği sorulduğunda verdiği cevabın bilgelik ve hikmet dolu olduğu unutulmamalıdır. Ne der karınca: "Biliyorum kutsal hedefime varmayacağım, ama hiç değilse yolunda ölürüm".

EVRENSEL KÜLTÜR

Dosya:
**BİLDİĞİMİZ
AVRUPA'NIN SONU**

AYDIN ÇUBUKÇU, NURAY SANCAR,
YÜCEL ÖZDEMİR, AYHAN KAYA,
BAHADİR ÖZGÜR

12 Eylül'den 25 yıl sonra...

ADNAN ÖZYALÇINER, ATAOL BEHRAMOĞLU, ENGİN AYÇA,
ERDAL ATABEK, GÜLSEN TUNCER, HAŞMET ZEYBEK,
MUZAFFER İLHAN ERDOST, SENNUR SEZER

E. Balibar ve Althusserciliğin kritik bilançosu

TANER TİMUR

Doğu ile Batı'nın kesiştiği nokta

SENNUR SEZER

Politika ve aydın ikilemi

METİN GÖNEN

Heves kuşunun peşinde

AYŞEBENGİ

"Sovyet Rusya'da İslam Tarihi İncelemeleri"

MÜSLÜM KABADAYI

"Dünyanın Tiyatrosu" İstanbul'dan geçti

Tel: 0212.361 09 07 • evrenselkultur@evrenselbasim.com | Eylül sayısı bayilerde

İslam felsefesinde kurulu dinlere tepki

Er-Râzî ve İbn er-Râvendî

“Bu yazıda tabiat araştırmacıları olmaları ve özellikle kurulu dinlerin kimi temellerine kaşı çıkmaları açısından aralarında önemli yakınlık bulunan Dehriler’i ve Tabiatçılar’ı, tek grup olarak ele alıp, inceleyeceğiz. Bu grupta yer alan düşünürlerden bugün en çok bilgiye sahip olduğumuz ve İslam dünyasında en çok tanınan iki düşünürden söz edeceğiz: Ebû Bekr Zekeriyâ er-Razî ve İbn er-Râvendî”.

Prof. Dr. Mehmet Dağ

İslam coğrafyasında, 9. yüzyılda çeviri faaliyetlerinin giderek yoğunlaştığı; bu faaliyetlere paralel olarak çok çeşitli alanlarda bağımsız çalışmaların başladığı görülüyor. Özellikle doğal olaylara ve çeşitli metafizik konulara özgürce yaklaşım, bazı düşünürler arasında kurulu dinlerin getirdiklerine karşı bir sorgulamanın ortaya çıkmasına yol açtı.

Özellikle bilim ve felsefe alanında bu dönemde ortaya çıkan geniş düşünce faaliyetinin, İslam dünyasında filozoflar arasında çeşitli gruplara verilen adlara bağlı olarak üç yönde geliştiği ileri sürülmüştür. Gazzâlî’nin de benimsediği bu üçlü sınıflandırmaya göre, çeşitli felsefi ekoller üç ana grupta toplanabilir. Bunlar: Dehriler (Dehriyyûn), Tabiatçılar (Tabî’iyyûn) ve İlahiyatçılar’dır (İlâhiyyûn).

Genellikle bu grupların görüşleri hakkındaki anlatılanlara bakılırsa:

Dehriler ilk filozoflar arasında yer alırlar; yaratıcıyı inkâr ederek, evrenin her zaman olduğu gibi kendiliğinden var olduğunu ve her zaman var olacağını ileri sürerler; “zanadika” diye adlandırılırlar.

Tabiatçılar tabiattaki nesneleri, hayvanları ve bitkileri inceleyerek evrende bulunan bütün varlıkların bilge bir yaratıcının eseri olduğunu kabul etmekle birlikte öteki dünya yaşamını reddederler.

İlahiyatçılar ise ilk iki grubun görüşlerini şiddetle reddetmekle birlikte, onların dini açıdan kabul edilmez kimi görüşlerini benimserler. Bu grup içinde Sokrates, Eflatun, Eflatun’un öğrencisi Aristoteles ve İslam dünyasında Aristoteles’i izleyen Farabi ve İbn Sina gibi düşünürler yer alır.

Gazzâlî’de kesin ifadesini bulan bu sınıflandırma, açıkça görüldüğü gibi, dinsel endişelerin ağırlık-

lı olarak göz önüne alındığı bir tasniftir. Ayrıca bu gruplar hakkında verilen bilgileri kasıtlı olarak dinsel açıdan eleştiriye açık bir biçimde aktarma çabası görülmektedir. Sözgelimi tasnifte Dehriler’le Tabiatçılar arasında bir ayrım yapıldığı halde, bunlar arasında kesin bir ayrıma gitmek çoğu kez mümkün değildir.

Sözgelimi, Dehriler için kullanılan zındık deyi-mi çoğu kez Tabiatçı filozoflar için de kullanılmıştır. Eğer zındıklık Tanrıtanımazlık ise, Tabiatçılar Tanrı’yı kabul ettiklerine göre, onları bu şekilde nitelemek gerekir. Kaldı ki Dehriler’in bile Tanrının varlığını yadsıdıkları konusunda kesin bir delil tutmak imkânsızdır. Belki de evrende bulunan her şeyin döngüsel olarak birbirini varet-tiği veya her şeyi varedip, yok edenin “dehr” olduğu görüşünden, böyle bir sonuca ulaşılmıştır. Yine Tabiatçılar’ın öteki dünya yaşamını inkâr ettikleri hususu da tam gerçeği yansıtmamaktadır. Belki onların kurulu dinlerin bu konuda benimsediği görüşlerden farklı bir görüşü benimsedikleri söylenebilir.

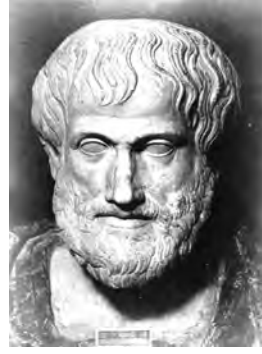
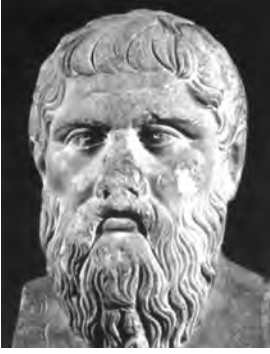
Biz burada tabiat araştırmacıları olmaları ve özellikle kurulu dinlerin kimi temellerine kaşı çıkmaları açısından aralarında önemli yakınlık bulunan Deh-

riler’i ve Tabiatçılar’ı, tek grup olarak ele alıp, “Tabiatçılık ve Kurulu Dinlere Tepki” başlığı altında inceleyeceğiz. Bu grupta yer alan düşünürlerden bugün en çok bilgiye sahip olduğumuz ve İslam dünyasında en çok tanınan iki düşünürden söz edeceğiz: Ebû Bekr Zekeriyâ er-Razî ve İbn er-Râvendî.

Ebû Bekr Zekeriyâ er-Râzî

İslam dünyasında tabip, simyacı ve filozof olarak; Batı’da ise daha çok tabip olarak tanınan Ebû Bekr Muham-med b.Zekeriyâ er-Râzî, doğum tarihi

Râzî, görüşlerinden etkilendiği Eflatun'u ve kimi eserlerini ele alan risaleler yazmıştır. Ayrıca ona "Araplar'ın Galeni" adının verilmesi, Galen'in görüşleriyle yakınlığını da ortaya koyar. Râzî'nin felsefesinin ana hatlarına baktığımızda da, onun Aristoculuğa karşı bir tutum sergilediğini görürüz.

kesin olarak bilinmemekle birlikte, yaklaşık olarak 250/864 yılında Rey Kenti'nde doğdu. Latin dünyasında Rhazes diye bilinir. Felsefe, matematik, gökbilimi ve edebiyat alanlarında öğrenim gördü. Gençliğinde bir süre simya ile uğraştı. Tıp konularına ilgisi ise ileri yaşlarda ortaya çıktı. Onun tıp bilgisini Ebû'l-Hasan Ali b.Rabbân et-Taberî'den aldığı ileri sürülürse de, tarihsel açıdan buna imkân yoktur. Felsefe konusunda ise Belhî adlı birinden ve Nâsır-ı Hüsrev'e bakılırsa el-İranşehrî'den ders aldığı ileri sürülür.

Tabiplik mesleğine doğum yeri Rey'de başlamış, daha sonra bu mesleğini Bağdat'ta ve İslam ülkelerinin başka merkezlerinde sürdürmüştür. Onun gezginci bir hayat sürdürmesinin nedeni, belki de o dönemde İslam dünyasında siyasal durumun istikrarlı olmayışındır.

Beyrûnî'ye göre 313/925 yılında, doğduğu kent olan Rey'de öldü. Öldürüldüğüne ilişkin bir rivayet de bulunmaktadır. Bazı yazarlar ise onun ölüm tarihini 323/934 olarak gösterirler.

Onun öğrencilerinden hiçbiri bilinmiyor. Farabî'nin öğrencisi Ya'kubî Mezhebi'nden Yahyâ b.Adî'nin onunla birlikte felsefe çalışmalarına başladığı ve ünlü sufi el-Halâc'la ilişkileri olduğu söyleniyor. Onun görüşlerinin özellikle çeşitli Şîî yazarların eserlerinde ele alındığı görülüyor. On iki imamcı Ebû İshâk İbrahim b.en-Nevbaht'ın *Kitâb el-Yâkût*'unda ortaya koyduğu görüşleri ondan aldığı ileri sürülür. İsmâîlî yazarlardan Ebû Hâtim er-

Râzî (ölm. 322/933), Kirmânî (ölm. 412/1121) ve Nâsır-ı Hüsrev'in onun eserlerinden parçalar aktardıkları ve kimi düşüncelerini eleştirdikleri görülüyor. Ayrıca Farabî, İbn el-Heysem, Ali b.Rıdvân ve İbn Meymûn da onun görüşlerine karşı çıkanlar arasındadır. Beyrûnî ve İbn Hazm'ın da ondan söz ettiği ve görüşlerinden parçalar aktardığı görülüyor.

Eserleri arasında tıbbâ dair olanlar yaygınlık kazandığı ve bugüne kadar geldiği halde, felsefeye ilişkin eserleri, belki de tepkiyle karşılanan düşünceleri nedeniyle, birkaçı dışında bize kadar ulaşmamıştır. Ulaşanlar da *et-Tıbb er-Ruhânî* gibi tartışmalı görüşlerini yansıtmaktan uzaktır. Onun felsefi düşüncelerini daha çok eleştirmenlerin eserlerinden öğreniyoruz.

Onun en ünlü eseri Batı'da *Liber de Continens* adıyla tanınan *Kitâb el-Hâvî*'si ya da *Câmî*'sidir. Râzî'nin bu eseri bitirmeden öldüğü; ölümünden sonra bir araya getirildiği bildiriliyor. Batı'da da bilinen diğer önemli üç tıp kitabı ise suçiçeği ve kızamık hakkında *Kitâb el-Cederî ve'l-Hasba* ile Rey Sultanı Mansûr b.İshâk'a ithaf ettiği *Kitâb el-Mansûrî* (Batı'da *Liber Almansoris* adıyla bilinir), Taberistan Sultanı Ali b.Veh-Süzân'a ithaf ettiği *Kitâb el-Mulûkî*'dir (Batı'da *Liber Regius* adıyla bilinir).

Fizik, matematik, gökbilim ve metafiziğe ait eserlerinin hemen hemen tamamı, belki de aykırı görüşleri nedeniyle, bugün yalnızca ismen bilinmektedir. Bugün elimizde bulunan iki eserinden *et-Tıbb er-Ru-*

hânî ahlaka; *es-Siret el-Felsefiyye* ise kendi özgeçmişine ilişkindir. Onun bugün elimizde bulunmayan önemli eserlerinin başında *Kitâb el-İlm el-İlâhî* yer alır. Diğer önemli birkaç eseri de şunlardır: *Kitâb el-Heyûlâ el-Mutlakâ ve'l-Cüz'îyye*, *Kitâb fi'l-Müdde ve hiye'z-Zamân ve fi'l-Halâ ve'l-Mele ve humâ el-Mekân*, *Kitâb el-Heyûlâ el-Kebîr*, *Kitâb el-İlm el-İlâhî alâ Re'y Eflatun*, *Kitâb fi Tefsîr Kitâb Eflûtarhus fi Tefsîr Kitâb Timâvus*, *Kitâb fi Ennehu lâ yümkinu el-Alem en Yekûne lem yezel alâ misâl mâ nuşâhiduhu*, *Kitâb el-Intikâd alâ'l-İtizâl*, *Kitâb er-Redd alâ'l-Mesmâ'îyy el-Müttekellim fi reddihi alâ Ashâb el-Heyûlâ*, *Kitâb mâ cerâ beynehu ve beyne Sîsen el-Mennânî*, *Kitâb fi Ennehu li'l-İnsan hâlik mutkîn hakîm*, *Kitâb fi Ennehu li'l-Alem Hâlikhakîm*, *Kitâb eş-Şukûk alâ Burukles*, *Kitâb eş-Şukûk alâ Câlînas*, *Kitâb el-Ara et-Tabî'îyye*, *Meşârik el-Enbiyâ* (veya *Hiyel el-Mütenebbiyyîn*) ve *Fi Nakz el-Edyân*.

Râzî'nin tabiat bilimlerinde ve tıp alanında deney ve gözleme önem verdiği İbn el-Kiftî, İbn Ebî Useybî'a gibi yazarlarca bildirilmektedir. Onun büyük tıp eseri *el-Hâvî*'sinde Yunan, Süryani ve Arap tabiplerinin düşünceleri yanında kendi deneyimleri de anlatılır. Hastalarını takip ederek, hastalıkların seyrini gözlemeye önem verir. Gençliğinde üzerinde çok durduğu temel metallerden altın ve gümüş elde etme ve tabiat olaylarını gizemli (esrarlı) bir takım bilgilerle açıklama uğraşını daha sonra terk ederek, temel maddelerin, kimyasal işlemlerin sınıflandırılması üzerinde durduğu ve deneylerin doğru olarak açıklanmasına önem verdiği belirtilir.

Râzî'nin felsefi düşüncelerini etkileyen kaynaklar

Râzî'nin felsefi düşüncelerinde çok çeşitli kaynaklardan etkilendiği anlaşılıyor. Bu kaynaklar arasında Harrânîliler, Mennânîler (Manilik), Eflatun, Galen, Plutarch ve çağdaşı olduğu ileri sürülen el-İranşehrî bulunmaktadır. İslam dünyasında Har-

rânlılar'ın görüşü olarak yazılanlara bakılırsa, onların beş öncesiz ilkele-ri, nefsin maddeye ilişmesinin öykü-sü, âlemin öncesiz değil, yaratılmış olduğu görüşü ve haz görüşlerinin Râzî'yi etkilediği görülmektedir. Mennânîler'den ya da Manilik'ten gelen etki ise fazla önemli olmasa gerektir; çünkü Râzî'nin Manilik'i eleştiren bir eserinin bulunması, bu dine karşı pek yakınlık duymadığı-nı göstermektedir. Bununla birlikte onun Zerdüştlük'ün bir kolu olan Zurvanizm'den beş öncesiz ilke ko-nusunda etkilenmiş olması olasıdır. Eflatun'un kimi görüşlerini benim-sediğini kendi sözleriyle ifade ettiğ-i ni çağdaşı Ebû Hâtim er-Râzî açıkça belirtmektedir. Ayrıca onun Efla-tun'u ve kimi eserlerini ele alan ri-saleleri bu etkinin varlığı görüşünü pekiştirmektedir. Ona "Araplar'ın Galeni" adının verilmesi, Galen'in görüşleriyle yakınlığını ortaya koy-maktadır. Bütün bunlar bir yana Nâ-sır-ı Hüsrev, Râzî'nin bütün felsefi görüşlerini, hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmeyen öğretmeni E-bû'l-Abbas el İranşehrî'den öğren-diğini; onun görüşlerini amacından saptırarak dine karşı bir kılıfa soktu-ğunu belirtmektedir.

Râzî, Eflatun'un kimi görüşlerini benimsemekle birlikte, onun felse-feyi yalnızca seçkin kişilere özgü bir uğraş olduğu görüşünü reddeder ve felsefenin herkese açık olduğu gö-rüşünü savunur. Felsefenin insan-lar için tek kurtuluş yolu olduğ-u nu söyler. Şöyle sürdürür sözlerini: "Kendisini araştırma ve inceleme-ye veren ve bu konuda çaba harca-yan kimse, gerçeğe ulaşacak yola girmiş olur. Gerçekten de insanla-rın nefsleri ancak felsefe öğrenmek suretiyle bu dünyanın batağından ve karanlığından arınabilir ve öteki dünya için kurtuluşa erebilir. Bir in-san felsefe çalışır ve onun küçücük de olsa bir parçasını elde ederse, nefsin bataktan ve karanlıktan kur-tarır, kurtuluşa erer. Nefsleri yok etmeye yönelen ve felsefi çalışmaları ihmal etmiş olan kimseler biraz ol-sun felsefeye yönelirlerse, onun çok

az bir parçasını kavrasalar bile, bu elde ettikleri birazcık felsefe bilgisi onları kurtuluşa iletebilir".

Râzî'ye göre, bilimleri de içeren felsefe alanında isim yapmış kişiler eleştiriden uzak değildir. Bu neden-le onların beğenmediği görüşleri-ne karşı çıkma yetkisini kendisin-de görür. Nitekim o, kimi eserlerini bu türden eleştirilere ayırmıştır. O-na göre bir kimse kendisinden ön-ce gelenlerin göremediği doğruları görebilir. Bilimler her dönemde bir-takım yeni bilgilerin eklenmesiyle i-lerleme gösterir.

Bazı Müslüman yazarlar Râzî'yi Ashâb el-Heyûlâ'dan sayarlar. Bu-nun nedeni, öyle görünüyor ki, o-nun maddeyi beş öncesiz ilke arasın-da zikretmiş olmasıdır. Râzî'ye göre, beş öncesiz ilke ya da töz şunlardır: a) Yaratan b) Nefs c) Heyûlâ ya da İlk Madde d) Zaman e) Mekân.

Râzî'nin felsefesinin ana hatları-na baktığımızda, onun Aristoculu-ğa karşı bir tutum sergilediği, özel-likle tabiat görüşlerinde Sokrates'ten önceki filozoflardan, özellikle Leu-kippos ve Demokritos'tan yararlan-dığı görülür. Onun bu tutumu, ba-zı yazarların, onun Aristoteles'i iyi bilmediği iddiasında bulunmaları-na yol açmıştır. Ancak bilindiği ka-darıyla derlenebilen düşüncelerin-de Aristoculuğa bilinçli olarak karşı çıkması bu iddiayı önemli ölçüde geçersiz kılmaktadır. Bu nedenle

denebilir ki, Râzî Aristoteles'e kar-şı tepkinin İslam dünyasındaki ilk temsilcisidir.

Râzî, heyûlâ ya da ilk madde gö-rüşünde, cisimlerin bölünmeyen parçalardan (atomlardan) meydana geldiğini ileri sürmektedir. Bu bö-lünmeyen parçalar, kelimcilerin bu konudaki görüşlerinin aksine, bir büyüklüğe sahip olup, öncesizdir. Bu öncesizlik, âlemin yaratılmış olmas-na engel değildir. Bunu şöyle açık-lıyor: Yaratan yaratılandan öncedir; yaratılan ise suret verilmiş olan ilk maddedir. Nasıl ki yaratan yaratılan-dan önce ise suretsiz olan ilk madde de (heyûlâ) kendisine suret verilerek yaratılan maddeden önce gelir.

Öyle anlaşıyor ki, Râzî'ye göre, dış âlemde surete sahip somut cisim-lerin ya da nesnelerin yaratılabilmesi için çeşitli suretlere sahip olabilecek yakınlıkta mutlak maddenin bulun-ması gerekir. Râzî bu noktada Aris-tocular'dan farklı düşünmemektedir. Ancak onun Aristocular'dan ayrıldığı husus, şekilsiz olan bu mutlak mad-denin kuvve halinde değil, fiil halin-de bulunmasıdır. Ona göre, Tanrının bir şeyi yoktan yaratmaya kudreti ol-saydı, nesneleri sürekli olarak yok-tan yaratırdı; çünkü en kolay ve en muhtemel yaratma biçimi budur. Sözgelimi o, bir insanı mükemmel ve olgun yaşta bir anda yaratırdı; oy-sa insan kırk yılda bile gelişerek en olgun haline ulaşamamaktadır. Bu

Râzî, İslam dünyasında tabip, simyacı ve filozof olarak, Batı'da ise daha çok tabip olarak tanınmıştır.

âlemde yoktan hiçbir şey meydana gelemeceğine göre, yoktan yaratma imkânsızdır.

Râzî'ye göre, cisimler, heyûlâ ya da mutlak madde denilen bölünmez parçaların boşlukla karışarak bir araya gelmesinden oluşur. Bu parçaların boşlukla belli oranlarda karışımı ateş, hava, su, toprak ve göksel unsur gibi bu beş unsurun özelliklerinin meydana gelmesine neden olduğu gibi, hafiflik-ağırlık, aydınlık-karanlık, yumuşaklık-sertlik, gibi bu beş unsurun özelliklerinin meydana gelmesine de neden olur. Ayrıca her unsurun doğal (tabii) hareketini meydana getiren de bu unsurların sahip oldukları yoğunluklarıdır. Yoğun iki unsur olan su ve toprak dünyanın merkezine doğru; yoğunluğu az olan hava ve ateş ise yukarıya doğru hareket eder. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Râzî'ye göre ne mutlak ağır olan ne de mutlak hafif olan cisim vardır; ağırlık ve hafiflik göreceli şeylerdir. Burada Râzî'nin mutlak ağırlık fikrini reddettiği anlaşılmalıdır. Sözü edilen göreceli ağırlık, atomlar ve boşluğun bileşiminden meydana gelen bileşik nesnelerde söz konusudur. Oysa onları oluşturan atomların kendilerine özgü değişmeyen bir ağırlıkları bulunmaktadır. Nesnelerdeki ağırlık farkının nedeni, nesnelerdeki boşluk oranının azlığı ya da çokluğudur. Aristoteles ise Râzî'den farklı olarak, unsurların mutlak ağırlık hafiflikleri olduğunu ileri sürer.

Râzî'ye göre, gökküreleri de yine atomlar ve boşluktan meydana gelmiştir ancak, onlar dengeli bir bileşimle bir araya gelmiş olduklarından bir yönü ötekine tercih edemezler ve daire şeklindeki hareket onların doğal hareketi olur.

Râzî, verdiği bu bilgiler ışığında ateşin taştan çıkışı konusunu da çözümlemeye çalışır. Ona göre, demir taş çarpınca, aralarındaki havayı parçalara ayırır; bir başka deyişle havanın atomlarını birbirinden ayırarak ateşe dönüşmesini sağlar.

Râzî, madde görüşünde olduğu gibi, maddeyi ve cismi yakından il-

gilendiren “mekân” görüşünde de Aristoteles’ten ve Aristocular’dan ayrılır. Aristocular genellikle mekânı sınırlı olarak görürler ve bu sınırlı ya da sonlu mekânı “genel ya da mutlak mekân” ve cisimlerin sahip olduğu “tikel mekân”, “göreceli mekân” diye ikiye ayırırlar. Genel ya da mutlak mekân en yüksek gökküresinin sınırı olan mekândır; onun ötesinde ne boşluk ne de doluluk bulunur; dört ana yön bu mekâna göre belirlenir. Tikel ya da göreceli mekân ise “kapsayan şeyin kapsanan şeyle temas halinde olan

Râzî'nin en ünlü eseri Batı'da *Liber de Continens* adıyla tanınan *Kitâb el-Hâvî*'dir.

sınırlıdır”. Bu nedenle evrende nesnelerden bağımsız boş bir mekân söz konusu değildir.

Râzî genellikle Aristocular'ın bu ayrımını benimseyerek mekânı “tümel (külli) ya da mutlak mekân” ve “göreceli ya da sınırlı mekân” (el-Mekân el-Muzaf ya da el-Mekân el- Ma”hûd) diye ayırdığı halde, özellikle mutlak mekânı cisimlerin varlığına bağlamayı reddeder; bu konuda Yunan tabiatçılardan Leukippos, Demokritos ve diğerlerini izler.

Râzî'ye göre mutlak ya da tümel mekânın ne evrenle ne de evrendeki yer kaplayan nesnelerle ilişkisi vardır; o yer kaplayan nesneler olmadan da var olabilir. İki nokta arasındaki mesafe, onda ister bir cisim yer alsın ister almasın, yine aynı mesa-

fedir. Nitekim bir mekân oluşturan testinin içine hangi tür sıvıyı doldurursak dolduralım değişmez. Tümel mekân boş ya da dolu olabilir; içinde yer alan şeye göre sınırlanır ve bölünür; fakat bütün olarak sınıflandırılmaz. Eğer Aristocular gibi bu evrenin sınırında sona eren sonlu bir mekân olduğundan söz edersek, onun dışında ne bulunduğu sorusuna cevap veremeyiz. O halde tümel mekânın sonu yoktur. Sonu olmayan şey aynı zamanda öncesiz olacağına göre, mekân öncesizdir.

Tümel mekân, hiç kuşkusuz, boşluğun varlığını da gündeme getirmektedir. Aristocular'ın sınırlı mekânı onları boşluğu inkâr edip, mekânı cisimlerle ilgili görmelerinin zorunlu sonucudur. Râzî'ye göre, bu evrenin sınırlarının ötesinde bulunan mekân boşluktur. Fakat bu âlemin içinde de boşluk tözü (atomu) bulunmaktadır. Bu töz ilk madde ile birlikte cisimleri meydana getiren ikinci ilkedir. Boşluk tözü cisimlerde ilk maddede yer alan atomlar şeklinde bulunur. Râzî boşluğun varlığını şöyle kanıtlıyor: Tanrının bir şeyi (sözgelimi bir elmayı) bu evrenin dışına attığı varsayılacak olursa, onun eski yeri olduğu gibi kalır ki, burada meydana gelen boşluk, cisimlerden yoksun olan “tümel ve genel mekân”ın bir kanıtıdır.

Tikel mekân ise Aristocular'da olduğu gibi ilk madde ile ilgilidir; ancak bu mekân, Aristoteles'in mekânından farklı olarak, uzam (imtidâd)'a delalet eder. Bu mekân ilk maddeden ayrılmaz; hatta onun mahiyetini oluşturur.

Râzî, Aristocular gibi, zamanı, dehri ve sermedi birbirinden ayırmaz; belki de o bu noktada Eflatun'a kadar götürülebilen bir görüşün temsilcisi Yeni Eflatuncu Plotinus ve onu izleyen Proclus'tan esinlenmiştir. Bilindiği gibi, “zaman dehrin suretidir” diyerek Eflatun'u izleyen Plotinus zamanı “değişmeye tabi olan aşağı âlemin hayat süresi; dehr ise, değişmeyen öncesi ve sonu bulunmayan akıl edilir âlemin hayat süresidir” biçiminde tanımlamak su-

retiyile zaman ile dehr arasında bir ayırım yapmakla birlikte, ikisi arasındaki bağlantıya da işaret etmektedir.

Râzî, aralarında bir bağıntı olduğu halde, zaman ve dehr ayrı varlık alanlarına yerleştiren görüşü reddederek, bu iki şeyin aynı olduğunu ileri sürer. Ona göre, zaman akıp giden bir tözdür; zaman, süre (müddet) ve dehr aynı töze verilen üç ayrı addır. Sayının uygulanmadığı, gök-küresinin hareketiyle ilgisi olmayan zaman, “müddet” (dehr, süre); gök-küresinin hareketiyle sayılabilir ve bölünebilir olan töz ise “zaman” diye adlandırılır. Bu noktada Râzî’nin “mutlak ve sınırlı zaman” ayrımı gündeme gelmektedir. Mutlak zaman, müddet ve dehrdir; başı ve sonu yoktur; sürekli hareket halindedir. Sınırlı zaman ise gökkürelerinin hareketleri, güneş ve yıldızların akışıyla bilinir. İşte bu durumu ayırt edip, dehrin hareketini tasavvur edersen mutlak zamanı tasavvur etmiş olursun; o ne geçer gider ne de yok olur.

Râzî’nin gerek mekânın gerekse zamanın kavranması konusunda uyguladığı yöntem, sağlam akla sahip sıradan insanların sahip olduğu açık ve seçik bilgidir.

Zâd el-Musâfirîn adlı eserinde Râzî’nin görüşlerine geniş yer veren ve bu görüşleri yeri geldiğinde eleştiren Nâsır-ı Hüsrev, Râzî’nin zaman görüşünün son çözümlemede Tanrının da zamanda bulunduğu görüşüne bizi iletceğini ileri sürmektedir.

Nâsır-ı Hüsrev ayrıca yukarıda ele aldığımız üç öncesiz töz konusunda Râzî’nin el-İranşehrî’den önemli ölçüde yararlandığını; ancak onun görüşlerini saptırarak bu tözleri Tanrıdan bağımsız kıldığını söylemekte ve el-İranşehrî’nin Tanrı ile bağlantıyı nasıl sağladığına dikkati çekmektedir.

Nâsır-ı Hüsrev’in anlattıklarına göre, el-İranşehrî, Râzî’den farklı olarak, şunları söylemektedir: Zaman Tanrının bilgisinin kanıtı; mekân Tanrının kudretinin, hareket fiilinin, cisim kuvvetinin kanıtıdır; bu dördü öncesiz ve sonsuzdur. El-İranşehrî

bir başka metinde ise mekânı Tanrının görünen kudreti şeklinde nitelendirdikten sonra bu konuda şu açıklamayı getirmektedir: Tanrının kudreti, kudreti dahilinde olan bütün şeyleri içerir. Kudreti dahilinde olan şeyler ise mekânda bulunan surete sahip cisimlerdir; suretli cisimler mekânın dışında yer almadıkları için, boşluğun, yani mutlak mekânın Tanrının kudreti olduğu ortaya çıkmış olur.

Özellikle mekân konusunda Spinoza’nın uzamı ya da mekânı Tanrının bir sıfatı sayan görüşüne oldukça benzer bir görüş ileri süren el-İranşehrî’nin genel olarak felsefesi hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Râzî âlemin yaratılışının bir başlangıcı olduğu görüşündedir. O bu görüşünü açıklamadan önce filozoflar ve kelimacılar arasındaki çatışmanın temelinde yatan bir soruna dikkati çeker: Eğer Tanrı âlemi tabiatı dolayısıyla belli bir zamanda yaratsaydı, bu bizi Tanrının varlığının âlemin varlığından sonlu bir zaman aralığı kadar önce geldiği; bir başka deyişle Tanrının öncesinin bulunduğu sonucuna iletir; oysa Tanrı öncesizdir. Eğer Tanrı bu âlemi iradesiyle yaratmış olsaydı, bu “niçin Tanrı âlemi bu belirli anda yaratmayı diledi de bir başka anda yaratmayı dilemedi” sorusunu sormamıza yol açar. Râzî’ye göre, bizi bu çıkmazdan Tan-

rı ile birlikte öteki öncesiz ilkelerin bulunduğu kabul etmemiz kurtarabilir. Ona göre Tanrı ile bu ilkeler arasındaki ilişkinin değişmesi âlemin belli bir zamanda yaratıldığı sonucuna iletir.

Râzî’ye göre âlemin yaratılışı

Anılan güçlüğü böylece çözümleyen Râzî, âlemin yaratılışını şu şekilde anlatır: Tanrıdan sonra gelen ikinci öncesiz diri fakat bilgisiz olan nefstir. Nefs bilgisizliği dolayısıyla kendisi gibi öncesiz olan ilk madde tarafından ayartılır ve ilk maddeye ilişir. Ondandır cismânî hazırlar elde etmek için suretler üretir. İlk madde suretleri kabul etmeye rıza göstermez ve nefsten kurtulmaya çalışır. Nefsi bu güç durumdan Tanrı kurtarır: Tanrı bu âlemi yaratarak, ilk maddenin cismânî hazırlara sahip olması için uzun ömürlü ve güçlü suretleri orada var etmiş ve insanı yaratmıştır. Daha sonra Tanrı, insan bedeninde uykuda bulunan nefsi uyandırmak ve ilahi emirleri iletmeğe üzere ilahi tözden insana aklı göndermiştir; çünkü nefsin yeri bu âlem olmayıp; onu bu âleme yaptığı bir hata götürmüştür. Akıl insana şunları söyler: “Nefs ilk maddeye ilişmiştir; eğer ondan ayrılırsa, ilk maddenin varlığı kalmaz”. Bunun nedeni insan nefsinin onun yüce âleme ait olduğunu bildirmektir. Nefs bunu bilirse, bu âleme karşı tedbirli olur ve bir rahat ve sukunet yeri olan kendi âlemine geri döner. İnsan bu yüce âleme ancak felsefe öğrenerek ulaşır. Felsefe öğrenen, gerçek âlemi bilen, elemenden kurtulan ve ilim edinen herkes bu beladan kurtulur. Bu bilgileri edinmeyen nefslar bu aşağı âlemde kalır. Ancak ona ulaşmak arzusunda oldukları için bu engeli aşarak sonunda hep birlikte ona dönerler. Böylece bu aşağı âlem yok olur ve ilk madde ezelde olduğu gibi bütün ilişkilerinden kurtulur.

Nefs bu âleme ulaşır maddeye-

le ilişki kurduğunda öteki âlemde sahip olduğu bilgileri unuttur ve bilgilerden tamamıyla boş bir hale gelir. Onun bu âlemde ilk bilgileri edinmesi alıştırmaya yoluyla olur; bu durumla nefis bedene ve bedensel hazlara sıkı sıkıya bağlıdır; bunlardan ayrılmak istemez. Bu nedenle Tanrı onda ruhani varlıkları hatırlamasına ve bu âlemde yabancı olduğunu bilmesine vesile olacak akıl ve idraki yaratır. Böylece nefis bu âlemde kaldıkça elemelerden kurtulamayacağını; bu âlemde haz olarak bulunan her şeyin gerçek haz olmayıp, elemelerin yok edilmesi olduğunu öğrenir. Bu âlemde sağlanan geçici hazlardan hiçbirisi salt mutluluk olmayıp, pek çok eksiklikleri bulunmaktadır; beraberlerinde elem ve acıyı da getirirler. Nefs, kendisine verilen akıl ve idrak sayesinde elemelerden uzak gerçek hazzın kendi asli âleminde olduğunu öğrenir ve oraya yönelir. Râzî, tıpkı Aristoteles gibi, bu âlemde insanın tutkularına ve şehvetlerine değil, onların aşırılarına karşı çıkar. Yine Sokrates'le birlikte toplumdan uzaklaşmayı değil, topluma etkin bir biçimde katılmayı benimser.

Bilgisizlikten ve kötülükten kurtulamayan nefisler ise, bedenlerinden ayrıldıktan sonra, bu âlemde kalırlar; şeytanlaşarak bazı insanlara vahiy meleği olarak görünürler ve onlara peygamberlik görevi verildiğini telkin ederler. Bu telkinlere uyanlar peygamberlik iddiasıyla birçok insanı ayrılığa sürükleyip, savaşımlara ve ısrıplara yol açarlar.

Râzî bu son görüşüyle peygamberlik ve dine karşı olan görüşlerine geçmektedir. O bu konudaki görüşlerini özellikle *Meşârik el-Enbiyâ* veya *Hiyel el-Müte'nebbiyîn ve Fî Nakz el-Edyân* adlı bugün elimizde olmayan iki eserinde açıklamaktadır. İslam dünyasında kısmen Berâhime'den (Brahmanlar'dan) aktarılanlara uygun düşen açıklamalara göre, Râzî bütün insanların eşit bir yaratılışa sahip olduklarını ileri sürer. Bireyler a-

rasındaki farklılık onların yeteneklerinin az ya da çok geliştirilmiş olmasına bağlıdır. Bu nedenle inanç hiçbir aracıya muhtaç olmadan iyi ve kötüyü, yararlı ve zararlıyı birbirinden ayırt edebilir ve Tanrısal sırların bilgisine ulaşabilir. Bu nedenle onlardan birinin onları doğru yola iletmek hususunda üstün ve yetkili sayılması anlamsızdır. Peygamberlerin mucizeleri gözbağıcılıktan ibaret olup, dinsel efsane niteliğindedir. Ayrıca peygamberler birbirlerini nakzeden şeyler ileri sürerler; bu nedenle dinlerin ortaya koyduğu akideler tek olan hakikate zıttır. Bu çelişkiler insanlar arasında ayrılıklara sebep olur, sonu gelmeyen dinsel savaşlara yol açar. Din önerilerine bağlılık gelenek ve alışkanlığın sonucudur; bunlar felsefeye ve bilimsel araştırmaya düşmandır. Ya zayıf düşünceli insanlardır ya da kadınlar ve çocuklardır. Kutsal kitapların hiçbir değeri yoktur. Eflatun, Aristoteles, Euclides ve Hippokrates gibi eski yazarların kitapları insanlığa çok daha büyük hizmet vermiştir. Râzî siyaset bilimiyle uğraşmamıştır. Ancak o, tıpkı Aristoteles gibi, insanların toplum halinde yaşamaları gerektiği üzerinde durur. Ona göre, toplum halinde yaşamının kaynağı, insanlar arasında iş bölümüne olan ihtiyaçtır. Düzenli bir toplum için insanların peygamberler ve şeriat tarafından zorlanmalarına gerek yoktur. İnsan türünün korunması ve toplumun kargaşadan uzak tutulması, din önderlerine saygıya ve dine bağlılığa dayanmaz. Bu nedenle dine zarar verebilecek hakikatlerin açıklanması, insanlar için bir tehlike oluşturmaz.

Râzî'nin Tanrının varlığını kabul etmekle birlikte, Tanrısal vahyi reddetmesi, deizme (Tabii din anlayışına) yöneldiği izlenimini vermektedir.

İbn er-Râvendî

Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Yahyâ b.İshâk b.er-Râvendî'nin gerek doğum, gerekse ölüm yılı hakkın-

İbn er-Râvendî, Mu'tezilî olarak başladığı fikri yaşamına, bu mezhebin görüşlerinin kendisini tatmin etmemesi üzerine, Şi'îlikle devam etmiş ve daha sonra da özgür düşüncede karar kılmıştır.

da kesin bilgiye sahip değiliz. O, başlangıçta Mu'tezilî iken, onların görüşlerindeki tutarsızlığı göerek, onlardan ayrıldı ve onlara karşı *Fazîhat el-Mu'tezile* adlı kitabını yazdı. Bu kitabın birinci bölümünde Mu'tezile'nin eleştirildiği, ikinci bölümde ise Şi'îliğin savunulduğu ileri sürülmektedir. Mu'tezile'nin eleştirildiği birinci bölüm Mu'tezile'den el-Hayât'ın *Kitâb el-Intisâr*'ında ele alınarak eleştirilerin yersizliği ve tutarsızlığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca eserin adı da Câhız'ın eseri *Fazîlet el-Mu'tezile* adını taşlamak amacıyla konduğu izlenimini vermektedir. Yine bu eserden anlaşıldığı üzere İbn er-Râvendî, Mu'tezilî'e'yi terk ettikten sonra Şi'îliğe yöneldi. Ancak bununla da tatmin olmadı ve sonunda belki de Ebû İshâ el-Varrâk'ın etkisiyle, kendisini bütün dini mezhep ve fırkalardan soyutlayarak özgür düşüncüyü seçti. Her ne kadar bazı Mu'tezilî yazarlar İbn er-Râvendî'nin son yıllarında tevbe ettiğini ve tekrar Mu'tezilî olduğunu söylüyorlarsa da, bu konuda onların bu sözü dışında başka hiçbir kanıt yoktur. Ebû Hayyân et-Tevhîdî onun derin kavrayış gücü ve mükemmel dil ustalığından övgü ile söz eder.

Çok sayıda eser yazdığı biliniyor; ancak bunlardan hiçbirisi bize kadar ulaşmamıştır. Bunlardan başlıcaları, *Kitâb et-Tâc*, *Kitâb ez-Zümür-rûd*, *Na't el-Hikme*, *Kitâb ed-Damig*, *Kitâb el-Kezîb*, *Kitâb el-Ferîd*, *Kitâb el-Murcân*, *Kitâb Lu'lu'a* ile Ebû Alî Cübbâ'î'nin reddiye yazdığı *Kitâb el-Hâtır* ve *Kitâb el-Mâ'rife*'dir.

Bugün bu eserlerden yalnızca bazı parçalar elimizdedir. *Fazîhat el-Mu'tezile*'den parçalar *Kitâb el-Intisâr*'da *Kuran*'a karşı yazılmış *Kitâb ed-Dâmiğ*'ten kimi parçalar Kadı Abdülcabbar'ın *Kitâb el-Mugnî*'sinde ve Ibn el-Cevzî'nin *Kitâb el-Muntazam*'ında; *Kitâb ez-Zümürü'd*'den bazı parçalar da İsmâ'îlî Mü'eyyed Fî'd-Dîn'in *Kitâb el-Mecâlis*'inde yer almaktadır.

Mu'tezilî olarak başladığı fikri yaşamına, bu mezhebin görüşlerinin kendisini tatmin etmemesi üzerine, Şî'îlikle devam ettiği ve daha sonra da özgür düşünce-de karar kıldığından daha önce söz etmiştik. Bunda Mu'tezile'nin oluşturduğu sistemin iç tutarsızlıklarının etkisi olsa gerektir. Kimi düşüncelerinin Mu'tezilikle bağlantısı sezilebilir. O, Mu'tezile'nin kimi görüşlerini mantiki sonuçlarına götürerek, kendi özgün düşüncelerini oluşturmuştur. Onun *Kitâb el-Intisâr*'ın yazarı el-Hayyât tarafından Tanrıyı inkâr ettiği savı ihtiyatla karşılanmalıdır.

Ibn er-Râvendî, öyle anlaşıyor ki Mu'tezile'nin *Yok*'unda imkân halinde bir tür varlığı bulunduğu görüşünden cismin öncesiz olduğu görüşünü çıkardığı söylenebilir. Ona göre, âlemde sonu gelmeyen bir hadisler dizisi mevcuttur.

Belki de Ibn er-Râvendî'nin Tanrıya inanmadığı savı bu görüşünden çıkarılmaktadır. Yeryüzünün denge halinde bulunduğunu o, aşağı doğru inen cisimle yukarı doğru yükselen cisim arasında oluşan denge haliyle açıklar. Bu denge durumu dolayısıyladır ki, yeryüzü sükun halindedir.

Yine Mu'tezile'nin aklın kendi başına doğruyu yanıltan a-yırt edebileceği görüşünden, peygamberlerin gereksizliği sonucuna ulaşır. Ibn er-Râvendî'ye göre, peygamberler ya aklın ulaştığı sonuçları kabul ederler ya da bu sonuçlarla çelişkiye düşerler; her iki durum da onların gereksizliği sonucuna iletir. *Kuran*'da yanlış birtakım kullanımlar ve çelişkiler

bulunur; bu nedenle geçerli olarak kabul edilemez.

Peygamberlere verildiği iddia edilen mucizeler, büyücülerin ve gözbağcılarının yaptıkları işlere benzer; bu nedenle tamamıyla uydurmadır. *Kuran*'ın kendisinin en büyük mucize olduğu ve benzerinin meydana getirilmeyeceği görüşü de aynı durumdadır. *Kuran*'ın i'câzı ve Arap dilinin bir şaheseri oluşu, onun Tanrısal kaynaklı olup, Hz. Muhammed tarafından meydana getirilmediğini göstermez. Bir Arap'ın, sözgeli mi Hz. Muhammed'in edebi ustalığının zirvesine ulaşp, diğer bütün Araplar'ı geride bırakması kadar olağan bir şey olamaz. Bu durum Araplar tarafından takdir edilse

bile, Arapça bilmeyen veya anadili Arapça olmayan bir yabancınn böyle bir değerlendirmede bulunması imkânsızdır. Bu nedenle anadili Arapça olmayan birine *Kuran*'ın eşsizliğini ve taklit edilemezliğini ileri sürmek anlamsızdır. Kaldı ki, Arapça yazılan *Kuran*'ın, her edebiyat ürünü gibi, daha mükemmelinin yazılması mümkündür.

Ibn er-Râvendî'nin dine ters düşen bu düşüncelerini genellikle Brahmanlar'a atmış gibi gösterek ortaya attığı ileri sürülür.

İslam dünyasında el-Hayyât, el-Cübbâ'î, Ebû Sehl en-Nevbahtî, Ebû Hâşim, el-Eş'ârî, el-Ma'turîdî, el-Ka'bî gibi birçok yazarın ona reddiye yazdığı biliniyor.

değer teorisi

ve sınıf mücadelesi

4 conatus

Emek Değer Teorisi Diane Elson

Artı Değer ve Planlama: Kapital Okuması Üzerine Notlar Raniero Panzieri

Sınıf ve Sınıflandırma: Emeye Karşı, Emegin İçinde ve Ötesinde John Holloway

Sınıf Mücadelesi ve İşçi Sınıfı: Meta Fetisizmi Sorunu Simon Clarke

Marksizmin Darlaştırılması: Simon Clarke'in Yorumları Üzerine Bir Yorum John Holloway

Değer ve Duygulanım Antonio Negri

Maddiliği Geri Kazanmak: İşsizlik ve Emegin Görünmeyen Öznelliği Ana C. Dinerstein

İş Hâlâ Temel Mesele! Yeni Bir Dünya İçin Yeni Bir Dil Harry Cleaver

Dünyanın Maddi Olmayan Emekçileri: Sana ne öğüt versem? DeriveApproti

Anti-Kapitalist Hareketlere Bakışta Değer Teorisinin Sunduğu Olanaklar ve Türkiye Örneği Fuat Ercan - Şebnem Ögüz

Ret Stratejisi Mario Tronti

Kut'ta ve Kienthal'de 1 Mayıs Peter Linebaugh

otonom yayıncılık

www.otonomyayincilik.com

Yaşayan dil

Her dilin aynen her canlının sahip olduğu gibi içinde yaşadığı bir ekolojik sistemi vardır. Devamlı evrilir, diğer dillerden etkilenir, melez dillere ebeveynlik eder, yaşam alanları daralır veya genişler. Bir yerel dil, binlerce yılın süzgecinden geçerken, içinde yaşadığı yerel coğrafyanın insanlar için yaşamsal olan bilinmesi gerekli tüm ayrıntılarını kendi içinde barındırmayı başarır.

H. Tuğrul Atasoy

Zonguldak Karaelmas Ünv. Tıp Fak. Nöroloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Ara sıra şu tip cümleleri ya duyar ya da bir yerlerde okursunuz: “İngilizce (ya da Fransızca vb.) büyük dil, zengin dil canım; öyle basit değil!” Bu tip cümleler, ne yazık ki bazen dilimizi küçümsemek amacı taşır. Böyle akıl almaz cümlelerin kurulmasında iki ana neden vardır. Birincisi bilgisizlik, ikincisi ise kültürel yayılmacılığın yanlış bilgilendirmesi. Hiçbir dil bir diğerinden ne küçüktür, ne de fakir. Bir toplantıda benzer cümleler eden bir meslektaşına nazikçe bunun böyle olmadığını anlatmaya çalışmıştım, ama pek kulak asmadı. Derken ilk kadeh rakılar havaya kaldırıldı ve meslektaşım “Yarasın!” dedi; ben de bu kelimeyi o pek büyük ve zengin diye kutsadığı dile çevirmesini istedim. Tüm masa uğraştı, ancak “yarasın” yerine geçecek bir kelime bulunamadı. Bunun üzerine ortaya bir soru daha attım; “Kandırabileceklerimizden miydiniz?” sorusunu diğer dile çevirmelerini istedim. Ortaya en yakın çeviri olarak bir kelime değil, iç içe geçmiş iki cümleden oluşan bir paragraf çıktı. Tartışma son buldu. Ama sanmayın ki, karşı taraf ikna oldu.

Bir şeyin bir dilde rakam olarak az sayıda olması

İnsan yavrusu hayatının ilk 2,5-3 yaşı içerisinde herhangi bir dil (sözel ya da işaret dili) ile karşılaşmazsa, beyinde dil yeteneği için özelleşmiş bölgelerin tüm yetenekleri körelir.

ya da hiç olmaması, o dilin diğer dillere göre fakirliğini göstermez. Bir şekilde eksik olan şey, o dile özgü bir farklılık ya da fazlalık ile yerine konulur. Örneğin Fince’de diğer birçok Avrupa dilinde bulunan b, c, f, g, w ve z harflerinin gösterdiği sesler yoktur, alfabelerinde bu harfler yer almaz. Ama kim Fince’nin diğer Avrupa dillerine göre eksik ya da fakir olduğu gibi saçma bir iddiada bulunabilir? Neyse konumuza dönelim.

Dillerin de ekolojik sistemi vardır

Dil yaşayan canlı bir varlıktır. Her dilin aynen her canlının sahip olduğu gibi içinde yaşadığı bir ekolojik sistemi vardır. Devamlı evrilir, diğer dillerden etkilenir, melez dillere ebeveynlik eder, yaşam alanları daralır veya genişler. Sadece İngilizce’nin Kuzeybatı Avrupa kıyı şeridinde Germen dil ailesi içinde ortaya çıkışı, Anglo-Sakson istilacılarla MS 5. ve 6. yüzyılda İngiltere’ye götürülüşü, oradaki yerel dillerle karışması, sonraki yayılımı, ebeveynlik ettiği birçok kreol-melez dili incelemek bile, bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır.

İnsan yavrusu hayatının ilk 2,5-3 yaşı içerisinde herhangi bir dil (sözel ya da işaret dili) ile karşılaşmazsa, beyinde dil yeteneği için özelleşmiş bölgelerin tüm yetenekleri körelir. Bu önemli yaş döneminden sonra, insan yavrusunun bir daha bir dili öğrenebilmesi olanaksızdır. Bir dilin aynen bir canlı gibi yeni oluşan şartlara uyum yeteneği vardır. Ama her canlının uyum yeteneğinin bir sınırı olduğu gibi, dillerin de hayatta kalabilmeleri için sahip oldukları uyum yeteneğinin bir sınırı vardır. Yine her canlı gibi benzer canlılar ile ortak yaşama girerler, ara diller oluşturur, kaynaşırlar; canlıların gen alışverişi gibi kelime ve kavram geçişleri oluşur.

Esas olan bir dildeki kelime sayısı değildir. Zaten dildeki yüklemelerin kelimelere oranı yüzde 10’un altına düştüğü, yani dilin yüklem oluşturma hızı kelime oluşturma hızının gerisinde kaldığında; o dil için tehlike çanları çalmaya başlamış demek-

tir. Bu çanın günümüzde İngilizce için bile çalmak üzere olduğunu düşünenler yok değil. Dil için kelime sayısından daha önemli olan unsur, dilin yüklem dağarcığı ve yüklemlerin ya da yeni yüklemlerin yeni kavramları kullanılabilir hale getirebilme yetileridir.

Önünüze bitki ya da hayvan topluluklarının dünya üzerindeki çeşitliliğini gösteren bir harita alın, orada ne görürsünüz? Tropikal ve sıcak bölgelerde çok dar alanlarda dahi muazzam bir çeşitlilik; ılıman bölgelere doğru daha geniş alanlara yayılmış ama, daha az sayıda ve soğuk iklimlerde ise çok az sayıda türün yaşadığını fark edersiniz. Aynı şeyi dünyadaki dillerin çeşitlilik ve dağılımını gösteren haritalarda da, sanki sözünü ettiğimiz flora ya da faunayı gösteren haritaların kopyasıymış gibi görürsünüz. Kültürel yayılmacılığın ve sömürgeciliğin her elini attığı yerde bitki ve hayvan türlerini ve çeşitliliği yok edip yerine ılıman iklime ait birkaç hayvan ya da plantasyon bitkisini zorla yerleştirdiğini hepimiz biliyoruz. Benzer şey dünya dilleri için de harfi harfine geçerlidir.

6600 dilin yüzde 70'i, 20 ülkede konuşuluyor

Örneğin dünyada bugün bilinen 6600 kadar konuşulan dil var. Dünyaya üzerinde bulunan 17 ülkede (Nijerya, Kamerun, Zaire, Fildişi Kıyısı, Gana, Togo, Benin, Tanzanya, Hindistan, Vietnam, Laos, Filipinler, Malezya, Endonezya, Papua Yeni Gine, Vanuatu ve Solomon Adaları) toplam 4000 dil konuşulmaktadır ki, bu sayı tüm dünya dillerinin yüzde 60'ı anlamına gelir. Örneğin, Papua Yeni Gine'de 860 dil konuşuluyor. Ada, dünya kara yüzeyinin yüzde 1'ini oluşturmalarına karşın, tüm dünyadaki canlı türlerinin yüzde 5'ini (400.000 tür) barındırıyor. Bu büyük ada iklim ve coğrafi koşulları nedeniyle Batı yayılmacılığına ve işgalcilere en fazla direnen sıcak iklim bölgesidir. Bu adada konuşulan diller, bir dilin alt dilleri gi-

Papua Yeni Gine'de 860 dil konuşuluyor.

bi kardeş diller olmanın ötesindedir. Adada konuşulan bazı diller, birbirlerine İngilizce ve Çince'nin birbirlerine uzak ve yabancı olduğu kadar uzak ve yabancıdır. Adada yaşayan 40 yaş üstü insanların ortalama bildiği dil sayısı ise 5'tir. Örneğin, Papua Yeni Gine'de varlığı ancak 1938 yılında keşfedilen Gapun Köyü'nde yaşayan insanlar Tayap dilini konuşmaktadır. Bu dilin kendine has sözvarlığı olduğu, çevredeki hiçbir dilde rastlanılmayan bir yapısal çeşitliliği barındırdığı, şaşılacak ölçüde zengin bir dil olduğu çok sonraları fark edilmiştir. Daha ilginç olanı ise, Tayap dilinin Papua Yeni Gine'de konuşulan hiçbir dille akraba olmamasıdır.

Batının ve yayılmacılığın çok önce işgal ettiği diğer birçok yerdeyse, yerel diller yerel hayvan türleri gibi ya tükenmiş ya da tükenmenin eşiğine gelmiştir; ancak bu arada işgalcilerin bir-iki dili coğrafyaya egemen kılınmıştır; aynen tüketilen türlerin yerini birkaç evcil türün -örneğin sığır ya da koyun sürülerinin- alması gibi.

Yukardaki 17 ülkeye Avustralya (250 dil), Meksika (240 dil) ve Brezilya'yı da (210 dil) eklersek, toplam 20 ülkede tüm dünya dillerinin yüzde 70'inin konuşulduğu ortaya çıkar. Tüm dünya dillerinin ancak yüzde 3'ü Avrupa'da konuşul-

maktadır. Dünya nüfusunun yüzde 21.5'una sahip Çin ise, dünya dillerinin yüzde 2,6'sına ev sahipliği yapmaktadır.

"Ne yapalım yani? Yerel değil de genel bir dille, daha çok insanla konuşsun oraların yerlileri" diyebilirsiniz. Örneğin Ruanda'daki dağ gorilleri tükendiğinde yerine başka bir büyük primat türü getirip o dağ gorillerinin yerini doldurmasını bekleyebilir misiniz? Ya da Muğla'daki günlük ağaçlarını yok edip bir başka ağaç türünü o eko sistem içinde günlük ağacıyla aynı işlevi yerine getirebilmesi için o bölgeye yerleştirebilir misiniz? Hayır. Benzer şey yörenin yerel dili içinde geçerlidir. Yerel dilleri küçümsemek için kullanılan bazı matematiksel güya ölçütler var ya; işte o ölçütleri kullandığınızda, İngilizce, Fransızca gibi birçok dil, bu yerel dillerin yanında çok basit kalabilmektedir. Ama bu karşılaştırmaların bildik nedenlerle pek sözü edilmez.

Dyirbal dilinde bir bireyin içinde yer alabileceği 20 geleneksel akrabalık sınıflaması bulunur. İngilizce uncle (amca) sözcüğüne karşılık 4 ayrı sözcük vardır. Bunlar annenin ağabeyi, annenin küçük kardeşi, babanın ağabeyi ve babanın küçük kardeşi anlamlarına gelir. Brezilya ve Kolombiya'da konuşulan Tuyuka dilinde dilbilimde apaçıklık deni-

len ayırımın beş ayrı derecesi vardır. "Futbol oynadı" cümlesine karşın Tuyuka dilinde aynı cümle, sonuna gelen iki harf ile beş ayrı anlam kazanabiliyor; futbol oynadığını gördüm, oyunu onun oynadığını duydum ama görmedim, oynadığının kanıtlarını gördüm ama oynadığını görmedim, oynadığını birinden öğrendim, oynadığını kabul etmek akla yatkın.

Filipin Takımadaları'ndan Mindoro Adası'nda yaşayan Haunolar, 450 tip hayvan ve 1500 bitkiyi ayırt edebilmektedir.

Dil-yaşam bağı

Bir yerel dil binlerce yılın süzgecinden geçerken, içinde yaşadığı yerel coğrafyanın insanlar için yaşamsal olan tüm bilinmesi gereken ayrıntılarını kendi içinde barındırmayı başarır. O yerel dili konuşan yerli dilinin yetkinliği sayesinde, çevresindeki tüm mevsim olaylarına, yağış döngüsüne, iklim değişikliklerine, bitki ve hayvanların adlandırılıp sınıflandırılmasına ve kültürel ilişkilerin çözümlenebilmesine hâkim olabilmektedir. Palaulu geleneksel bir balıkçı, yerel dilinde 300'ün üzerinde balık türü adlandırabilir; dahası kendi dilinde kameri takvime göre yumurtlama döngülerini bildiği balık türlerinin toplam sayısı, dünya üzerindeki tüm bilimsel yazında bu konuda yer alan terimlerden birkaç kat fazladır. Palaulular belirli titreşimlerin

köpekbalıklağını çekmek için kullanılacağını, denizhiyarlarının balık zehiri olarak kullanılabildiğini (ki bu bilgi modern dirimbilimciler tarafından 1950'lerde keşfedildi), ha-hambalığının zehirli ısırgına karşın bu balığın çiğ iç organlarının yaraya sürülmesinin bir iki dakika içinde ağrıyı dindirdiğini yüzyıllardır biliyorlar.

Kuzey Amerika dillerinde en basitinden bir bitkiye dil içinde farklı töresel anlamlar verilir, bitki değişik sınıflamalar içinde adlandırılır. Dili bilen kişi bitkinin bu adlar dahilinde dişil, aysıl ve gececil olduğunu bilir. Bu nitelikleri bitkinin aynı zamanda şifa verici olarak kullanımını da açıkladığından; dili bilen yerli, bitkinin ağırlı aybaşılarında ya da zorlu doğumlarda da kullanılabildiğini anlayabilmektedir

Filipin Takımadaları'ndan Mindoro Adası'nda yaşayan Haunolar 450 tip hayvan ve 1500 bitkiyi ayırt edebilmektedir. Yaşadıkları coğrafyanın bitkilerine ilişkin sınıflandırmaları, Batı bilimininkinden 400 kat daha geniştir. Tam 430 farklı bitkinin tarımını yapabilmektedirler. Haunolar toprağın 10 temel ve de 30 da türemiş tipini ayırt ederler, toprak sertliğine ilişkin dört, farklı toprak tiplerini ayıran dokuz, yer şekillerine ait beş ve üç ayrı eğim sınıflama biçimleri vardır. Ayrıca gerek bu yerlilerin gerekse birçok başka bölgede yaşayan yerli toplulukların hayvan ve bitki sınıflandırmaları yarar ve kullanılabilirlik ilkesi ile sınırlı değildir. Hiçbir kullanımı olmayan zararlı kabul edilebilecek bitki ve hayvanlar da ayrıntılı sınıflamaya dahil edilirler. Bu bilgiler dilin içindedir, sözeldir. Dilleri bilgidir. Ama bu insanlara, bu insanların dillerine saygı duyup dinleyenler için.

Yerlileri dinlememek, Batılı tarım hayvancılık yöntemlerinin yerlilerin topraklarında yol açtığı bir sürü felakete neden olmuştur. Bali Adası binlerce yıla dayanan ve kontrolü manastırlarda olan karmaşık bir pirinç sulama sistemine sahiptir. Kimyasal ilaçları kullanmadan ol-

dukça yüksek bir pirinç üretimine ulaşabilmektedirler. 1970'lerde Filipinler'de yer alan Uluslararası Pirinç Yetiştirme Enstitüsü'nün Asya Kalkınma Bankası destekli sulama projesi zorla geleneksel sulamanın yerini almış. Sonra 1979'da yerli sulama sistemi tamamen devre dışı bırakılmış, modern gübreleme de işin içine girmiş. Beklenen müthiş verim artışının yerine 1980'lerin ikinci yarısında bu modern yöntem iflas etmiş, üretim eski üretimin yarısına düşmüş ve müthiş bir kirlenme yaşanmış. Sonuçta geleneksel sulama ve tarıma büyük ölçüde dönülmüş. Yerli sulama yönteminin başarısı, mutlak zamanı ölçmeyen tika adlı yerli takviminde yatmaktadır. Bildiğimiz ay takvimine benzeyen 210 günlük bir ay takvimleri vardır. Bir dönem içinde tümü eşzamanlı işleyen, uzunluğu birden 10 güne değişen 10 ayrı hafta kümesi mevcuttur. Yani bir gün hem yedi günlük ikinci haftanın salısı, hem de üç günlük haftanın ikinci günü ve de 10 günlük haftanın son günü olabilir. Bu halk bu çok karmaşık sisteme göre neyin hangi zaman dilimine göre yapılacağını ve yapılamayacağını biliyor ve yine bu takvim ile çok karmaşık sulama döngülerini rahatlıkla ve büyük bir başarı ile gerçekleştirebiliyordu. Dili bilen bu tika sistemini de, pirinç sulamayı da biliyordu. Bilimsellik binlerce yılın içinden süzülüp gelmiş ve başarı ile ayakta durabilmiş, kendisini kanıtlayabilmiş sistemlerin bir çırpıda kaldırılıp atılması olmamalıdır.

İşaret dilindeki zenginlik

Yerli küçük diller, yalnızca sözel dil olarak yetkinliklerini kanıtlamış değildir. İşaret dili oluşumu açısından da önümüzde çok çarpıcı ve şaşırtıcı örnekler vardır. İnsan yavruları sözel dilden çok daha erken dönemlerde işaret dilini öğrenebilmektedir. Bu özellikle sağır olan ve işaret dilini kullanan ebeveynlerin normal duyan çocuklarında izlenmiştir. Evrimsel olarak sözel dilden önce büyük olasılıkla işaretlerle u-

zunca bir dönem iletişim kurduğumuz gerçeğini göz önüne alırsak, bu çok kolay anlaşılabilir bir gözlem.

Amerikan işaret dilinde 3 bin temel işaret vardır. Ama bu işaret dilini kullananlar 500 bin kelimelik İngilizce'yi sözel olarak kullananların tüm iletişimsel olanaklarına ve anlatım yeteneklerine sahipler. İşaret dilindeki anlam taşıyan basit bir el hareketinin -sözcüğün- yapılışı sırasındaki uzamsal çok küçük farklar ya da hareketin yapılışı sırasındaki hız farkları gibi küçük ayrıntılar aynı işaretin birçok değişik anlamda kullanılmasına olanak tanımaktadır. Amerika'ya Avrupalıların gelişinden önce oluşturulan, Ovalar İşaret Dili (Plains Sign Talk-PST) olarak adlandırılan ve Kanada'nın güneyinden Meksika'ya oradan güney düzlüklerine kadar geniş bir coğrafyada farklı diller konuşan kabilelerin anlaşabilmesi amacı ile lingua franca (ortak dil) olarak kullanılan bir işaret dili mevcuttur. Bu dil 19. yüzyılda yayımlanan bir sözlüğe göre 3 bin işaret içermektedir. Yani bu insanlar işitip konuşabilmelerine rağmen, Amerikan İşaret Dili'nden çok çok önce, aynı büyüklükte, esperanto vb. tanımlar modern insanların aklında bile yokken, lingua franca olarak böylesi bir işaret dili geliştirmişler.

Hal böyleyken Karacaoğlu, Pir Sultan Abdal, Yunus Emre'lerden, Nazım Hikmet ve Orhan Veli'lere kadar sayısız dev dil üstadının dili olan dilimizi, kültürel yayılmacılığın her türlü yıpratıcı etkisinden korumak sanırım bizlere düşüyor. Dilimizde pek çok güzel karşılığı olan sözcük yabancı sözcüklerin istilası ile kullanılmıyor. Yükleme çekimleri başka dillerin mantığı ile yapılmaya çalışılıyor. Hadi diyelim "gol" kelimesini dışarıdan aldık ve dilimize yerleşti. Yıllardır "gol attı" denilirken, yeni yeni birileri ekranda "gol yaptı" diyor.

Karakulak denilen vaşak türünü Avrupalılar ilk kez Osmanlı sarayında gördüklerinde hayvanın adını karakulaktan bozup, söyleyebildikleri şekilde caracal koymuşlar. Şimdilerde bazı belgesellerde güya çeviri yapıyor, hayvancağzın adı karakal şeklinde söyleniyor.

Çevrenizde böyle bir sürü örnek bulabilirsiniz. Dilimiz, kimliğimizin ve kültürümüzün yaşayan en önemli parçasıdır. Saygı ve sevgi ile onun üzerine titremek ise bizim ona karşı boyun borcumuz olmalıdır. Saygılarımla,

KAYNAKLAR

- 1) Kaybolan Sesler: Dünya Dillerinin Yok Oluş Süresi, Daniel Nettle ve Suzanne Romaine, Çev. Harun Özgür Turgan, Oğlak Yayınları, Ekim 2002, 362 s.
- 2) Yaban Düşünce, Claude Levi-Strauss, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2000, 346 s.
- 3) İşaretten Konuşmaya: Dilin Kökeni ve Gelişimi, Michael C. Corballis, Çev. Aybek Görey, Kitap Yayınevi, Temmuz 2003, 284 s.
- 4) Tüfek, Mikrop ve Çelik, Jared Diamond, Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Kasım 2002, 610 s.
- 5) Aklın Tarihçesi, Steven Mithen, Çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi Yayınları, Aralık 1999, 310 s.
- 6) Gelecekteki İlkel, John Zerzan, Çev. Cema Atilla, Kaos Yayınları, Nisan 2000, 303 s.
- 7) Sesleri Görmek, Oliver Sacks, Çev. Osman Yener, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2001, 183 s.

soL'dan bakmak gerek!

EYLÜL sayısı kitapçılarda!

**AVRUPA
BİRLİĞİ**

**12 EYLÜL
ve**

VENEZUELA

Onlarca araştırmacı,
yazar ve çizer
aylık soL dergisi için üretiyor...

İsviçre'deki Türk göçmenler Hukuksuzların hukukla "alışverişi"

Uyum, iki tarafın da çaba göstermesiyle çözülebilir bir sorunsal ve İsviçre'de tarafların çok istekli olmadıkları gerçek. Ev sahibi, yabancıların burada artık konuk olmadığını idrak edecek ve buna göre uzun vadeli, gerçekçi politikalar oluşturacak; Türkler de burasının köyü-kasabası olmadığını kabul edip, kırmızı mumlu davetiyeyle çağrılmadıklarını bilerek, artık kent hayatının kurallarına uygun yaşamak gerektiğini öğrenecek. Hukukun ne menem bir şey olduğunu anlayarak başlayabilirler. Ev sahibi anlatırsa, belki anlayabilecekler de.

Öyküyü bilirsiniz: 60'lı yıllarda savaş yorgunu Avrupa, işgücü ihtiyacını karşılamak için birçok ülkeyle olduğu gibi Türkiye ile de anlaşmalar yaparak, mümkün olduğunca kalifiye, sağlıklı ve genç insanı davet etti. Çok da varlıklı olmayan, üstüne üstlük göçebelikten ziyadesiyle hazzeden toplumun insanlarınca davete derhal icabet edildi. Böylece, o zamanlar hiç kimsenin öngöremeyeceği kadar uzun, zahmetli ve karışık sosyal bir süreç başlamış oldu. Aslında ne gelenler nereye geldiklerini tam olarak biliyorlardı, -daha vahimi- ne de çağrı sahipleri kimlerin geleceği konusunda net bir fikir sahibiydi. Onlar "İşgücü çağırmışlardı, ama insanlar gelmişti" (Max Frisch). Bir süre çalışıp, ülkelerine geri döneceklerdi. Doğal ki kendilerine konuk işçi denmişti. Ama olmadı; Avrupa merkezlerindeki hesap Anadolu insanında tutmadı. 3. kuşağın boy verdiği 40 yılı aşmış bu serüvende konuklar, babalarının evindeymiş gibi kalıcılar artık.

Kimdi peki gelenler ve nasıl bir topluma gelmişlerdi? Tüm Avrupa ölçeğinde bu soruya yanıt aramak bu yazının boyu(tu)nu aşar. Bu nedenle, alanı daraltıp İsviçre ile sınırlı tutan, mesleki deneyimler yardımıyla kalın perdenin bir ucunu aralama çabası diye alın bu yazıyı.

İsviçre'deki Türk popülasyonu (1)

2003 sonu itibariyle İsviçre'de yaşayan Türk sayısı 82.093'dür (2). İsviçre vatandaşlığına geçmiş Türk ise 33.996'dır (3). Böylece toplam Türk sayısı (sığınmacılar hariç) 120 bine yaklaşmıştır. 1980 yılından itibaren sürekli artan Türk nüfusu, son yıllarda gerileme eğilimine girmiştir (4). 2003 yılında 2002'ye göre Türk nüfusunun artış oranı yüzde -1,7'dir (Bu reel bir gerileme olmayıp, İsviçre vatandaşlığına geçen Türkler'in artışına bağlı bir durumdur). 2003 yılında 2.858 Türk İsviçre'ye göç

Ali Çivi

Avukat

ederken, 734 kişi de Türkiye'ye geri dönmüştür. Yine aynı yıl içinde doğan 1.225 kişiye karşılık 128 Türk ölmüştür. Toplam 1.517 Türk evlenmiştir, bunun 571'i erkek, 946'sı kadındır. Boşanan sayısı ise 640'dır (Türkler arasındaki boşanmayı gösteren bu rakamlara Türkiye'de gerçekleşen boşanmalar dahil değildir). Türk nüfusunun yüzde 63'ü 10 yıldan daha uzun bir süredir İsviçre'de yaşamaktadır. İsviçreli kadının ilk anne olma yaşı 29,1 iken Türk annede bu yaş 24,2'dir (5).

Tüm İsviçre'deki Türkler için ayrıntılı bilgiler bulunmamakla birlikte, Basel'deki Türkler'in sosyal ve ekonomik düzeyi pek parlak görünmüyor (6): Bir İsviçreli'nin ortalama oturma alanı 47,4 metrekare iken Türkler'de bu alan 21 metrekaredir. Ortalama bir hanede yaşayan kişi sayısı İsviçreli'lerde 2,3 olmasına karşın Türkler'de 4 kişidir. İsviçreli'ye göre bir Türk'ün (yabancı) aylık ortalama geliri yüzde 30 daha azdır. Basel'de yaşayan Türkler'in ortalama yaşı 27,3'dür. 8. ve 9. sınıftan sonra (üniversiteye yönelik olarak) liseye giden İsviçreli öğrencilerin oranı yüzde 80'e yakınken, Türk öğrencilerin oranı yüzde 20'nin altındadır. Üniversiteye giden Türk gençlerinin sayısı ancak son yıllarda belirgin hale gelmiştir (7).

Özellikle 80'li yıllardan itibaren Türk nüfusunda ciddi bir artış olmuştur. 1980 askeri darbesi sonrasında tüm Avrupa'ya yönelen politik sığınmacı akımından İsviçre de nasibini almıştır. 1980-85 arasında görece daha çok Türkiye'de gerçekten siyasi sorunları olan Türkler'in gelmesine karşın; 80'lerin sonundan itibaren, uluslararası hukukun sunduğu bu olanak, daha çok oturma almanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, Türkiye'de mesleği ya da işi olmayan, eğitim düzeyi son derece düşük ve daha çok taşradan, hatta köylerden gelenlerin etkin olduğu bir göç dalgası yaşanmıştır. Birçok in-

Uyum sorunları

düğünlerinde çıkan kavgaya polis
niçin karışıyordu, oysa onlar kendi
içlerinde bunu çözebilirdi...

İsviçre'deki Türkler ve hukuk düzeni

Ne demekti kocanın nikahlı karısına tecavüz etmesi, nasıl oluyordu bu yüzden aylarca hapis yatmak; ne vardı Türkiye’den dönerken çuval-lar dolusu bakliyat, turşu, bir sürü hasret ürünü getirmekte, niye bu kadar meraklıydı gümrük memur-ları; sözünü dinlemeyen kızını döv-düğünde neden devlet onu elinden alıp yurda yerleştiriyordu; çalıştır-dığı lokantada izni olmadığı halde alkollü içecek satın aldığı ceza bu kadar yüksek olmak zorunda mıydı; neredeyse stres atma yolu olan Türk

67 → E →

"Hakların yanlış kullanımının bedelini yine Türk kadınları ödüyor".

ye savuşturan bu göçmen kadınlar kendilerini içinde buldukları bu koryucu ortamı, hukukun sunduğu lüksleri anlayıp, doğru kullanmak yerine -ne yazık ki- suiistimal etmeyi tercih ettiler çoğu zaman. İşte kocasına açılmamış davanın dilekçesini göndermemi isteyerek, açıkça kendi suçuna beni ortak etmek isteyen kadına, istemesi halinde hayatı kocasına ihtiyacı olmadan yeniden kurmanın mümkün olduğunu ve bu düzenin kendisine böylesi bir desteği sunduğunu anlatmanın imkânı yoktu.

Haksız yere, eşlerinin tecavüz suçlamasıyla uzun süre tutuklu kalan kocalar tanıdım. Birçoğunda böyle bir şey yapmadıkları anlaşıldı (Bu suçu gerçekten işleyen erkekler elbette var ve onların sayısı hiç de az değil). O kadınlara karşı savcılıkla karşı davalar açıldı. Kocam beni dövüyor ya da benzeri mazeretlerle davalar açıp eşlerini evden attırıp, daha sonra kocalarıyla yeniden barışıp, yaşadılar. Birkaç hafta içinde tam üç kez dava açıp, müvekkilesinin isteği üzerine davaları hep geri çeken İsviçreli bir meslektaşım, bu slalom için mahkemeden özür dilemek zorunda kalıyordu. Hakların bu denli yanlış kullanımının bedelini yine Türk kadınları ödüyor.

Yarım aydınlanmış kadınlarımızın bütünü görerek gerçekten özgürleşmeleri, en çok kendi yararlarına olacaktır (10).

İsviçre'deki adli sistem içinde, bir tarafın davalı ya da davacı olmasına bakılmaksızın ekonomik durumu yeterli olmayan tarafın mahkeme masrafları ve avukat ücreti mahkemece karşılanır. Bunu için, prensip olarak talep sahibinin nüfus idaresinden alacağı ekonomik durumunu gösterir bir belgeyi sunması ve gelir-giderini beyan etmesi yeterlidir. Yargıyla işi olan Türkler'in büyük bölümü bu haktan yararlanır. Gelirleri düşük olduğundan talepleri çoğunlukla kabul edilir. Ancak Türkiye'de kayda değer malvarlıkları, bankalarda yüklüce paraları olan birçok Türk, bu talepte bulunurken bir hakkı suiistimal ettiğini hiç düşünmez. İşsizlik sigortasından yararlanmak için en az 6 ay çalışmak gerekir. Daha sonra 2 yıl boyunca maaşının yüzde 70 ya da yüzde 80'ini almak mümkündür. Aslında hiç çalışmadığı halde, kendini veya eşini bir tanıdığının yanında çalışıyor gösterip, 6 ay sonra İşçi Bulma Kurumu'na gittiğinde yaptığının ahlaki olup-olmadığını düşünmek gibi bir zahmete katlanmayanların sayısı hiç de az değil. Başına gelen bir musibetten ya da yaşadığı bir kazadan sonra, bir an önce iyileşip hayatına devam etmek yerine, karşı taraftan nasıl **acı parası** (ne demekse ve nereden öğrendilerse) alırım diyerek avukat kapılarını aşındıranların sayısı da.

Bunlara, onlarca yıldır yaşadığı ülkenin dilini öğrenmeyenleri, Almanca öğrenirsem devrimcilikten soğurum diyen **profesyonel solcuları**, İslam'a uygun kesilmemiş diye marketten almayıp, ilkel koşullarda ve yasadışı kesilmiş hayvan eti arayan Müslümanlar'ı, Alevilik'le hiçbir ilgisi olmadığı halde boynunda gururla Hz. Ali'nin zülfikâr kılıcının kolyesini taşıyan Alevi gençleri ve daha yüzlerce trajikomik uyumsuzluk örneğini ekleyebiliriz.

Bir de yaşanan bu sosyal çatışma-

nın adli sonuçlarını unutmamak gerekir. Sadece Türkler'in değil tüm yabancıların suç işleme konusunda da ciddi sıkıntıları var. Irkçı politikacılar tarafından rakamlar manipüle edilmekle birlikte, yabancılar nüfus içindeki oranlarının çok üzerinde suç işlemektedir. Polis kayıtlarına geçmiş toplam suçların yüzde 54.3'ü yabancılar tarafından işlenmektedir (11). Cinayet ve tecavüz gibi suçlarda bu oran daha da artmaktadır. Yabancıların işledikleri suçlar içinde Türkler'in oranı ise yüzde 5 düzeyindedir (12). Toplam nüfus içinde bu oranın yüzde 1,6 olmasına karşılık, İsviçre'de işlenen tüm suçlar içinde Türkler'in oranı yüzde 2,4'dür (13).

Sonuç

Bu örnekleri ve verileri çoğaltmak mümkün. Herhalde fark etmişsinizdir; gurbetçilerimize (Kimileri bunun yerine artık "Avrupalı Türkler" gibi sükseli sıfatlar da kullanıyor) dair anlatılacak daha çok öykü var. Fakat hepsinin işaret ettiği ortak yan aynı; kent hayatını tanımayan, ortak sorumluluk bilinci taşımayan, kurallara uymanın teslim olmak değil modernitenin bir gereği olduğunu bilmeyen bu göçmenlerin hukukla ilişkileri böylesine çarpık oluyor ve suiistimal etmek üzerine kuruluyor. İç saatleri yıllar öncesinde durmuş bu göçmenler, örneğin İstanbul'da (her yerinde olmasa bile) yaşasalardı, bu kadar derin olmasa da yine ciddi uyum sorunlarıyla karşılaşacaklardı. Daha yarım yüz yıl öncesine kadar buralarda yaşayan az sayıdaki atalarından çok farklı bir kimlikle ve bambaşka amaçlarla batıya savrulmuş Türkler için hukuk, sıçrama tahtasından daha öte bir önem kazanamamıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında yurtdışına kaçmak zorunda kalan Talat Paşa dışardan memleketin kurtuluşu için (kendince) yoğun faaliyetler yürütürken, sadrazamlık hayalleri kuran Şerif Paşa ile 1920 yılında Basel'de görüştüğünde (14) elbette İsviçre'nin bu sevimli şehrinde çok değil 60 yıl sonra

yaşayacak binlerce Türk'ün, İstanbul'u bile görmeden kestirmeden buraya geleceklerini, bu şehre bu kadar aykırı kalacaklarını ve hukuk ile bu denli sancılı ilişkileri olacağını bilemezdi. Aynı şekilde Fribourg Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördükten sonra, Kurtuluş Savaşı'na katılıp, ardından cumhuriyetin ilk Adalet Bakanlığı'nı yapan ve İsviçre Medeni Yasası ile Borçlar Yasası'nın tercih edilmesinde doğrudan belirleyici olan Mahmut Esat Bozkurt da ardıllarının bu halini hayal bile edemezdi. Bu yüzden olsa gerek Talat Paşa'nın Basel'de gördüğü itibar ya da Mahmut Esat Bozkurt'un Fribourg ve Lozan'daki vakur hali ile her gün horlanan Türkler'in yaşadıkları muhtemelen hiçbirbirine benzemiyordu. Doğal ki İsviçre'deki Türk göçmenlerinin tamamı bu durumda değil. Uyumlu, dil bilen, meslek sahibi ve hayatta kaybolmadan varolmayı başaramışlar da var. Fakat bunlar -yazık ki- çoğunlukta değil.

Türk göçmenleri bunca eleştirildikten sonra, sınırim son olarak ev sahibine de dönüp bakmak adil olmanın gereği. Anadolu'nun bağrından kopup gelen bizim insanımız, yaşadığı ülkenin sosyal ve hukuk düzenini ne kadar anlamadıysa, buranın düzeni de onları anlamakta -doğrusu- çok gönüllü davranmadı. Başı sıkıştıkça sorunların kaynağını hep yabancılarda gören sağcı politikacılar, bu günah keçileri "sayesinde" son yıllarda önemli başarılar elde etti. Son genel seçimde, ırkçı ve yabancı düşmanı popülist politikasıyla SVP (İsviçre Halk Partisi) yüzde 26 oranında oy elde ederek

0-14 yaş	15-19 yaş	20-39 yaş	40-64 yaş
20.231	6.446	34.186	19.518

Tablo 1

1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990
222	520	964	736	375	590	645	12.215	38.626	81.655

Tablo 2

birinci parti oldu! 1957 yılından beri devam eden ve dört partiden oluşan yedi bakanlı koalisyon içinde bakan sayısını birden ikiye çıkardı. Partinin lideri (genel başkanı değil) de -kaderin cilvesi bu ya- Adalet Bakanı oldu. Tahmin etmek güç değil: Yabancılara yönelik uygulamalar sürekli sertleşerek devam ediyor.

Yabancılar İsviçre'de hâlâ yerel düzeyde bile seçme hakkına sahip değil, vatandaş olabilmek için en az 12 yıl burada yaşıyor olmaları gerek (bu Avrupa'daki en uzun süre); onlardan uyum sağlamaları (entegre olmaları) değil, asimile olmaları bekleniyor; hâlâ yabancılar hakkında tüm sosyal dokuyu anlayabilecek veriler yok, buna yönelik araştırmalar çok sınırlı; hâlâ buradaki Türkler'e bakıp tüm Türk kadınlarını başı kapalı, Türkiye'yi de Arap ülkesi sanan İsviçreli sayısı hiç de az değil ve avukatı yanında yokken ifadesi alınan Türk vatandaşları bazen kendilerini Türkiye'de sanabiliyor!

Burada da yine bir hakkı teslim edelim; tüm eksikliklerine rağmen federal düzeyde olmasa bile kantonal ölçekte göçmenlere yönelik önemli ve samimi uyum projeleri hazırlanmış ve hayata geçirilmiştir. Kimi zaman bir "peygamber sabrı" ile yabancılardan ürettiği sorunları çözmek için çaba harcanmıştır.

Sonuç olarak uyum, iki tarafın da çaba göstermesiyle çözülebilir bir sorunsal ve İsviçre'de tarafların çok istekli olmadıkları gerçek. Ev sahibi, yabancıların burada artık konuk olmadığını idrak edecek ve buna göre uzun vadeli, gerçekçi politikalar oluşturacak; Türkler de (buna diğer yabancılar da dahil) burasının köyü-kasabası olmadığını kabul edip, buraya kırmızı mumlu davetiyeyle çağrılmadıklarını bilerek, artık kent

hayatının kurallarına uygun yaşamak gerektiğini öğrenecek. Hukukun ne menem bir şey olduğunu anlayarak başlayabilirler. Ev sahibi anlatırsa, belki anlayabilecekler de.

DİPNOTLAR

- 1) Türk ile Türkiye'den gelen Türk vatandaşları kastedilmektedir. Son zamanlarda sıklıkla kullanılan Türkiye'li sözcüğü özellikle tercih edilmemiştir. Son derece yeni ve hâlâ tartışmalı olan bu kavram, ne Türkiye'deki tüm etnik grupları ne de Osmanlı'da son derece doğru yerleşmiş milleti karşılamaktadır. İçerinde çok sayıda etnik ve göçmen gruplar olmasına karşın İngiliz (İngiltereli değil), Alman (Almanyalı değil), Fransız (Fransızlı değil) olarak kendilerini adlandıran Avrupa karşısında (biraz da onların hatırı için); artık yerleşmiş, ırk esasını işaret etmeyen ve Türkiye'de yaşayan herkesi kucaklayan üst kavram Türk yerine niye Türkiye'li önerildiği sanırım çok anlaşılır değil.
- 2) Bkz. Ausländerinnen und Ausländer in der Schweiz, Bericht 2004, Bundesamt für Statistik, Neuchâtel, 2004 (küst. Bericht 2004). Bu sayının yaşlara göre dağılımı için bkz Tablo 1.
- 3) Sadece son beş yıl içinde 12.719 Türk İsviçre vatandaşlığına geçmiştir. Bkz. Einwanderung in die Schweiz, Neuchâtel 2001 (küst. Einwanderung) ve Bericht 2004.
- 4) İsviçre'deki Türk nüfusun yıllar içinde gelişimi için bkz Kablo 2.
- 5) Bkz. Einwanderung.
- 6) Krs. Kennzahlen zur Integration von Ausländer/-innen in Basel-Stadt, statistisches Amt des Kantons Basel-Stadt, 2003 (küst. Kennzahlen).
- 7) 1990 yılında Basel Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde benden önceki en son Türk doktora öğrencisi çalışmasını ne zaman yapmış diye araştırdığımda çok şaşırmıştım: 1946 yılında!
- 8) Örneğin yaklaşık 20.000 Türk'ün yaşadığı Basel'de (Basel-Stadt ve Basel-Land Kantonları'nda) Türkler'in önemli bir bölümü Kleinbasel (küçük Basel) adlı bölgede ikamet etmektedir. Artık neredeyse İsviçreli'lerin kaçtığı bu bölgede (buradaki İsviçreli oranı 2002 sonunda yüzde 50'nin altına düşmüştür, krs. Kennzahlen) şehrin diğer yanından farklı bir hayat yaşanmaktadır: Getto hayatı.
- 9) İsviçre hukukunda aile içi şiddetle ilgili olarak bkz. Ali Çivi, Aile İçi Şiddet ve İsviçre Hukukundaki Yeri, Güneşli Hukuk Dergisi, Sayı: 17/18, 2004.
- 10) Tüm bu anlatılardan Türk kadının kocası tarafından aslında şiddete maruz kalmadığı gibi bir anlam çıkarılmamalı. Aile içi şiddet Türkler arasında ciddi bir sorun olarak çözülmeyi beklemektedir. Basel'de neredeyse ortalama her yıl bir Türk kadın eşi tarafından (hem de sokak ortasında) öldürülmektedir!
- 11) Krs. Peter Huber, Ausländerkriminalität in der Schweiz, Schweizer Zeitschrift für Strafrecht, 1/2001, s.221 (küst. Ausländerkriminalität).
- 12) Krs. Ausländerkriminalität, s.235.
- 13) Krs. Ausländerkriminalität, s.236.
- 14) Bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: III, 1989, s.568.

19. yüzyıldan bugüne İsviçre'ye Türk göçü

1860-1960 arasındaki seçkin göçmenlerin sayısı resmi olarak bin kişiyi geçmemiştir ancak, takip eden otuz yılda İsviçre'deki Türk vatandaşlarının sayısı 80 binin üzerine çıkmıştır. 1960'lı yıllarda rakam 12 bini geçmiş, 70'lerde neredeyse 40 bin olmuştur. En büyük sıçrama ise 1980 askeri darbesini takiben gerçekleşmiş ve rakam 80 bini geçmiştir.

Hans-Lukas Kieser / Tarihçi
Çeviren: Çiğdem Ceylan-Hasanoğlu

Türkiye'den gelen insanlar, son yirmi yıl içerisinde İsviçre nüfusunun ayrılmaz bir parçasını oluşturdular. Ülkedeki en büyük Müslüman grup olan Türkiye göçmenleri, sadece şehir ortamına, sosyal ve kültürel yaşama değil, aynı zamanda Hristiyan esaslarıyla gelişip büyümüş olan İsviçre Konfederasyonu'nun dini yaşantısına da benzer-siz bir ahenk getirdiler.

2003 sonu itibariyle sayıları 82.093'ü bulan Türkiye göçmenleri İsviçre'deki beşinci en büyük yabancı topluluğunu oluşturmaktadır. 1990'lı yıllardan bu yana vatandaşlığa geçmiş olan yaklaşık 30 bin kişi ise bu sayıya dahil edilmemiştir. Bu bilgilerden hareketle diyebiliriz ki, bugün (2005 yılında) İsviçre'de yaşamakta olan Türkiye kökenli insan sayısı 120 bin civarında olup, bu sayı toplam nüfusun yüzde 1.6'sına tekabül etmektedir. Bu grubun büyük çoğunluğu Müslüman'dır. Müslümanlar'ın içerisindeki en büyük azınlık Aleviler'in oranı yüzde 35'i bulmaktadır. Geriye kalan ise sayıları birkaç bini bulan Hristiyan nüfustur (Ermeniler, Asurlular, Rumlar, din değiştirmiş olanlar). Türkiye'den İsviçre'ye göç edenlerin yaklaşık üçte biri ile yarısı Kürt kökenlidir (Zazalar dahil). Aleviler de tıpkı Kürtler gibi göçmenler

arasında büyük sayılarla temsil edilmektedir.

Siyasi iltica, yüksek öğrenim veya uzun süreli bir tıbbi tedavi, Osmanlı Türkleri'nin 1860'lı yıllardan beri İsviçre'ye gelme nedenleriydi. Bugünün tersine o zamanki göç, yaklaşık 1960 yılına kadar (kaçak Osmanlı Ermenileri'nin ve yetim çocukların dışında), küçük "seçkin" bir grubun gelişti şeklinde oldu. Bugünkü göçmenlerin büyük çoğunluğu kırsal kesimden olup Doğu Ana-

dolu kökenli iken, o zamanki seçkinler Osmanlı yani Türkiye Cumhuriyeti metropollerinden gelmekte idi. 19. yüzyıldan bugüne Türk göçünün bir krokisini (1) çizmek istediğimizde, karşımıza tamamen farklı böyle iki resim çıkmaktadır.

Göçün değişik evrelerine geçmeden ve sonuçta 19. yüzyıldan bu yana Türk göçünün genel niteliğini belirtmeden önce aşağıdaki istatistiklere bir göz atalım. (2):

Rakamların gösterdiği bazı şeyler çok açık: 1860-1960 arasındaki seçkin göçmenlerin sayısı resmi olarak bin kişiyi geçmemiştir ancak, takip eden otuz yılda İsviçre'deki Türk vatandaşlarının sayısı 80 binin üzerine çıkmıştır (3). 1960'lı yıllarda rakam 12 bini geçmiş, 70'lerde neredeyse 40 bin olmuştur. En büyük sıçrama ise 1980 askeri darbesini takiben gerçekleşmiş ve

1900	1910	1920	1930	1941	1950	1960	1970	1980	1991	2001
222	520	964	736	375	590	645	12.215	38.626	81.655	82.093

Federal İstatistik Dairesi verilerine göre İsviçre'deki Türk nüfusunun yıllar itibariyle gelişimi aşağıdaki gibidir

rakam 80 bini geçmiştir. 2001 yılı sonu verilerindeki rakamlar, 1990 sonu ile neredeyse aynı değerleri göstermekle birlikte bunun nedeni bu on yılda göçün duraklamış olması değil, 1991-2001 yılları arasında 17.775 Türk vatandaşının İsviçre vatandaşlığına geçmiş olmasıdır. Böylece Türkler diğer yabancı gruplar ile karşılaştırıldığında İsviçre’de vatandaşlığa kabul konusunda en büyük oranlardan birine sahip olmuşlardır (4).

1960 öncesi rakamlar daha çok İsviçre’de eğitim görmekte olan Türkler yani Osmanlı vatandaşları hakkında bilgi vermektedir. Cenevre ve Lozan 1890’lı yıllarda Müslüman Türkler tarafından yüksek öğrenim için en uygun yer olarak “keşfedildi”. Bu yerler aynı zamanda Jöntürkler’in sürgündeki muhalefet merkeziydi: Bu merkez Çarlık Rusyası’ndan gelen çok sayıdaki, çoğunlukla devrimci öğrenci kuruluşlarıyla ve Cenevre’de (Daşnak ve Hençak partileri ile) bir süredir varlığını sürdüren Ermeni sürgün merkezi ile de yan yanaydı. Ayrıca Kürtçe ve Osmanlıca yayınlanmakta olan *Kürdistan* gazetesi de burada basılmaktaydı. 1890’dan önce ise ancak birkaç Osmanlı Hristiyanı ile Osmanlı gencinin ikamet ettiği bir yerdi İsviçre.

Bir İsviçreli ile evli olan Jöntürk Tunalı Hilmi, ki daha sonra Kemalist olmuştur, 20. yüzyıl başında Cenevre’yi, biraz da aşırıya kaçarak, şu şekilde övmektedir: “Bir Türk, bir şarklı için en ‘elverişli’ tahsil yerlerinden en birincisi Cenevre’dir” (5). 1900’lerin başında İsviçre’de oturan Osmanlılar’ın sayısı, çoğunluğu öğrenci olmak üzere 200 kişinin üzerine çıktı ve I. Dünya Savaşı’nın sona ermesine kadar sürekli bir artış gösterdi. 1920’li yıllarda bu rakamda geçici bir azalma olmakla birlikte daha sonra genç Cumhuriyet İsviçre’de eğitimi tekrar teşvik etmeye başladı. 1941’deki düşüş II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesinden kaynaklanan kısa süreli bir azalma

idi. 1946 yılında, Kuneralp Ailesi (1922’de Anadolu’da linç edilen Ali Kemal’in eşi ve çocukları) (6) veya 1924’de sürgün edilmiş Prens Sabahaddin ve onun geride kalan az sayıdaki arkadaşından bazıları gibi birkaç Türk’ün yanı sıra, devlet bursu ile burada kalan öğrenci sayısı (7) tekrar 470’e ulaşmıştı. Bununla beraber 20. yüzyılın ortalarından itibaren İsviçre artık Türk seçkinlerinin tek eğitim adresi olmaktan çıkmıştı: Bundan böyle jeostratejik açıdan Türkiye ile yakın bağları olan ABD bu konuda İsviçre’ye ve diğer Avrupa metropollerine üstün gelecekti.

1960 sonrası

1960’lı yıllardan beri İsviçre’ye akan göç, Türkiye’den Almanya’ya yapılan o çok daha büyük işgücü göçünün bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Sözü edilen bu göç de benzer ekonomik göstergeler doğrultusunda başlamıştı: Piyasadaki yükselen konjonktür o zamanlar ucuz ve kalifiye olmayan işgücünü pekâlâ kullanabilirdi. Daha 1970’li yılların başında İsviçre hükümeti göç kotası ile ilgili bir politikayı yürürlüğe koymuştu. Bu uygulama, 1973’de ani ekonomik canlanmanın sona ermesi üzerine sınırlı bir oturma politikasına dönüşünceye kadar kullanılacaktı (8).

1970’lerdeki, çok daha önemlisi 1980’lerdeki “kaçış” İsviçre’ye olan Türk göçünün en önemli sebebi oldu. Türkiye’deki toplumsal baskılar, 12 Eylül askeri darbesi ve Kürt bölgelerinde yürütülen gerilla savaşı çok sayıda politik gerekçeli sığınma talebini de beraberinde ge-

Türkiye’den İsviçre’ye göç edenlerin yaklaşık üçte biri ile yarısı Kürt kökenlidir (Zazalar dahil).

tirdi. Diğer yandan mesleki olarak kalifiye olmayan ve kaçış nedenleri ekonomik olan (doğrudan veya dolaylı olarak politik baskı ile bağlantılı -yüksek oranda Doğu Anadolu kökenli) insanlar içinse yasal olarak göç edebilmelerini sağlayacak üç olasılık vardı: önceden göç etmiş olan aile bireyinin ardından gitmek, bir İsviçre vatandaşı ile evlenmek veya sığınmacı olmak (sığınma talebi seyrek olarak kabul edilmekle birlikte çoğunlukla yasal oturma hakkı elde edilebiliyordu).

1970’lerin sonlarından itibaren gerçekleşen Türk göçünün büyük bölümüne, 1950 ve 60’lardaki işgücü göçünden farklı olarak, siyasi düzlemde ama gönülsüzce katlanıldı. Bununla birlikte bu insanların birçoğu -ki burada İsviçre göç politikasında dürüstlükle bağdaşmayan bir durum söz konusudur- iş dünyasında kullanıldı. Elbette ekonomik dalgalanmalara karşı en duyarlı tepkiyi de kalifiye olmayan işgücü olarak onlar gösterdi. Bundan dolayı, diğer bütün yabancılar gibi, işsizler arasında yüksek oranlarla temsil edildiler ve edilmekteler (9).

Türkiye’deki politik ve ekonomik güçlükler, 1960’lardan beri süregelen toplu göçlerin ana sebe-

biydi. Doğaldır, göçmenler ve ilticacılar işgüçlerinin yanında problemlerini de birlikte getirdiler: eğitim eksikliği (özellikle kadınlar arasında okuryazar olmayanlar hiç de az değildi), devlet yapısına ve resmi düzenlemelere karşı güvensizlik, bireysel ve kolektif travma (özellikle Kürtler, Aleviler ve gayrimüslim gruplar arasında). İsviçre için de mücadele gerektiren iki önemli görev söz konusuydu: ilk olarak, oldukça kötü şartlarda başlangıç yapan bu insanların topluma pratik bir şekilde entegre edilmesi ve ikincisi -İsviçre tarihinde ilk defa- bir kısmı vatandaş olmuş Müslüman kesimle barış içinde bir arada yaşayabilmenin sağlanması. Sonuç olarak neredeyse bardağın yarısı dolu diyebiliriz. 20 yıl öncesi ile karşılaştırıldığında iki tarafın da çok şeyler başardığı bir gerçek; kimi alanlarda birlikte yaşam işlev kazandı; Aleviler ve Sünni Müslümanlar bir ölçüde İsviçre toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiler. Binasyonel evlilikler sıklaşmaya, zamanla erkek tarafın değil, kadın tarafın Türk olduğu İsviçreli-Türk evlilikleri de yaygınlaşmaya başladı (10). Özellikle İsviçre eğitim sisteminin, Anadolu'dan gelen göçmenlerde olduğu gibi sosyal ve dille ilgili konularda kötü şartlar altında başlangıç yapan çocukların desteklenmesinde yaptığı yatırımların hakkını vermek gerekir. Diğer taraftan, büyük oranda başarılı olmuş olan Türkiyeliler'in sosyal ve eğitsel entegrasyonun halen devam ettiği, fakat İsviçre'de bulunan bazı sağ görüşlü politik güçlerin böyle bir entegrasyona temelde şüpheyle bakarak karşı çıktıkları göz ardı edilmemelidir.

İsviçre ne kadar başarılı?

1860'ların Genç Osmanlılarından beri, göçmenlerle birlikte bu topraklarda -İsviçre istese de istemese de- daima Türk tarihinin bir bölümü sahnelendi. 1910'lu yıllarda Avrupa merkezi İsviçre'de

bulunan Foyers Turcs (Türk Yurdu ve Türk Ocağı) hareketi, olasılıkla Türk tarihini Cenevre'deki Genç Osmanlı ve Jöntürk muhalefetinden çok daha fazla etkilemiştir. Zira aralarında Medeni Yasa'nın alınmasını sağlayan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt ve daha sonraları başbakanlık yapacak olan Şükrü Saraçoğlu'nun da bulunduğu birçok öncü Kemalist bu hareketten gelmiştir. Genç Osmanlı Ali Suavi, İslam düşünürü Said Nursi ya da yukarıda adı geçen Mahmut Esad Bozkurt gibi farklı Türk kişilikleri İsviçre demokratik kurumlarına duydukları saygı konusunda hemfikirler. 1904'de Abdullah Cevdet'e olduğu gibi birkaç sınırdışı olayına rağmen, sürgün konusunda duyulan şükran ve emperyalizmden uzak demokrasisine beslenen saygı, göçmenler arasındaki İsviçre imajını Fransa ve Almanya'ninkinden ayırdı. Bu da iki ülke arasında, İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye tarafından kabul edilmesi ile sağlamlaşan ayrıcalıklı bir bağ kurulmasına neden oldu. Bu bağ, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki toplu göçle gelen sorunların kısmen aşılabılmesinde de yardımcı oldu.

Bu toplu göçler, İsviçre'yi Anadolu gerçeğiyle 1960 yılından önce yaşanan seçkin göçmen akışından daha farklı ve daha güçlü bir şekilde yüzleştirdi. İsviçre, Anadolu'nun sosyal ve politik sorunlarıyla pragmatik ve somut bir şekilde baş edebilmek için bu göçmenlerle karşılıklı ilişki içinde, öncekinden daha fazla mücadele etmek durumunda kaldı. Bunu her zaman iyi yapamadı ama genel olarak bakıldığında kötü de yapmadı. Diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak bir "Türk Gettosu" tanımadı örneğin. İnsani ve sosyal olarak bakıldığında bu ilişkilere yapılan yatırım aynı dönemlerde İsviçre bankalarına yatırılmış olan, bir kısmı kaçaklara ait milyarlarca frank değerindeki Türk Lirası'nın yönetiminden daha değerlidir kuşkusuz (11).

Mahmut Esat Bozkurt

DİPNOTLAR

- 1) Burada bir krokiden fazlasından söz etmek pek mümkün değildir, zira İsviçre'ye olan Türk göçü bugüne kadar herhangi bilimsel bir çalışmaya, hatta makaleye bile konu olmamıştır.
- 2) Bundesamt für Statistik, Ausländerinnen und Ausländer. Bericht 2004, Neuchâtel 2004. Online: <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/bevoelkerung/uebersicht/blank/publikationen.html>
- 3) Gerçekte İsviçre'de kalmakta olan Osmanlılar'ın sayısının zaman zaman üç veya dört misli daha fazla olma olasılığı vardır. Bilgi için Vorkämpfer der "neuen Türkei". Revolutionäre Bildungseliten am Genfersee (1868-1939), Zürich: Chronos (olası baskı tarihi Haziran 2005) isimli kitabımda bulunan Cenevre ve Lozan'daki Osmanlı diasporasına ait istatistikleri karşılaştırınız.
- 4) 2002-2003 yıllarında vatandaşlığa geçenler 8344 kişi Rapor 2004, S. 42 ve 113; Bundesamt für Statistik, Einwanderung in die Schweiz. Demografische Situation und Auswirkungen, Neuchâtel, 2001, S. 17.
- 5) Hilmi Tunalı, Avrupa'da Tahsil, Genf 1903, S. 15.
- 6) Zeki Kunalalp, Sadece diplomat, Anılar, belgeler, İstanbul: İsis, 1999. Diplomat Zeki Kunalalp Ali Kemal'in oğlu idi.
- 7) Meclis üyesi Petitpierre ile Türkiye'nin Bern büyükelçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu arasında 2.9.1946 tarihinde yapılan bir görüşmenin notlarından alınmıştır (Meclis arşivi Bern E 2800-1990/106/2).
- 8) Göç politikası için bkz. Mahnig, Hans, und Piguet, Etienne, "Die Immigrationspolitik der Schweiz von 1948 bis 1998: Entwicklungen und Auswirkungen", in: Wicker, Hans-Rudolf, Fibbi, Rosita, und Haug, Werner (Hg.), Migration und die Schweiz, Zürich: Seismo, 2003, S. 65-108; II. Dünya Savaşı'ndan bu yana göç ülkesi olarak İsviçre hakkında genel bilgi için bkz. Kreis, Georg, "Die Schweiz wird zum Einwanderungsland", in: Leimgruber, Walter, und Fischer, Werner (Hg.), "Goldene Jahre". Zur Geschichte der Schweiz seit 1945, Zürich: Chronos, 1999, S. 33-57.
- 9) Rapor 2004, S. 58 f.
- 10) Rapor 2004, S. 111. Elbette bu rakamlar büyük dikkatle okunmalıdır zira istatistiğe konu olan bu "karma" evliliklerin büyük bir kısmı vatandaş olmuş Türkiyeli ve olmamış Türkiyeli arasında yapılmıştır.
- 11) Ayr. Bkz. Burri, Regula, und Sigrist, Beatrice, Entwicklung und Migration, Kôniz: Edition Sotiothek, 1996, S. 48-50.

Atatürk Üniversite Reformu'nun ilk botanik bahçesi 70. yaşında İÜ Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi

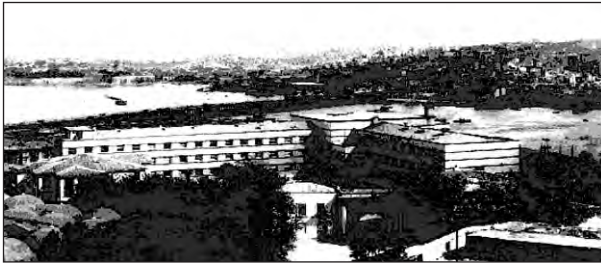
1933 Üniversite Reformu ile İÜ'de gerçekleşen yenileştirme etkinliklerinden botanik bilim dalında ortaya konulan en somut örneklerinden birisi, Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi'dir. Türkiye'nin bu en eski botanik bahçesinin tarihsel geçmişi ve oluşum süreci, bahçenin kurucuları olan çoğunluğu Alman uyruklu ve Türk bilim insanlarının bahçeye yaptıkları katkılar, bahçenin kuruluş aşamalarıyla günümüzdeki durumu, tarihsel anıların ve belgelerin ışığı altında bu yazıda verilmeye çalışılacaktır.

Prof. Dr. Orhan Küçüker

İÜ Doğa Zenginlikleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

İ Ü Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi, Türkiye'de resmi konumda çalışmalar yapan botanik bahçelerinin en eski ve bitki varlığı açısından en zengini-
dir. Ülkemizde üniversitelere bağlı olarak hizmet veren diğer botanik bahçeleri Ankara Ün-
v. Botanik Bahçesi (1950), Ege Ün-
v. Botanik Bahçesi (1964),
Çukurova Ün-
v. Botanik Bahçesi'dir (1973).

1933 Üniversite Reformu ile İÜ'de gerçekleşen eğitim ve öğretimde yenileştirme etkinliklerinden botanik bilim dalında ortaya konulan en somut örneklerinden birisi, Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi'dir. Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan Türkiye'nin bu en eski botanik bahçesinin tarihsel geçmişi ve oluşum süreci, bahçenin kurucuları olan çoğunluğu Alman uyruklu ve Türk bilim insanlarının bahçeye yaptıkları katkılar, bahçenin kuruluş aşamalarıyla günümüzdeki durumu, tarihsel anıların ve belgelerin ışığı altında bu yazıda verilmeye çalışılacaktır.

İstanbul Üniversitesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi ve Biyoloji Enstitüsü'nün 1940'lı yıllardaki görünümü.

Bahçe ve Biyoloji Enstitüleri kuruyor

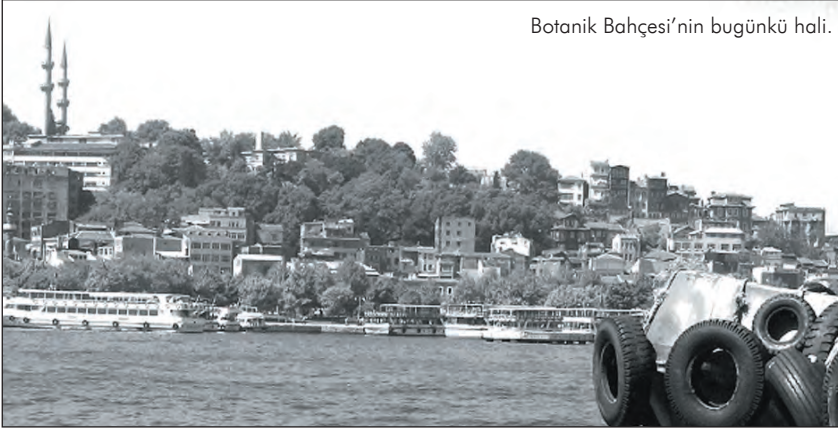
Üniversite Reformu'ndan önce nebatat (botanik), hayvanat (zooloji) dersleri Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'nda verilmekteydi. 1933'e kadar bu binada yapılan eğitim, Üniversite Reformu çerçevesinde yapılan düzenlemelerle Fen Fakültesi'nin Biyoloji, o zamanki adıyla "Nejabatat ve Hayvanat Enstitüleri" için yeni bir bina yapılmasıy-

la Süleymaniye Semti'nde sürdürülmeye başlandı.

Biyoloji Enstitüleri'nin temeli eldeki kayıtlara göre 3 Mart 1935'de atılmıştır. Mimarı Avusturyalı Prof. Dr. Ernst Arnold Egli'dir (1893-1974). Egli, Prof. Dr. Clemens Holzmeister'in asistanı olmuş, 1927'de Türkiye'ye gelmiş; 1927-1936 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nın modern okul yapıları danışman mimarı, 1930-1936 arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü Başkanı; 1936-1940 arasındaysa Türk Hava Kurumu başmimarı olarak çalışmıştır (Suda B., 1996).

Biyoloji Enstitüleri Binası'nın inşaatı iki yıl içersinde bitirilerek, 4 Haziran 1937 tarihinde hizmete açılmıştır. Bu görkemli bina, L şeklindedir. Binanın uzun ve kısa kollarının kesiştiği yerde Tıp, Eczacılık, Diş Hekimliği, Orman Fakülteleri ile Biyoloji (=tabiiye) birinci sınıf öğrencilerini içine alacak büyük bir amfi yapılmıştır. Binanın kısa koluna Hayvanat Enstitüsü; uzun koluna da İspençiyarı Nebatat (=farmakobotanik) ve Genetik Enstitüsü ile Umumi Nebatat Enstitüsü yerleşmiştir.

Bu arada binanın bahçesinin yapımına daha önce başlanmış, 1934'deki ilk düzenlemeleri takiben 1935'in ilkbaharında İÜ Botanik Bahçesi (*Hortus Botanicus Istanbulensis*) adı ile hizmete girmiştir. 2003'e kadar bu isim altında hizmet veren bahçeye, 1933 Üniversite Reformu'nun 70.yılında, "Alfred Heilbronn" adının eklenmesi kararlaştırılmıştır. Fen Fakültesi Dekanlığı, Biyoloji Bölümü ile Botanik Ana Bilim Dalı Başkanlıkları'nın ortak çalışması ve önerileri doğrultusunda, bu karar İÜ Rektörlüğü'nce de uygun bulunarak bahçe 12 Aralık 2003 tarihinden itibaren "İstanbul Üniversitesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi" adını taşımaya başlamıştır.

Botanik Bahçesi'nin bugünkü hali.

Onlar biyoloji enstitülerinin üç silahşörleriydi!..

Almanya'da, 30 Ocak 1933 tarihinde Adolf Hitler şansölye seçilir, iktidara gelir ve özellikle Museviler üzerinde onları toplumdan her yönleriyle soyutlamaya yönelik -ilerki yıllarda dünyanın dehşetle izlediği daha trajik olaylar görülecektir- baskıları arttırır. Bunun üzerine Almanya'dan kaçış süreci başlar. Özellikle akademik sığınmacıların ilk durağı Zürih'te kurulan "Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland" (Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti) olur. Bu cemiyet, Frankfurt Tıp Fakültesi Patoloji Enstitüsü profesörlerinden, Mart 1933 tarihinde İsviçre'ye iltica eden Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın öncülüğünde, Zürih, Uraniastrasse No.40'da bir işhanında faaliyete geçirilmiştir. Bu arada genç Türkiye Cumhuriyeti de 10 yaşına basmış, 1 Ağustos 1933 tarihinde Atatürk Üniversite Reformu'nu gerçekleştirmiştir. Bizzat Atatürk'ün daveti üzerine İsviçre'deki bu bürodan pek çok mülteci bilim adamı Türkiye'ye gelerek İstanbul ve Ankara'daki eğitim kurumlarında göreve başlarlar. Bunlar arasında iki botanikçi silahşör, Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885-1961), Ord. Prof. Dr. Leo Brauner (1898-1974) ve İsviçre vatandaşı zoolog silahşör Ord. Prof. Dr. Andre Naville (1895-1937) vardır. Naville'in 1 Nisan 1937 tarihinde tifodan ölümü üzerine Almanya'dan kaçmak zorunda kalan bir Alman akademisyen, zoolog Ord.

Prof. Dr. Curt Kosswig (1903-1982) onun yerini alır.

İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel, 4 Haziran 1937 günü Biyoloji Enstitüleri binasının açılışında yaptığı konuşmasının bir bölümünde şunları söylemektedir: "Enstitünün bir tarafı Hayvanat bir tarafı Nebatat'a aittir. Ortada bu anfi müşterektir. Hayvanat Profesörü Naville'i 1 Nisan'da kaybettik ve bundan çok teessür duyduk. Taşınan enstitüde ders vermemiş olan profesörün cenazesini talebesi buraya getirdi. Bundan duyulan acı tabutu önünde söylendi ve cenazesi ta vapura kadar talebe tarafından teşyi edildi. Üniversite talebesi, profesör ve idaresinin bu ilgisi Cenevre'de makes buldu. Prof. Malche orada söylediği nutukta bundan bilhassa bahsetti. Profesör Naville'in çalıştığı iki Üniversite arasında tabuta olacak ve ibaresi iki Üniversitece tespit olunacak bir plakayı Enstitüye koymağı tensip ettik. Buna ait cevabı bugün imza ettim" (Üniversite Konferansları, 1936-37).

Üzerinde "Prof. Dr. Andre Naville Anısına Cenevre Üniversitesinden İstanbul Üniversitesine Onursal Bir Armağan / André Naville (1895-1937) Zooloji Enstitüsü Direktörü / İki Okulumuz da Gençliğe ve Bilime Hizmetinden Dolayı Şükranlarını Bildirir" ifadeleri yer alan bronz büst, tam 66 yıl Fen Fakültesi arşiv odalarında bekledikten sonra, 5 Haziran 2003 günü dönemin Fen Fakültesi Dekanı zoolog Prof. Dr. Dinçer Gülen tarafından Andre Naville'in adının verildiği dersane ka-

pısına yerleştirilir (Gülen D. ve Küçük O., 2003).

Bahçenin kurucusu Alfred Heilbronn kimdir?

Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn, 28 Mayıs 1885'te Fürth'de (Bavyera) doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimini Fürth ve Nürnberg Realgymnasium'da (1904) yaptıktan sonra, yükseköğrenimini Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nde Tabii İlimler (Botanik, Fizik, Kimya) ve yan dal olarak da felsefe ve müzik okuyarak tamamlamış ve 1910'da bu üniversiteden mezun olmuştur. Kısa süreler Berlin'de Landwirtschaft, Monaco'da Institut Oceanographique de bilimsel yardımcı ve yine Berlin'de araştırma ile ilgili görevlerde bulunduktan sonra, 1914'de doçent, 1919'da profesör olmuş ve 1923'de aynı üniversitenin Genetik Enstitüsü Direktörlüğü'ne getirilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında, 1914'de "Verdienst Kreuz für Kriegshilfe" kurumundan madalyayla ödüllendirilmiştir. İyi derecede Fransızca, İngilizce, Felemenkçe ve Latince, ayrıca İtalyanca ve Eski Yunanca dilleri bilmekteydi. Üniversite Reformu ile yeniden düzenlenen İÜ'de, Fen Fakültesi Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü Direktörlüğü görevine Ekim 1933'de başlamıştır. İlk eşi Magda Heilbronn Türkiye'de bulunduğu zaman içinde, 1944'de İstanbul'da vefat etmiştir. 30 Eylül 1948'de Doç. Dr. Mehpare Başarman ile evlenmiş ve Türk vatandaşlığına geçmiştir (Baytop A., 1994; Küçük O. ve Gülen D., 2003).

Sözü burada Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un, ülkemizde 2. eşi olan botanik profesörü Mehpare Başarman'dan olan oğlu Psikolog Kurt Lütfü Leopold Heilbronn'a bırakmak gerekir: "Babam Naziler 1933'te iktidara gelince daha sonraki bütün yaşamını belirleyecek bir sorunla karşı karşıya kalmıştı. Sorun Musevi olmasıydı. Ama Musevilik her zaman onun ilgi alanı dışında kalmıştı. Hayatını hiçbir zaman bir Musevi gibi yaşamamıştı. 1920'li yıllarda Pro-

Biyoloji Enstitüleri'nin mimarı
Prof. Dr. Ernst Arnold Egli (1893- 1974).

testan kilisesine katılmıştı. Ama kiliseyle de fazla ilgisi yoktu. Sadece bayramlarda ayine gidiyordu. Din onun için hayatını düzenleyen bir talimatlar dizisi değil, bir felsefe sorunuydu. O bilimle ilgiliydi. Eşi de zaten Protestandı.

"Babam, birçok Alman Musevisi gibi, 1933'de, neden bir gece içinde Musevi olduğunun hatırlanmadığını anlayamadı. Naziler'in bu konuda daha önce verdiği işaretleri hiç üstüne alınmamış, hiçbir zaman görmemiş ya da görmek istememişti; hatta görmezlikten gelmişti de diyebilirim. Prof. Heilbronn kendini bir Alman gibi görse de, Naziler ari ırktan olmayan herkesi toplum yaşamından dışlamaya kararlıydı. Bu daha sonra kitlesel fiziki yok etmelere kadar gidecek çılgınlığın ilk durağıydı. Prof. Heilbronn ayrıca üniversitede 'Evrin Teorisi' okutuyordu. Bu veriler onun, Naziler tarafından 'toplumu tehdit eden bir tehlike' olarak saptanması için yeterli nedendi. 1933'te birkaç kere tutuklandı.

"Ancak o hâlâ üzerlerine gelen tehlikenin farkında değildi. Sonunda üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldı. Buna rağmen öncelikli çabası, yarım kalan araştırmalarını çok zor koşullarda sürdürüp tamamlamak oldu. Eğer eşi Magda baskı yapmasaydı ve ısrarla direktmeseydi, babam kesinlikle Almanya dışına çıkamazdı.

"Prof. Heilbronn karısının ısrarları üzerine İsviçre'de bulunan ve zor

durumdaki Alman bilim adamlarının yurtdışına çıkışlarını organize eden Prof. Schwarz ve Prof. Malche ile ilişki kurdu. Aradan fazla zaman geçmeden kendisine Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinde çalışmak üzere bir öneri sunuldu. Bu öneriyi kabul etti ve 1933'te İstanbul'a geldi. Eşinin ari ırktan olması nedeniyle İstanbul'a normal bir şekilde taşınabildi. Münster'deki evine ise el konuldu ve Nazi Partisi üyelerine kiraya verildi.

"Alman profesörlere verilen maaş Türk meslektaşlarının dört katıydı. Babama dokuz odalı bir ev de verilmişti. Bütün yabancı profesörler için bir şart vardı: Bir sene içinde Türkçe öğrenecekler ve derslerini Türkçe vereceklerdi. Babam iki sene içinde Türkçe öğrendi. 1934'te annesi de Türkiye'ye geldi. Boğaz'da Bebek'te bir eve taşındılar. Değişmek isteyen Türkiye 1934'te bu olanağı onlara sağlamıştı.

"Yaklaşmakta olan savaş koşullarına, gümrüklerde yaşanan sıkıntılara rağmen Süleymaniye'de zengin ve örnek bir botanik bahçesi oluşturuldu. Winterstein, Brauner, Kosswig'le biyoloji bilimine duyulan ilgiyi artırmak, bilimsel çalışmalar yapmak üzere Türk Biyoloji Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı.

"Babam 1955'te yaş haddinden emekli edildi. Birkaç yıl sonra (1957) enstitünün iki katı yıkılmıştı. Buna çok kırılmıştı. Emekli olduktan sonra üniversiteyle bütün ilişkisi kesil-

Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885-1961).

Ord. Prof. Dr. Leo Brauner (1898-1974).

mişti. Bilim hayatından bütünüyle kopmuş veya koparılmıştı. Küskündü. Tekrar Alman vatandaşı olmak için başvurdu. Babam 1933'te ayrıldığı Almanya'ya ilk kez, 22 yıl sonra 1955'te gitti. Münster Üniversitesi babama ölünceye kadar ders verme olanağı sağladı. Bu sırada Almanya'da savaş döneminde haksızlığa uğrayan Museviler'in zararlarını tazmin etme programı yürürlüğe girmişti. Babam yıllardır, düşlerinde yaşattığı ve daha da güzelleştirdiği evine kavuştu. Ölüm tarihi olan 17 Mart 1961'e kadar bu evde huzur içinde yaşadı" (Ural, M. ve Offen-Eren, H., 1998).

Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn'un İÜ'ye bağlı bir botanik bahçesi kurulması düşüncesi İstanbul'da derslerine başladığı ilk günden beri aklındadır. Avrupa'daki benzerlerine uygun bir botanik bahçesi ile bir Biyoloji Enstitüsü yapılması ile ilgili görüşlerini, kendisiyle sonradan yapılan bir söyleşide şu şekilde açıklamaktadır:

"İstanbul'a geldiğim zaman kendimi hiç de iyi bir durumda bulunmayan, sadece üç odadan oluşan bir enstitü önünde buldum. Yaklaşık 1000 kadar öğrenciye derslerimi Zeynep Hanım'ın (Fen Fakültesi'nin ilk yerleştiği bina olan Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı) hipodromunda vermek zorundaydım. Hükümet bu durumun imkânsızlığını kabul etti ve bana yeni bir enstitü kurmak ve sadece 90 bitki yetişen bir bahçecik yerine yeni bir botanik bahçesi düzenlemek için izin verdi.

Yeni enstitünün planı benim, Ord. Prof. Dr. Andre Naville ve Ord. Prof. Dr. Leo Brauner'in danışmanlığımızda mimar Prof. Dr. A. Egli tarafından hazırlandı. 1937'ye kadar aynen bu planlara göre bakanlıkça mükemmel bir bina yaptırıldı" (Güçlü, B.).

Hortus Botanicus İstanbulensis

Botanik bahçesinin Avrupa'daki gelişmiş benzerlerine uygun şartlara sahip olması için A. Heilbronn çok emek sarf etmiş, bahçe planının çiziminde gerek seraların projesinde, günün koşullarına göre Almanya'nın köklü firmalarından en iyi ve uzun ömürlü ekipmanların alımı için bizzat yazışmalarda bulunmuştur. Bu işte kendisine gerek eğitim-öğretimde ve gerekse bahçenin kuruluşunda büyük destek olan Ord. Prof. Dr. Leo Brauner ve bahçe şefleri (*Horti Inspector*) W. Stephan, G. A. Catt, G. A. M. Pisard; H. Lücke ve başbahçıvanlar (*Hortulanus Primarius*) Adnan Mete ve Ahmet Atilla ile birlikte botanik bahçesinin kuruluş ve 1935 yılında botanik bahçesine ait ilk tohum kataloğu olan "İstanbul Üniversitesi Nebatat Bahçesinin Tohum Katalogunu" (*Index Seminum Hortus Botanicus Istanbulensis*) çıkarırlar. Tohum kataloglarının önemli bir özelliği, her sayının kapak kısmına genellikle Türkiye florasından bazıları endemik olan bitki resimlerinin konulması olmuştur. Bu aslına uygun bilimsel nitelikli resimler, botanikçi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Nebahat Yakar (1915-1997) ile kadrolu bitki

Ord. Prof. Dr. Andre Naville (1895-1937).

ressamı Maryam Agavni Ertoran tarafından çizilmekteydi.

Bilindiği gibi, botanik bahçelerinin yer seçiminde topografya ve jeolojik verilerle toprak cinsleri önemlidir. Bahçelerin vadi, yamaç gibi monoton olmayan alanlarda kurulması önerilmektedir. İyi bir tesadüf eseri yanan İstanbul Kız Lisesi'nin arsası bu ihtiyacı karşılayacak niteliklere sahiptir. Heilbronn bu durumu sonuna kadar değerlendirir. 17 dönümlük arazinin 12 dönümlük kısmı tepenin Haliç'e bakan kısmını işgal ederken, 5 dönümlük alan giriş kısmını oluşturmaktadır.

Bahçe tıbbi bitkiler, Türkiye bitkileri, deney parselleri, bataklık bitkileri, taş bahçe-arboretum olmak üzere 6 birime ayrılır. Botanik bahçelerinde ziyaretçilerin bahçeyi dolaşmalarını sağlayan ve teknik personelin işlerini kolaylaştıran yol sirkülasyonlarına da dikkat edilir. Ayrıca yine bir botanik bahçesinde olması gereken yönetim ofisi, kütüphane, tohum odası, saksı depoları, santral, dinlenme odaları, görevliler için lojman ve herbaryum gibi mekânlar da bu plan içerisinde yaşama geçirilir. Bugün bu mekânlardan bir kısmı elde olmayan nedenlerle devre dışı kalsa da, bir kısmı halen hizmet vermektedir. Bahçe içerisinde mavi sera, kaktüs serası, üretim serası, havuzlu sera, yağmur ormanı

serası, cycas serası, limonluk- eğrelti serası gibi tropik, subtropik yerleşim alanları yaklaşık 1300 m² kapalı alanlı, bazıları birbirine geçişli 9 adet sera bulunmaktadır. Bahçenin ilk etiketleme sisteminde porselen etiketler kullanılmıştır. Porselen etiketler Münster Üniversitesi atölyelerinde Heilbronn'un isteğiyle bu üniversitede çalışan arkadaşlarının yardımları sonucu yapılarak partiler halinde bahçeye gönderilmiştir. 2001 yılında bu etiketleme sisteminden yeni etiketleme sistemine geçilmiş; açık ve kapalı mekânlarda endemik, faydalı, tıbbi ve zehirli ile Türkiye veya yabancı ülkelere ait bitkiler ayrılarak adları etiketlere işlenmiş ve özel renk kodlarıyla renklendirilmiştir. Bitkilerin varsa Türkçe isimleri de etiketlere yazılmıştır. Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi 63 ülkeden 373 botanik bahçesi ile tohum alışverişi yapmaktadır.

Bahçede bulunan nadir bitkilerden örnekler

Mangifera indica (Mango ağacı, Güney Batı Asya), *Colocasia cort-halsii* (Fil kulağı, Borneo), *Ananas comosus* (Ananas, Brezilya), *Araucaria bidwillii* (Bunya bunya çamı, Britanya Adaları), *Aristolochia grandiflora* (Pelikan-kuğu çiçeği, Guetamala), *Carica papaya* (Pawpaw ağacı, papaya; Güney Amerika), *Coffea arabica* (Kahve ağacı, Angola), *Coffea stenophylla* (Kahve ağacı, Batı Afrika), *Cycas revoluta* (Sago palmiyesi-sikas, Japonya), *Cycas circinalis* (Sikas, yalancı sago palmiyesi, Tropik Asya), *Datura suaveolens* (Mekleklerin trompeti, Meksika), *Dracena draco* (Ejder ağacı-kardeşkanı ağacı, Kanarya Adaları), *Eichhornia crassipes* (Amazon su sümbülü, Güney Amerika), *Beucarnea recurvata* (Filayağı ağacı, Meksika), *Musa paradisiaca* (Muz ağacı, Tropik Asya), *Zingiber officinale* (Zencefil, Doğu Hindistan), *Ipomea batatas* (Tatlı patates, Güney Amerika), *Ceratozamia robusta* (İmparator palmiyesi, Meksika), *Vanilla planifolia* (Vanilya orkidesi, Batı Hindistan), *Stanhopea her-*

Ord. Prof. Dr. Curt Kosswig (1903-1982).

Prof. Dr. Nebahat Yakar (1915-1997).

nandezii (Kokulu orkide, Meksika), *Actinidia chinensi* (Kivi, Asya-Çin), *Cinnamomum camphora* (Kafur ağacı, Japonya), *Ginkgo biloba* (Mabet ağacı, Çin-Japonya), *Gymnocladus dioica* (Kentaki kahve ağacı, Merkezi Amerika), *Persea americana* (Ava-kado ağacı, Orta Amerika), *Sequoia sempervirens* (Sahil sekoyası, Kaliforniya), *Sequoiadendron giganteum* (Mamut ağacı, Kaliforniya), *Manihot esculenta* (Manyok-Tapyoka Ağacı, Brezilya), *Liquidambar orientalis* (Anadolu sığla ağacı, Türkiye-Marmaris).

Bahçe ve seralar her yıl binden fazla biyoloji lisans öğrencisinin eğitim ve öğretimine pratikte katkıda bulunmaktadır. Son yıllarda artan oranda gelen taleple belirli günlerde de, ilköğretim ve liselerde anlatılan botanikle ilgili bazı konular, bahçe-de Botanik Ana Bilim Dalı öğretim elemanları tarafından gruplar halinde gelen öğrencilere yerinde gösterilmekte ve bitki dünyasıyla ilgili ilginç öykülere yer verilmektedir. Öte yandan özel ve resmi kurumlardan, basın-yayından ve halktan, telefon (0 212 455 57 00/ 26800-26810-26813) e-posta (uzen@istanbul.edu.tr) ve internet (<http://www.istanbul.edu.tr/fen/biyoloji/index.html>) üzerinden gelen görüşme ve yazışmalarda kendilerinin bitkiler hakkında öğrenmek istedikleri konulara cevap verilmekte ve doğru kaynaklara yön-

lendirilmeleri sağlanmaktadır.

Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi tüm bu olumlu yanlarının dışında, IÜ Doğal Zenginlikleri Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (DOZEM) kurulmasıyla daha farklı ve önemli bir konuma sahip olmuştur. DOZEM'in kuruluş amaçlarından birisi ülkemiz bitki varlığından ender ve endemik türleri uygun saha ve seralarda yaşatarak kaybolmalarının önüne geçilmesidir. Bu bağlamda bahçemiz, aynı zamanda bu merkezin uygulama yeridir. Ayrıca DOZEM tarafından kurulacak olan Doğa Tarihi Müzesi ile Batı üniversitelerinde sık görülen "Botanik Bahçesi- Doğa Tarihi Müzesi" kompleksinin, Türkiye de gerçek anlamda hayata geçirilmesine olanak sağlanacaktır.

Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn tıpkı Ord. Prof. Dr. Leo Brauner, Ord. Prof. Dr. Andre Naville ve Ord. Prof. Dr. Curt Kosswig gibi, IÜ Fen Fakültesi'nde, o dönemin en büyük ve modern binaları arasında sayılan Biyoloji Enstitüleri'nde, zengin ekipman ve iyi yetişmiş elemanlarla ve kendisini geldiği bu ülkeye karşı sorumlu hissederek, üniversitede eğitim ve öğretimin yükselmesi için fedakârlıkla çalışmış, laboratuvar çalışmalarını teşvik etmiş, kendisinden sonra bu enstitüde son derece yararlı görevler yapan pek çok genç Türk araştırmacıya doktora yaptırmış, bilimsel derneklerin kurulmasına katkıda bulunmuş ve ülkemizde biyoloji biliminin yüceltilmesi için gayret göstermiş, sade bir yaşamı seçmiş yüce gönüllü bir bilim adamı olarak Türk Doğa Bilimleri tarihin-

Cycas revoluta (Sago palmyesi), Botanik Bahçesi'nin kuruluşundan itibaren var olan bitkilerindendir.

deki unutulmaz yerini almıştır.

NOT: Bu yazı, Atatürk Üniversite Reformu, Avrupa'dan ve özellikle Almanya'dan 1933 yılından itibaren ülkemize gelen mülteci akademisyenler konularındaki öncü ve derin çalışmalarıyla bu konularda yazılmış kitapları bulunan Cerrahpaşa Tıp Fakültesi emekli öğretim üyesi, bilim tarihçisi Sayın Prof. Dr. Aykut Kazancıgil'e 75. yaş armağanıdır.

KAYNAKLAR

- 1) Atalay - Franck; O., 2003: Prof. Dr. Ernst Arnold Egli'nin fotoğrafı; Atalay - Franck Arşivi. Colloquium Helveticum in der Semper- Sternwarte.ETH Centrum, Zürich.
- 2) Baytop, A., 1994: Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un (1885-1961) Türkiye'deki Bilimsel Faaliyetleri ve Hizmetleri, Mar. Üniv. Ec. Der. 10 (1): 51-66.
- 3) Baytop, A., 1997: Atatürk'ün Üniversite Reformu ile Türkiye'ye gelen Ord. Prof. Dr. Leo Brauner'in İstanbul Üniversitesinde Bilimsel Çalışmaları, Ed. Terzioğlu A. ve Lucius. E., Acta Turcica Historiae Medicinae IV, İstanbul, s.102-113.
- 4) Gremer, J. und Przytulla, H., 1991: Exil Türkeri (Türkiye'deki Alman Asıllı Politik Göçmenler: 1933-1945), Verlag Karl M. Lipp., München.
- 5) Güçlü, B.; Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn'la iki saat, Tıbbiyeli dergileri, 1. 6. 1948 ve 15. 5. 1948. (Widmann, H.: Atatürk ve Üniversite Reformu, Çev.: Kazancıgil, A. ve Bozkurt, S., 2000).
- 6) Gülen, D. ve Küçüker, O., 2003: 1933 Üniversite Reformu Çerçevesinde İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde Eğitim ve Öğretime Katkıda Bulunan Avrupalı Bilim Adamları: Ord. Prof. Dr. André Naville (1895-1937) Biyografisi, Bilimsel Çalışmaları ve Zooloji Bilim Dalına Katkıları, Acta Naturae 3: 5-11.
- 7) İstanbul Üniversitesi Nebatat Bahçesinin Tohum Kataloğu: Index Seminum, Hortus Botanicus Istanbulensis (1935-1936), İstanbul.
- 8) Küçüker, O., 2001: Türkiye'de Bitki Resimleme Tekniğinde Öncü Çalışmalar: Prof. Dr. Nebahat Yakar (1915-1997), Herba Medica 8: 19-24.
- 9) Küçüker, O. ve Gülen, D.; 2003: Türkiye'de 1933 Üniversite Reformu sonrasında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde eğitim ve öğretime katkıda bulunan Avrupalı bilim adamları: Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885-1961). Bilimsel çalışmaları ve botanik bilim dalına katkıları, Acta Naturae 5:5-18.
- 10) Suda, B., 1996: Bonatz, Holzmeister, Taut ve Egli'nin Mimarlık Çizimleri, Türk Mimarlığı Üzerindeki Etkileri, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yüksek lisans tezi), İstanbul.
- 11) Üniversite Konferansları (1936-1937), Rektör Cemil Bilsel'in Biyoloji Enstitüsü'nü Açış Nutku, İst. Üniv. Yay., No. 50, İstanbul, s.354-358.
- 12) Ural, M. ve Offen-Eren, H.; 1998: Farklı bir sürgün: Bir İstanbul yurttaşı, Cumhuriyet Dergi, 626: 22.
- 13) Üzen, E., 2005: "İstanbul Üniversitesi 'Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi'nin Birkisel varlığı, Eğitim- Öğretime ile Sosyal Yaşama Katkıları, I. Ulusal Botanik Bahçeleri Sempozyumu, 26-27 Mayıs 2005, Ege Üniversitesi Botanik Bahçesi & Herbaryum Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir.
- 14) Widmann, H., 2000: Atatürk Üniversite Reformu (Almanca Konuşulan Ülkelerden 1933 Yılından Sonra Türkiye'ye Gelen Öğretim Üyeleri), Çev. Kazancıgil, A.ve Bozkurt, S., Kabalca Yayınevi, İstanbul.

Bu bir devrim!

Matriks sağ olsun, olgular karşısında dilimiz tutulmuş vaziyette ne zamandır. Kırmızı ile mavi hap arasındaki seçim şansımız her seferinde “Acaba öbürü mü gerçek olan?” çekincesine takılıyor. Bugünün içinde yaşarken ve dünyayı algılamaya çalışırken tarihsel yargılamalara varmadan giderek kaçınmaya ve fark etmeden sinizme gömülmeye başlıyoruz. Aydınlanma felsefesi, postmodernizm eleştirileri altında itibarını kaybettiğinden beri, toplumsal ilerlemenin olasılığı bilinçaltımızda bir “masal”, bir “söylence” olarak gerçeğe bağını giderek koparıyor. Yakınımızda ya da uzağımızda olup bitenleri, patinaj halindeki, bir türlü harekete geçemeyen devinimler olarak algılayıp “bilgi çekmecelerimizden” birine sıkıştırıp orada tozlanmaya bırakıyoruz. Oysa tarih bugünün içinde yazılıyorsa, eleştiri hakkımızı da saklı tutarak bazı şeylere kucak açmayı, olumlamayı ve dahası adlandırmayı yeniden hatırlamamız gerekiyor.

Neden mi söz ediyorum? Venezüella dolayısıyla Latin Amerika’dan söz ediyorum. Bir kere daha! Venezüella’da olup bitenlere açık yüreklilikle “BU BİR DEVRİMDİR!” demeyi öneriyorum. Dilimizin pasını temizlemek, kimi zaman dilin düşünceden hızlı koştuğu durumları ıskalamak adına istiyorum bunu. Dahası Venezüella’da gerçekten bir devrim yaşandığının kanıtlarının da mevcut olduğunu dikkatlerinize sunuyorum:

14-20 Haziran arasında muhalefete yakınlığıyla bilinen Datanalisis Araştırma Şirketi tarafından yapılan kapsamlı bir araştırmanın sonuçları var elimizde. Chavez’in halk arasındaki güvenilirlik ve popülerlik oranı yüzde 71.8! Araştırmaya katılanların yüzde 46.3’ü kendini Chavistas olarak tanımlarken, yüzde 35.6’sı bağlantısız, yüzde 14.6’sı ise muhalefet destekçisi olarak tanımlıyor. Bugün bir seçim olsa Chavez’e oy vereceklerin oranı ise 54.7. Chavez’e güven-

nenlerin oranı ise yüzde 59.

Elbette bunlar her anketin güvenilirlik kıstasları içinde değerlendirilmesi gereken rakamlar, ama araştırmadan çıkan bir sonuç özellikle ilginç. Halka inandıkları sistem sorulduğunda karşımıza şu yanıtlar çıkıyor: Yüzde 26.4 sosyalizme, yüzde 15.5 kapitalizme inanıyor. Yüzde 49.5 ise yanıt vermemiş veya inandıkları sistemi tanımlayamamış olanlar. Bu cevabın karşısında şu soruyu yöneltmek gerekiyor: Tarihte hangi sosyalist devrim halk arasında yüzde 26.4 gibi bir bilinç düzeyiyle başladı?

21. yüzyıl sosyalizmi ya da pratiğin teorisi

Venezüella her açıdan farklı perspektifler sunan bir pratik sergiliyor ve politika konusundaki temel kavramları derinden sorguluyor. Kendini devrim değil de “devrime hazırlık” olarak niteleyen Chavista iktidarı belki de dinamizmini, pratikle eşzamanlı olarak teoriyi yeniden ve sürekli olarak yeniden üretmesinden alıyor. Venezüella şu anki haliyle 21. yüzyıl sosyalizminin laboratuvarı durumunda.

Devlet-iktidar-muhalefet: Her şeyden önce Chavista’ların iktidar anlayışına vurgu yapmak gerekiyor. Son yıllarda Negri ve Hardt tarafından “Çokluk” sözcüğüyle nitelendirilen politik özne, Venezüella’daki kitle dinamizmini birçok yönüyle tarif eder durumda. Ama bir önemli farkla: Negri ve Hardt’ta tanımlandığı biçimiyle Çokluk iktidardan imtina ederken Chavista’lar iktidarı ele geçirerek ve devleti dönüştürerek kitleyi kendi kendini ateşleyen politik bir özne olmaya teşvik ediyor. Bu açıdan bakınca Chavista iktidarı kimi zaman devleti

Mission Guacaipuro! Ülkedeki yerli halklara topraklarının tapusunun verilmesini öngören proje.

oyunarken çoğu zaman da Chavez’in şahsında muhalefeti oynayabiliyor. Sözgelimi Chavez konut projesi Misión Vivienda’yı başarısız olduğu için halk karşısında doyasıya eleştirebiliyor ve projelerin revize edilmesi için kendi kendine yeni bir tartışma başlatabiliyor. Aslında Chavez, çoğu zaman partisinden ve hükümetinden bağımsız olarak bir “özeleştirici” aktörü olarak da farklı bir lider kimliği çiziyor. Sorumluluğun öncelikle Venezüella halkına karşı olduğunu ısrarla vurgulayarak devlet ve iktidarla özdeşleşmiş lider kimliğinin dışında kalıyor. Bir benzetme yapmak gerekirse, Mustafa Kemal’in CHP’ye karşı sık sık sergilediği muhalif tavrı Chavez de kendi partisine karşı sergileyebiliyor. Bu durum karşısında hükümet bir öz-neden bir anda bir nesneye dönüşebiliyor ve kitle baskısını sürekli ve doğrudan üzerinde hissedebiliyor.

Üretim: Bolivarçı Anayasa’da ve Chavez iktidarının uygulamalarında, klasik devrimlerin hepsinde gördüğümüz “Üretim” önceliği yerini “Sosyal Haklar” önceliğine bırakmış durumda. Üretimin artırılması ve kapitalist coğrafyalarla girilen üretim rekabeti yerine “üretimin üretim adına” değil “üretimin kitleler adına” yeniden tanımlandığı bir süreç göze çarpıyor. Merkezi planlamanın denetiminde devasa üretim zincirleri yerine küçük işletmelere doğru yaygınlaştırılmaya çalışılan bir üretim sıçraması çabasında Venezüella. Eşyönetim ilkesiyle devlet fabrikalarındaki yönetimin işçi konseyleriyle paylaşıldığı “pilot” çalışmalar başlamış durumda. Üreti-

min kendi başına bir değer olarak görüldüğü eski kavramın yerine kitleleri ve bireyleri yaratıcı ve kolektif üretime yöneltecek bir ilke benimseniyor. Bolivarcı Venezüella anayasasında net olarak vurgulanan ilkeler bunlar.

Kamu varlıkları: Venezüella'nın, sol akımların iktidara geldiği diğer Latin Amerika ülkelerine kıyasla büyük bir avantajı var: Petrol. Bir kamu kuruluşu olan petrol şirketi PDVSA'nın Chavista'ların denetimi-ne geçmesiyle birlikte kamu varlıklarının birinci görevinin kitle yararına çalışmak olduğunu Venezüella tüm dünyaya hatırlatıyor. PDVSA ve diğer kârlı kamu kuruluşları farklı Misionlara doğrudan finansal kaynak sağlamakla yükümlü. Chavista'lar, kamu kuruluşlarının kârlarını hazineye aktarıp oradan dağıtacağına, doğrudan toplumsal projelere aktararak kamu kuruluşlarının kârlarını bir anlamda şeffaflaştırmış ve bu kaynakların kitleye dönmesini hızlandırmış durumda. Ertuğrul Özkök'ün geçenlerde Erdemir'le ilgili yazısında kamu varlığı kavramını çaktırmadan tedavülde kaldırıp ülke varlığı kavramını öne sürmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor. Özkök, Sabancı ve Koç'un fabrikalarının da ülke varlığının bir parçası olduğunu, özelleştirilecek Erdemir'in de ülke varlığının bir parçası olarak kalmaya devam edeceğini öne sürüyordu. Oysa Venezüella pratiği kamu varlığının hâlâ hayati bir işlevi olduğunu hatırlatma açısından çok önemli.

Ulusalcılık-bölgecilik-globalizm: Venezüella bu üç kavramın birbirinin kurdu olmadığını, ayrılmaz bir bütün olduklarını gösteriyor. Ülkenin bağımsızlığı için ABD ile restleşmekten çekinmeyen ve ABD'nin resmi, gayri-resmi tüm kurumlarıyla köprüleri atan Chavez, bir ülkenin hükümlerinin hangi sütunlar üzerinde yükselmesi gerektiğini yalın bir şekilde gösteriyor. Venezüella çıkarlarını korurken samimi ve öngörülü bir şekilde Latin Amerika entegrasyonuna tam destek veriyor; çünkü biliyor ki, bugün ülkelerin hüküm-

Chavez, 14 Karayip ülkesiyle birlikte oluşturulan PetroCaribe'nin kuruluş toplantısında.

ranlıkları çevre ülkelerinin hükümlerleriyle da bağlantılı. Sürdürülebilir bir gelişme için bölgenin de bu gelişmeyi paylaşıyor olması elzem.

Kapitalist sistemde neredeyse para kavramıyla eşdeğer önemdeki diğer kavram "know-how"dır. Asla paylaşılmaması ve denetiminin elden bırakılmaması gereken bu kavramın Venezüella'daki karşılığı petrol. Ama Venezüella, PetroCaribe ve PetroSur ile en değerli know-how'ını Karayip bölgesine ve tüm Latin Amerika'ya açmış durumda. Amaç bölgenin kendi doğal kaynaklarını kendisinin işlemesi ve bu kaynaklardan gelecek gücü yine bölgeye aktarmasını sağlamak. Brezilya da geçenlerde Amerikan ilaç

şirketleriyle giriştiği mücadelede HIV ilaçlarında ciddi bir indirim elde etmiş durumda. Brezilya, ilaç şirketlerinin indirimi kabul etmemesi durumunda söz konusu HIV ilaçlarını "generic ilaç" ilan edeceğini açıklamıştı. Yani kapitalizmin bir başka değeri "telif hakları" kavramına, kitle adına müdahale söz konusuydu. Latin Amerika'daki küçük gibi görünen bu tür atılımlar aslında temel kapitalist kavramları derinden sarsıyor.

Venezüella'nın Küba ile birlikte bayraktarlığını yaptığı ALBA projesi, alternatifi olduğu ABD güdümündeki FTAA'nın nüvesindeki ultra-liberal politikaların yerine, fakir ülkelerin de eşit fayda göreceği, uluslararası şirketlere değil, bölgeye fayda sağlayacak "sol" bir yapı öngörüyor. Aynı şekilde henüz tam üye sıfatını kazanmamış olsa da Venezüella, Mercosur toplantılarına yepyeni planlarla gidiyor. Latin Amerika Ekonomik Birliği de aynı şekilde kendi ayakları üzerine kalktı-ğında dünyanın üçüncü büyük bölgesel birliği olmaya aday. Bütün bu bölgesel girişimlerin ötesine baktığımızda ise unutulduğu düşünülen "ideoloji" kavramını görüyoruz. Diğer iki büyük

Chavez hükümetinin yerel seçim zaferi: Yüzde 80

Venezüella'da belediye seçimlerini Chavez ve onun cephesel hükümeti yüzde 80'lik çoğunlukla kazandı. 10 Ağustos günü açıklanan şehir konseyi seçimleri sonucuna göre, Chavez'in partisi MVR ve koalisyon halinde olduğu diğer sol partiler, tüm şehir konseyi üyeliklerinin yüzde 80'ini kazandılar.

Bu oran içerisinde MVR, toplam koltukların yüzde 58'ini kazanırken, Venezüella Komünist Partisi, Anavatan Hepimiz İçin Partisi (PPT) ve Yapabiliriz (Podemos) adlı koalisyon partileri ise yüzde 22'sini kazandılar. Seçim sonuçları bu partilerin de gelişmekte olduğunu gösterdi.

Yerel seçimlerde toplam 2389 şehir meclisi üyeliğinin 1383'ü Chavez'in partisi MVR tarafından kazanıldı. En son Aralık 2000'de yapılan belediye seçimlerinde MVR adayları sadece 495 sandalye kazanmışlardı. Böylece bu seçimde sandalye sayısını 888 artıran MVR, neredeyse yüzde 100'lük bir artış kaydetti.

Şehir konseyi seçimleri Venezüella'da sınıf kutuplaşmasına doğru eğilimin artarak sürdüğünü de gösterdi. Karakas'ın Çakao ve Baruta gibi zengin mahallelerinde Chavezciler konsey üyeliklerini "muhalafet" partilerine kaptırırken, Sukre ve Libertador gibi yoksul semtlerde ise tam tersi oldu.

Birçok muhalafet grubu bu seçimlerde "boykot" çalışması yürütürken, seçimlere Aralık 2000 seçimlerine kıyasla yüzde 50 daha fazla seçmen katıldı, seçmen sayısı 2.8 milyondan 4.4 milyona çıktı.

bölgesel entegrasyon (NAFTA ve AB) tamamen liberal ekonomik teorilerin üzerinde yükselirken Latin Amerika'nın oluşturmaya çalıştığı birliklilik ekonomik alanın yanına aynı derecede önemli sosyal ve kültürel boyutları da koyuyor. Bu yüzden hakiki!

Mision: Chavista'lar acil ve hayati sıçramaları bir dizi toplumsal projeye (Mision) hayata geçirmeye çalışıyor. Mision Mercal ile halka daha ucuz gıda sağlayan market zincirleri oluştururken (14 bin markete ulaşıldı), Mision Barrio Adentro ile ucuz ve halka yayılan sağlık politikaları geliştirildi (Bu alanda 12 bin Kübalı doktor çalışıyor, karşılığında Küba'ya indirimli petrol veriliyor). En sorunlu Mision Vivienda ise halkın barınma sorununa çözüm getirmeye çalışıyor. Ülke nüfusunun yüzde 45.6'sı bu projelerden faydalanmış durumda ve memnuniyet seviyesi yüzde 80-90'larda dolaşıyor. Şu sıralar start verilen iki yeni proje ise Kültür ve Köye Dönüş projeleri. Mision'lar bir yandan halkın refahını artırmaya, bir yandan da Chavez'in "asıl devrim" dediği gelecek günlerdeki kitlesel katılıma yönelik, daha önce denenmemiş yaratıcı formüllerin de test edildiği kavramsal boyutuyla da önemli. Chavez'in yoksullukla mücadele için ordunun elindeki imkânları devreye soktuğu projeler, Türkiye için de üzerinde düşünülmeğe değer örnekler.

Telesur kısa bir süre sonra günde 24 saat yayın yapacak. Amerika, Avrupa ve Batı Afrika ilk etapta seyredecek olan kıtalar.

Enformasyon: Venezüella'nın önyayak olduğu diğer Latin Amerika ülkelerinin de katılımıyla birkaç hafta önce yayına başlayan Telesur (Güney Televizyonu) uluslararası ve ulusal medyanın tekelleşmesine muhalefet amacıyla hayata geçirildi. Amaç Latin Amerika'yı Latin Amerika gözüyle aktarmak. Telesur'un açılışında konuşan, danışma kurulu üyelerinden Ignacio Ramonet, üzerinde uzun uzun düşünülmesi gereken

bir cümle sarf etti: "Günümüzde enformasyon üzerindeki kontrolünü kaybeden ülkeler hükümlerliklerini kaybetmiş demektir". Enformasyon akışının hükümlerlik bir ögesi olarak tanımlanması önemli. Enformasyon çağında enformasyonun demokratikleştirilmesi ve kitleselleşmesi amacıyla yola koyulan ve sadece Latin Amerika'ya değil, uzun vadede tüm dünyaya yayın yapmayı amaçlayan Telesur'un iddiasını tartışmak ve yaymak gerekiyor.

Alternatif finans kurumları: Chavez'in Latin Amerika ülkelerine sunduğu planların içindeki Güney Bankası, IMF ve Dünya Bankası gibi halen Latin Amerika'nın ve dünyanın çanına ot tıkayan kurumlara bölgesel ve eşitlikçi bir alternatif oluşturma niyetinin bir parçası.

Alternatif reelpolitik: Latin Amerika ülkelerinde son yıllarda sol partilerin eline geçen yönetimler henüz eski ekonomik sistemi değiştirecek, farklı yollar izleyecek kadar güçlenmedi. Bunun ülkeler bazında nedenleri ve çıkmazları var. Vaat ettiği atılımları gerçekleştirmediği için çok eleştirilen Lula hükümeti de benzer zorluklar yaşıyor. Venezüella uygulanan ekonomik sistemi kökünden değiştirme cesareti gösteren tek ülke durumunda şu anda. Elinde petrol gibi uluslararası bir koz tutmasının bunda payı büyük. Venezüella'nın gerçekleştirdiği atılımların diğer Latin Amerika ülkelerindeki sol partilerin yükselişini ateşlediği de bir gerçek. Ama bazı "sol" yazarların dahi Venezüella ile diğer Latin Amerika ülkeleri arasında Venezüella lehine yaptıkları ayrımları çekinceyle karşılamak gerekiyor; çünkü ne Venezüella'nın ne de bir başka ülkenin bölge liderliğine oynuyor olması gibi bir durum söz konusu değil, en azından bunun tersine kanıtları yurtdışında sıralamaya çalıştık. Chavez, Lula, Kirchner ve diğer sol liderlerle sıkı bir işbirliği içinde ve bu liderleri kayıtsız şartsız destekliyor. Masanın üzerinde büyük hem de çok büyük projeler var ve bunlar tek bir ülkeye değil, tüm bölge ülkelerine fayda

sağlayacak durumda.

Latin Amerika global anlamda alternatif bir reelpolitika hattına girmiş durumda. Bu açıdan bakınca Latin Amerika entegrasyonunun ayakları yere sağlam basıyor. Bu yeni reelpolitikadaki en önemli aktör Çin ve Çin'in orta vadedeki hammadde ve enerji ihtiyacı. İşte rakamlar: Çin sadece 2004 yılında Latin Amerika ülkeleriyle 39 ticari anlaşma imzaladı. Sadece Arjantin'deki yatırımları 20 milyar doları bulmuş durumda. Çin, Venezüella'dan ayda 120 bin varil petrol alırken, yeni petrol kaynakları için de Venezüella ile ortak çalışıyor. Küba'da petrol arama faaliyetleri yürütüyor. Önümüzdeki 10 yıl içinde Latin Amerika'ya 100 milyar dolarlık yatırım yapacağını ilan ediyor. Çin'in Peru ve Şili'de de hammadde ve yiyecek alanında yatırımları var.

Bu noktada Çin'deki devinimi de iyi analiz etmek gerekiyor. Çin'deki üretim sisteminin sosyalizm mi yoksa yeni bir tür kapitalizm mi olduğu tartışması bir yana, Çin'in kendi bölgesindeki tarihi ihtilaflarını (Rusya ve Hindistan) hızlı bir şekilde çözerek "paylaşılan gelişim" dediği, Latin Amerika'daki söyleme yakın bir vizyon üzerinden ilerlediğini görmek ve baskın reelpolitik karşısında desteklemek gerekiyor. Latin Amerika, Çin pazarına girerek planladığı büyümeyi ve refah düzeyini gerçekleştirebilir. Latin Amerika'nın Çin ve Çin üzerinden Hindistan, Rusya ve İran'la girdiği bu esnek ittifakın ikinci ayağı ise kuşkusuz Afrika kıtası olacak. Bu şimdiden belli. Son yıllarda AB'nin Kuzey Afrika ülkelerine gösterdiği ilgi ve G8'in birden Afrika'yı hatırlaması, Güney'den gelen bu dalganın önüne set çekebilmek için.

Reelpolitik açısından Güney, alternatif ve her şeyden önce "ideolojik" bir somutluğa dönüştükçe, Ortadoğu giderek daha kilit bir bölgeye dönüşecek, çünkü sorunları itibarıyla Güney hattına yaklaşacaklar. Belki de dünyaya bir de Güney gözünden bakmak, Türkiye'yi Kuzey değil, Güney coğrafyasından tanımak çok daha doğru...

13. yüzyılda Anadolu'da çatışmalar ve uzlaşmalar

Mevleviler, Ahiler, Kalenderiler ve diğerleri

Prof. Dr. Mikail Bayram, derginin Temmuz 2005 tarihli sayısında Mevlevi, Ahi ve Kalenderi çatışmalarına değiniyor; Ahiler ve Mevleviler'in bununla bağlantılı olarak Kalenderiler'in birbirlerine olan düşmanlıklarını dile getiriyor, bu topluluklar arasında aşılmaz bir duvar olduğuna dair savlarda bulunuyordu. Bayram bu konuda daha önce de çeşitli makaleler yazmış, hatta kitaplaştırmıştı. Değerlendirmeleri ağır eleştiriler almıştı. Gerçekten de Ahiler ile Kalenderiler arasında iddia edildiği gibi düşmanlık değil dostluk, zıtlık değil birlik göze çarpmaktadır.

Zeki Arslan

Prof. Dr. Mikail Bayram, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Temmuz 2005 tarihli sayısında Mevlevi, Ahi ve Kalenderi çatışmalarına değiniyor; Ahiler ve Mevleviler'in bununla bağlantılı olarak Kalenderiler'in birbirlerine olan düşmanlıklarını dile getiriyordu. Bu topluluklar arasında aşılmaz bir duvar olduğunu savunan yazar; bu görüşlerini güçlendirmek için çeşitli savlarda bulunuyordu. Tarihçi Mikail Bayram bu tarihi gelişim ve oluşum çizgisi üzerinde adı geçen grupların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında daha önce de çeşitli makaleler yazmış, hatta kitaplaştırmıştı. Sn. Bayram'ın değerlendirmeleri ağır eleştirilere de muhatap olmuş, sert tepkilerle karşılaşmıştı. Biz de Ahiler, Kalenderiler, Mevleviler ile diğer gruplar arasındaki ilişkiler hakkında maddeler halinde durarak bazı görüşlerimizi iletmek istiyoruz.

Kalenderi dervişleri, Ayşe Raziye Özalp'ın bir minyatürü.

karşılaşmıştı. Biz de Ahiler, Kalenderiler, Mevleviler ile diğer gruplar arasındaki ilişkiler hakkında maddeler halinde durarak bazı görüşlerimizi iletmek istiyoruz.

1) Ahiler arasında birçok Kalenderi kimse vardır. Kalenderiler, Babai hareketi içinde yer almışlardır. Ahi Evren (Evran) Şii Batını e-

ğilimlidir. Onu Şafii çizgide bir Sünni olarak gösterenler, Ibn-i Sina ve *İhvanüs Seffa* risalelerinin iyi bir okuyucusu ve izleyicisi olduğunu, hatta yer yer aynı görüşleri paylaştığını görmezlikten gelirler. Henry Corbin, Ibn-i Sina'nın Şii velayet öğretisine yakınlığını *İslam Felsefesi Tarihi* adlı eserinde gözler önüne sermiştir.

2) Prof. Dr. Mikail Bayram'ın, Anadolu Selçuklular'ı arasında gerçekleşen iktidar mücadelelerinden İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki savaşta Kalenderiler'le yakın bağı olan Türkmen şeyhlerinden önemli bir bölümünün İzzeddin Keykavus'un yanında yer aldığını unutmamış olduğu anlaşılıyor. Türkmen şeyhi Sarı Saltuk, Keykavus'la birlikte savaş kaybedilince, Bizans İmparatorluğu'na sığınmış, 12 bin kadar Babai Kalenderi eğilimli Türkmen'i Balkanlar'a yerleştirmiş ve kök salmıştır. Bir kez daha vurgulayalım ki, Sarı Saltuk Babai şeyhlerindendir. Yunus Emre Divan'ında Moğollar'ı eleştirir. Aynı eleştiri Hacı Bektaş Veli *Velayetname*'sinde satır aralarında açıkça görülmektedir. Yunus Emre Taptuk Emre kanalıyla Barak Baba ve Sarı Saltuk yoluyla Hacı Bektaş Veli'ye bağlanır. Yine *Velayetname*, Hacı Bektaş Veli ilişkisini dile getirir. Aynı şekilde Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evren bağlantısı hem *Velayetname*'de hem de fütüvvetnamelerde sergilenmektedir. Şunu açıkça belirtmek gerekir ki, Bektaşî ve Ahi kaynakları bu konuda söz birliği etmişlerdir.

3) Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Mevleviliğin Sühreverdilik ve Kübrevilğin sentezi olduğunu belirtir. Mevlana, Kalenderi çevrelerle zaman zaman yakın ilişkiler içine girse de bu tepki ile kar-

şılanmış, Mevlevilik akımı içinde Batıni Kalenderiliğe yakın Şemsi kolu doğsa da, Mevlevilik anlayışı içinde fazla yer bulamamış, daha çok Alevi Bektaşiler arasında etkinlik göstermiştir. Prof. Dr. Ocak, Kalenderiler'in Alevi Bektaşilik ve bu hareketin gelişmesinde oynadığı rolü *Marjinal Sufilik Kalenderiler* adlı yapıtında mükemmel şekilde dile getirmiştir.

4) Evhuaddin Kirmani ve Mevleviler arasındaki ilişkiler genelde dostça olmuştur. Şeyh Kirmani ve Fahreddini Iraki'yi ünlü Kalenderiler arasında sayan araştırmalar bulunmaktadır. Ayrıca Sühreverdilik ile Mevlana ve Şeyh Kirmani arasında da yakın bağlar olduğunu belirten tasavvuf tarihçileri bulunmaktadır.

5) Kalenderilik, Halvetilik, Sühreverdilik ve Yesevilik ile yakınlığı bulunan Azerbaycan Türkmenleri'nden Şeyh Safuyiddin İshak Erdebil'i tarafından kurulan Safevi tarikatı, Louis Massignon tarafından, Sühreverdilğin Kalenderilik ve Ahilik'le sentezlenmiş Türk tarikatı olarak ele alınmış ve kurucusu Safuyiddin'in Ahiler, Mevleviler, Kübreviler, Sühreverdiler, Kalenderiler ve diğer Anadolu Türk tarikatları ile olan ilişkisi *Safevettüssefa* adlı kaynakçada belirtilmiştir. Safevi tarikatını kuran Şeyh Safuyiddin, Safevi kaynaklarına göre 32 dolayında Ahi önde geleninin şeyhi idi. Onun soyundan gelen Kızılbaş Türkmen Şahı Şah İsmail Safevi, Hatayi mahlasıyla yazdığı şiirlerde hem Ahiler'i hem Kalenderiler'i övmektedir. Bu iki grubun Safeviler'e verdiği destek ortadadır. Yunus Emre hem Kalenderi çevrelerin hem Ahiler'in yakınıdır. Hatayi'de görülen duruma Yunus Emre'de de rastlanır. Hatayi, Ahiler'in, Gaziler'in ve Abdallar'ın Hz. Ali'ye bağlılığını Divan'ında dile getirir. Bir başka şiirinde uzun uzun Kalenderiliği över. Yunus Emre de ise Ahiliği yücelten dizeler hemen göze çarpar.

Prof. Dr. İrene Melikof'un dikkat çektiği önemli noktalardan biri Ka-

lenderiler'in İsmaililer'le olan bağıdır. Sovyet Rusya döneminin ünlü tarihçisi Gordilevski, Ahiler'le İsmaili Batıni eğilimli olan toplulukların ortak yönlerine vurgu yaparak aynı çizgide bulunduklarını belirtir ve günümüzde bu eğilimleri taşıyan kitlelerin Kızılbaş (Alevi) gruplarının içinde eridiklerini belirtir. Bektaşî tarikatı, Ahiler dahi Kalenderi ve diğer toplulukların sığınağı olmuştur. Hurufiler ve Hurufilik ise

Mevlana

Pars kaynaklı ise de, Nesimi ve onu izleyen Türkmen asıllı Hurufilerce Türkleştirilmiş, daha doğru bir deyişle Türk bir yapıya tam anlamıyla dönüşmüştür. Hurufilik içerisinde Batıni öğeler ağırlık taşır.

6) Prof. Dr. Osman Turan Gökboroğulları, İlminoğulları ve Turgutoğulları gibi Türkmen topluluklarının Kalenderiler'le olan bağlarını anlatır. İbrahim Hacı ve onun gibi Türkmen şeyhlerini tanıtır. Prof. Bayram, bu Türkmen şeyhlerine düşman olan Sünni yazarlara dayanarak Kalenderiler'i yerden yere vurmaktadır. Unutulmamalıdır ki, Ahiler üzerinde geniş araştırmaları bulunan, yine Kalenderiler hakkında birçok çalışması bulunan Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü bu topluluklar arasındaki yakınlıklara özel bir önem vermiştir. Mevleviler ve Ahiler üzerinde yapılan incelemelerde çok sayıda Ahi liderinin Mevlevi olduğu görülür. Ahiliğin loncalaşma sürecinde uzak Osmanlı eyaletle-

rinde, Ahiler'le Mevleviler arasında yakın bağlar olduğu bilinmektedir. Şii Batıni düşünceler ünlü Ahilik uzmanı Franz Taeschner tarafından ele alınır; Taeschner, Sultan Velede ile birçok Ahi ileri geleni arasında yakın bağlar olduğuna dikkat çekerek, Ahiler arasında Alevi Bektaşî olmayan grupların Sünni tarikatlardan en çok Mevleviliğe ilgi duyduklarını dile getirir. Net bir ifadeyle şunu vurgulayalım ki, Ahiler arasında Alevi Bektaşilik yaygın olmakla birlikte, Sünni Mevlevilik de oldukça güçlüdür.

7) Mevlana zaman zaman, Batıni ve şeriat dışı bir çizgide görünse bile, Mevleviliğin en büyük uzmanlarından biri olan Prof. Dr. Abdülbaki Gölpınarlı'nın dile getirdiği gibi Sünni bir mutasavvıftır. 15. yüzyıl kaynaklarında onun Sünni Hanifi olduğunu vurgulayan görüşler net ve kesindir. Mevleviler Sünnilik ve Batıniligi birleştirme çabasıdadır. Ancak asıl olarak, Sünni bir tarikatlılar. Devletle uyum içinde yaşarlar. Mevleviliğin Şemsi kanadı daha çok Batıni bir yapıdadır. Ünlü Ahi velisi Gülşehri simgesel ve Batıni bir dil kullanır. Prof. Gölpınarlı Ahiler'i Batıni, Mevleviler'i ise Sünni olarak tanımlar. Prof. Bayram, Kalenderiler'i karalayan Sünni yazarlardan Mahmut bin Hatip adlı kişinin, aralarında çeşitli Türkmen topluluk ve şeyhlerinin olduğu kişi ve topluluklara düşmanlık dolu satırlarını kuşkusuz çok iyi bilmektedir. O bakımdan bu topluluklar, hem Kalenderi hem Ahi çevrelerle çok yakındır. Prof. Mustafa Akdağ, Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü, Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken'in de aralarında bulunduğu birçok yetkin araştırmacının belirttiği gibi Kalenderi şeyhlerine, Bektaşiler'in etkileri ortadadır. Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Babai hareketinden başlayarak Kalenderiler'in oynadığı etkin rolün Kızılbaş hareketi içindeki güçlü konumlarını göstermiştir. Dünya ve Türk tarihçiliğinin duayeni Prof. Dr. Halil İnalcık 1999 yılında Ulu Ahilik Kültürü Sempozyumu'nda şu önemli saptam-

Ahi Evren

mada bulunur:

Uçlardaki Ahi zaviyelerini Kalenderiler, Babailer ve Abdallar'ın doldurduğunu saptamıştır. Heteredoks tarikatların Ahi merkezlerini kapladığını belirtir. Gerçekten de Ahiler ile Kalenderiler arasında iddia edildiği gibi düşmanlık değil dostluk, zıtlık değil birlik göze çarpmaktadır.

Sonuç

Ahiler ve Kalenderiler yer yer, daha doğru bir ifadeyle genel olarak aynı anlayış içersindedir. Kalenderiler arasında tek bir doktrin yoktur. Ancak bir uçtan bir uca savrulan tek bir politik tavra da bağlı kalmamışlardır. Bazı Kalenderiler'in Moğollar'dan yana tavır takındıkları, bir bölümünün ise karşı cephede yer aldığı görülmüştür. Açık olarak şunu belirtelim ki, Moğol yanlısı tavır takınan Yunus Emre'nin Şeyhi Tapuk Emre'nin müşidi Barak Baba ile Moğol karşıtı bir çizgide görünen Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli'nin davranışları, politik koşullara olduğu kadar, Moğol yönetiminin tavrının zaman zaman değişmesine ve her topluluk içinde görülen siyasi görüş farklarının burada da kendisini göstermesine bağlanmalıdır. Batı Anadolu uçlarındaki Kalenderiler'in hem Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hem Ahiliğin gelişmesinde

oynadıkları etkin rol ortadadır. Hem Ahiler hem Kalenderiler, Alevi Bektaşilik içinde kaynaşmışlardır. Safevi Kızılbaş gelişmesinde bu akımların etkisini açık olarak görmektediriz. Ahiler arasında görülen uyum ve uzlaşma, Kalenderi-Ahi uyum ve uzlaşmasına göre daha azdır. Bunun nedeni Ahi ve Kalenderiler'in Alevi Bektaşilik içinde ortak noktalarda buluşmalarıdır. Ancak birçok Ahi Mevleviliği benimsemiştir. Bu nedenle Alevi Bektaşilik'le bütünleşen Ahiler ile Mevlevilik yanında saf tutanlar arasında anlaşmazlık ve uyuşmazlık söz konusudur.

Kalenderiler ve Ahiler arasında yaşam biçimi, yaşama bakış konusunda, bazı ayrılık ve aykırılıklar görülmekle birlikte; Ahilik'teki çalışma ve iş yapma düsturu Kalenderiler'e de yansımış, Kalenderi olduğundan kuşku duyulmayacak Türk dervişleri aynen Ahiler gibi çalışmaya önem vermiştir. Bu konuda Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan tarafından *Kolenizatör Türk Dervişleri* adlı mükemmel araştırma tarih severlerin dikkatine sunulmuştur. Ahiler ve Kalenderiler arasında alegorik simgeler kullanma yaygın ve ortak özelliklerdendir. Bilindiği gibi bu topluluklar arasındaki ehl-i beyit taraftarlığı da en önemli köprü işlevini görmüştür. Franz Ftaesc-

hner'in belirttiği gibi, Ahiler zaman zaman siyasi yönden anti-Moğol, ekonomik yönden ise anti-Türk tavır almışlardır. Ancak Bektaşilik potasında ve 15. yüzyıl Kızılbaş Türkmen gelişmesinde, Kalenderiler'le birlikte tamamen Türkmenleşmiş bir çizgi izlemişlerdir. Her topluluk içerisinde siyasi görüş farklılıkları görülebilir. Ayrıca tasavvufi hareketler birbirleriyle karmaşık ilişkiler içerisinde bulunabilirler. Ahiliğin başlangıcı konusuna ve bu karmaşık ilişkilere hiç değinmiyoruz. Çünkü, böyle bir çalışma bu dergi sayfalarını aşar. O nedenle yazımızı burada noktalıyoruz.

DİPNOT

Verdiğimiz kaynakça belli bir harf sırasına göre düzenlenmemiştir. Bu konuyla bağlantılı bütün eserleri de kapsamamaktadır. Çok sınırlı sayıda referans gösterilmiştir. Bunun nedeni fazla bilgi bombardımanına ve kaynak yağmuruna okuyucuyu tutmak istemeyişimizdir.

KAYNAKLAR

- Prof. Dr. Abdülkâki Gölpınarlı; bütün yapıtları, özellikle konuyla bağlantılı olanlar,
- Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak; bütün yapıtları,
- Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü; bütün yapıtları,
- Prof. Dr. Fuzuli Bayat; *Kitap Yayınevi*'nce yayımlanan Alevilik adlı yapıttaki makaleleri,
- Prof. Dr. Halil İnalcık; konuyla ilgili kitap ve makaleleri,
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı'nın fütüvvetnamelere ilişkin çalışmaları ve Cem Radyo ile konuyla ilgili olarak yaptığı söyleşiden alınan notlar,
- Dr. Mustafa Ekinci'nin Aleviliğin Tarihsel Arka Planı adlı çalışması,
- Prof. Dr. Sina Akşin'in yönettiği Türkiye Tarihi adlı kolektif çalışmanın konu ile ilgili görülen bölümleri,
- Gordilevsky'nin Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi adlı çalışması,
- Ahi fütüvvetnameleri,
- Adel Alloouche, Osmanlı Safevi ilişkileri, kökenleri ve gelişimi,
- Doç. Dr. Mazlum Uyar, Şii ulemanın otoritesinin temelleri,
- Dr. İsmail Kaygusuz, bütün yapıtları,
- Nejat Birdoğan, konuya ilişkin yapıtları,
- Prof. Dr. Neşet Çağatay'ın konuya ilişkin yapıt ve makaleleri,
- Ahiliği konu edinen makaleler,
- Jane Daney, Ernest Werner, Taeschner Claude Chan, Baki Öz, İsmet Zeki Eyüboğlu, Sadık Göksu ve günümüz yerli ve yabancı yazarlarının kitap ve makalelerinden de yararlanılmıştır.
- Lapidis Henry Corbin, Massignon ve bütün yazarların çeşitli saptamaları farklı yönlerden ele alınıp gözden geçirilmiştir. Önemli bir not olarak şu eklenmelidir. Dr. Erhan Afyoncu, Prof. Mikail Bayram'ın görüşlerinin temelsiz olduğunu belirten bir makaleyi bir tarih dergisinde yayımlamıştır. Prof. Dr. Osman Turan, Prof. Dr. Ferudun Emeçan, Ord. Prof. Zeki Velidi Togan'ın eserleri de bu dönemi anlamak için önemlidir. Ayrıca Safeviler üzerine çalışan yerli ve yabancı tarihçilerin çalışmaları da konu ile ilgili olarak gözden geçirilmiştir. Tarih severlere şiddetle önerilir.

KİTAPÇI
RAFI

Maskeler Aşağı

Georges Charpak-Henri Broch, Çev. Dinç Tayanç, Kapital Yayınları, Ağustos 2005, 136 s.

Bilim büyük bir hızla ilerliyor. Son 200 yılda bütün dünya tarihi boyunca üretilenden kat kat fazla bilgi üretildi. Üniversiteler, laboratuvarlar harıl harıl çalışıyor; keşif ve icatlar birbirini izliyor. Bu

gelişmelere bakınca, bilimin diğer bilgi üretme etkinlikleri karşısında karşı konulmaz bir hâkimiyete sahip olduğu söylenebilir; ama ne yazık ki öyle değil. Gazetelerde ve televizyonlarda her gün bilimdsi faaliyetlerle uğraşan ve gördüğü ilgi sayesinde büyük kazançlar elde eden insanlara rastlıyoruz. Karakter tahlilleri yapıyorlar, kehanetlerde bulunuyorlar, insanların zihinlerini okuduklarını iddia ediyorlar! Nobel Fizik Ödülü sahibi Georges Charpak ve Henri Broch'un birlikte kaleme aldıkları bu kitap, bu sözde bilimlere ve bilicilere verilebilecek en iyi şekilde, bilimsel yoldan yanıt veriyor.

Amerikan Dış Politikası

Maxime Lefebvre, Çev. İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, Ağustos 2005, 128 s.

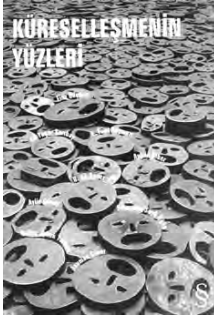

ABD, Mesihçi bir vizyonla liberal demokrasinin değerlerini bütün dünyada egemen kalmaya çalıştığı iddiasında. Öyle ki, eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ülkesini "vazgeçilmez ulus" olarak niteliyor. Arkasında yalnızca 200 yıllık bir geçmişinin olması,

bu ülkeyi tarihsel açıdan "sıra dışı" bir ülke yapıyor. Fransa'da Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde araştırmacı ve Siyasal Bilgiler Okulu'nda öğretim görevlisi Maxime Lefebvre, "Amerikan dış politikasını" tarihsel boyutlarıyla incelerken, sürecin itici güçlerini de gözden geçiriyor.

Küreselleşmenin Yüzleri

Derleme, Haz. Filiz Başkan, Everest Yayınları, Ağustos 2005, 200 s.

Kitap günümüz düşünce ortamının temel tartışma alanı olan küreselleşmeyi mercek altına alıyor. Her biri kendi alanının önde gelen isimleri arasın-

da kabul edilen akademisyenlerin kaleminden çıkmış olan metinler, günümüz dünyasını daha geniş bir açıyla görebilmeyi sağlayacak nitelikte. Küçüldükçe büyüyen, bilgi ağıyla birbirine bağlandıkça yabancılaşan dünyamızın günlük hayatta, edebiyatta, kimliklerimizde yarattığı farklılaşmalar kadar, söz konusu farklılaşmalardan payını alan milliyetçilik, din gibi kavramlar da bu metinlerin araştırma alanında kalıyor.

Sosyoloji ve Antropoloji

Marcel Mauss, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, 2005, 606 s.

Marcel Mauss'un insan bilimlerine büyük katkı sağlayan klasik çalışması, Türkçe'de ilk defa yayımlanıyor. Mauss,

mitoloji, dilbilim, etnografya, psikoloji, din, hukuk ve ekonomi alanlarındaki bilgi birikimiyle yazısız toplumların dünyasında yolculuğa çıkıyor. Büyünün, dinin, bu ikisi arasındaki ilişkilerin ve bunun toplumların organizasyonunda oynadığı rolün analizine ver verilen kitapta, ilkel denilen toplumlar ile uygar toplumlar arasındaki derin tarihsel bağlantılar ortaya konuluyor. Özel anlamda bireylerin, genel anlamda toplulukların doğayla ve birbirleriyle olan ilişkileri, mücadeleleri, toplumsallaşma araç ve yöntemleri ve bunun nasıl bir uygarlık süreci haline dönüştüğü anlatılıyor.

Günah Keçisi

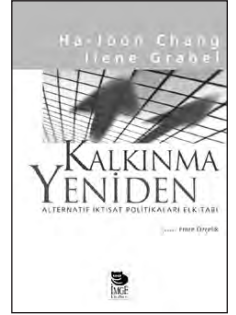
Rene Girard, Çev. Işık Ergüden, Kanat Yayınları, Haziran 2005, 288 s.

Toplumda farklılıkların yok olması ve insanların birbirini taklit etmesi, toplu şiddet eylemlerinin habercisidir. Şiddeti önlemek mümkün değilse, tek çözüm, bunalımın ya da felaketin ardından bir suçlu aramak ve şiddeti ona yöneltmektir. Kurbanın kendisi de dahil olmak üzere hemen herkesi kurbanın suçlu olduğuna inandıran günah keçisi mekanizmasının kültür üzerindeki kurucu, koruyucu ve birleştirici rolünü çözümlleyen Rene Girard, mitolojiyi, Ortaçağ metinlerini ve Incil'i yorumlayarak, mitlerin toplu kıyımları nasıl gizlediğini gösteriyor.

Kalkınma Yeniden

-Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı, Ha-Joon Chang-İlene Grabel, Çev. Emre Özçelik, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, 283 s.

Kalkınma iktisatçıları, Ha-Joon Chang ve İlene Grabel, bu kitaplarıyla gelişmekte olan ülkelerde yıkıcı sonuçlara yol açan neoliberal iktisat politikalarına gerekçe alternatifler öneriyorlar. Bu alternatiflerin hızlı ekonomik kalkınmayı, adil, istikrarlı ve sürdürülebilir bir biçimde sağlayacağı iddiasındalar.

Marksizm ve Dil

Stalin, Çev. S. Nuhoglu, Evrensel Basım Yayınları, Ağustos 2005, 61 s.

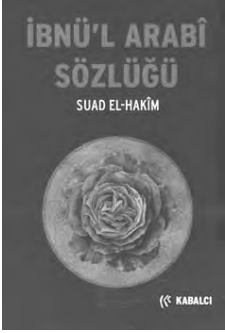
"Bu bakımdan dil, üstyapıdan köklü bir biçimde ayrılır. Dil belirli bir toplumdaki şu ya da bu, eski yada yeni bir altyapının ürünü değil, toplumun ve altyapıların yüzyıllardır süregelen tarihlerin bir ürünüdür; belli bir sınıfın değil, bütün bir toplumun, toplumun bütün sınıflarının gereksinimlerini karşılamak için yaratılmıştır. Tam da bu nedenle, toplum için tek bir dil olarak, toplumun tüm üyeleri, tüm halk için ortak dil olarak yaratılmıştır. Bundan dolayı dilin insanlar arasında bir haberleşme aracı olma işlevi, diğer sınıfların zararına tek bir sınıfa değil, toplumun tüm sınıflarına eşit

ölçüde hizmet etmektedir. Gerçekte bu, bir dilin neden eski, köhnemiş düzene olduğu gibi yükselen yeni düzene, eski altyapıya, sömürücülere olduğu gibi sömürülenlere de eşit ölçüde hizmet edebildiğini açıklamaktadır.”

İbnü'l Arabî Sözlüğü

Suad El - Hakim, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, Ağustos 2005, 748 s.

İbnü'l-Arabi kendinden önceki sufilerden farklı olarak, kendisine ulaşan tasavvufi birikimi, felsefe ve kelimeler gibi teorik ilimlerin de katkısıyla, teorik bir düzleme çıkartmış, genellikle sufinin hal

ve tecrübesiyle ilgili ve sınırlı görülen tasavvuf konularını kişisel deneyimlerin dışına taşımış, bu deneyimi yaşamayanların bir şekilde katılabildiği yeni bir tasavvuf anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayışın temelinde varlığın birliği öğretisi yatmaktadır ve bu öğreti, Tanrı-âlem-insan ilişkilerini belki de başka hiçbir düşünürün boy ölçüşmeyeceği zenginlik ve çeşitlilikte yorumlama imkânı sağlamıştır. *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, okurlara İbnü'l-Arabi'nin evrenine girmek için önemli bir anahtar sunuyor.

Gilgames Destanı

Ölmemek İstemeyen Büyük İnsan, Jean Bottero, Çev. Orhan Suda, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 2005, 298 s.

Bilinen en eski edebi metin olan Gilgames Destanı ünlü Asur bilimci Jean Bottero'nun, destanın yeni kazılarla gün ışığına çıkartılmış tüm parçalarını ilk kez bir araya getirerek Akadca'dan Fransızca'ya aktarması ve dipnot-

larla zenginleştirilmesiyle okurlarıyla buluşuyor. İnsanlığın en önemli metinlerin biri olmayı sürdüren Gilgames'in ölümsüzlük peşinde yaşadığı şiirsel yolculuğu konu edinen *Gilgames Destanı*, her kütüphanede bulunmayı hak ediyor.

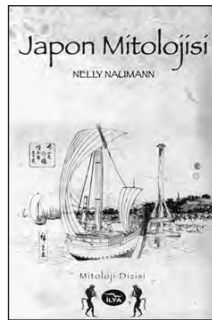
Özgürlük Aşıkları

Jean Paul Sartre ile Simone De Beauvoir'ın 20. Yüzyıl Serüveni, Claudine Monteil, Çev. Elif Göktepe, Can Yayınları, Temmuz 2005, 294 s.

Simone de Beauvoir ile Jean-Paul Sartre'in birlikteliği, 20. yüzyıl bir uçtan öbür uca geçen bir aşk hikâyesi, bir dava yoldaşlığı. Aralarındaki, evlilikten çok daha güçlü bir bağ; başka aşkların, uzun ayrılıkların koparamadığı bir ilişki. İnsan hakları savunuculuğundan özgürlük yoluna adanmış bir edebiyata, Cezayir bağımsızlık savaşı ve Vietnam'dan kadınların özgürleşme hareketine kadar birçok kültürel kavgada, siyasal davada birlikte savaşarak güçlendikleri bir can yoldaşlığı. Beauvoir'la birlikte uzun yıllar kadın hakları savaşımı vermiş Claudine Monteil, bu iki özgürlük aşığının çapraz biyografisinde, hem büyük bir aşk öyküsünü romansı öğelerle dile getiriyor, hem de 20. yüzyıla damgasını vurmuş iki aydının yazınsal ve düşünsel serüvenlerini aktarıyor.

Japon Mitolojisi

Nelly Naumann, Çev. Akın Kanat, İlyas Yayınları, 2005, 347 s.

Naumann'ın yapıtı, Japon kültürünün temelini anlamak, antropolojik bilgiler elde etmek isteyenler için bir kaynak. Girişte yazar mit kavramını nasıl ele aldığını açıkladıktan sonra, Japon mitlerini aktaran kaynakların tarihi ve politik arkaplanlarına değiniyor. Sonraki üç bölümde, farklı mitsel öyküler; "Teogoni, Kozmogoni, Kozmoloji", "Mitolojik Dünya Düzeni" ve "Politik Mit" başlıklarında bir araya getiriliyor. Son bölümde ise, Japon mitolojisinin, Japon kültüründe devam eden etkileri araştırılıyor.

Türkiye'de Cinsellik

Akif Poroy, Alfa Yayınları, Ağustos 2005, 321 s.

Tıbbi seksoloji dalında pek çok araştırma yapan Dr. Akif Poroy, *Türkiye'de Cinsellik*'te orgazm olmama, vajinizm, erken boşalma gibi cinsel sorunların tedavisi ile ilgili yıllardır uyguladığı çözüm yöntemlerini sunuyor. Çokeşlilik, dulların cinsel yaşamı,

cinsel fanteziler, sanat edebiyat ve modada cinsellik, ünlülerin yaşamı, lezbiyenler, homoseksüeller, ensest, AIDS gibi bazı konu başlıklarının yanında, karşılaştığı ilginç vakaları da okurlarıyla paylaşıyor.

Çöpteki Çiçekler

Rock And Roll'un Yükselişi 1947- 1977, James Miller, Çev. Pelin Sıralı-Gül Çağalı Güven, Agora Kitaplığı, Ağustos 2005, 434 s.

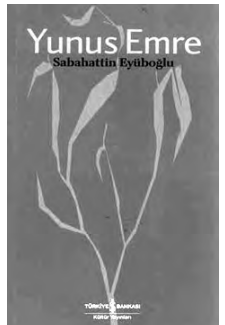
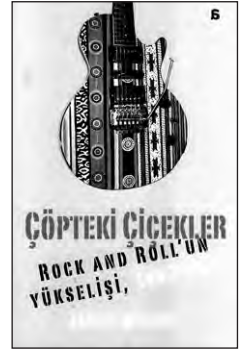
Chuck Berry'den Jimi Hendrix'e, Elvis'ten Beatles'a, Bob Dylan'dan Bruce Springsteen'e, Rolling Stones'dan Sex Pistols'a, rock "n" roll tarihinin dönüm noktaları nelerdi, siyahılara mahsus bir müzik nasıl oldu da

sanayi toplumlarının gençliğine nüfuz etti, isyanın ve yabancılaşmanın, cinselliğin ve eğlencenin bayrağı haline geldi? 1947'den 1977'ye, yarım asırlık bir dönem içinde, toplumsal kültürün müzikteki tezahürünü, rock "n" roll'un öne çıkan bir müzik tarzı olarak "zamanın ruhu"nu temsil edişini anlatan James Miller, bu kitapta rock "n" roll'un dönüm noktalarını, gençlik idollerinin doğuşunu -ya da yaratılışını- mercek altına alıyor, çağımızın en yaygın ifade biçiminin varoluş koşullarını, geçirdiği evreleri tahlil etmekle kalmıyor; "kahramanlar"ın hayatlarını ve "yıldızlarının parladığı an"ı öykülüyor, ayrıntılı, bol anekdotlu bir döküm sunuyor.

Yunus Emre

Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ağustos 2005, 346 s.

Yunus Emre, bütün kinlerin, ayrılıkların ötesine, bütün insanlara kardeşçe sesleniyor. Acıyı tatlıya, umutsuzluğu umuda, ölümü yaşamaya çeviren bir büyü var Yunus'ta: "Adımız miskindir bizim / Düşmanımız kindir bizim / Biz kimseye kin tutmayız / Kamu alem birdir bize"...

Vassily Ivanchuk'un Türkiye sevgisi

Dünya sıralamasında 4. sırada bulunan ve 2001 yılında dünya 2.'si olan Ukraynalı Büyük Usta Vasily Ivanchuk'un Türkiye hayranı olduğunu biliyor muydunuz? Her fırsatta Türkiye'de bulunmaya çalışan Ivanchuk, bu sevgisi sayesinde oldukça güzel Türkçe konuşmakta. Ivanchuk 15-25 Ağustos tarihleri arasında Eczacıbaşı Takımı'nı çalıştırmak için yine Çeşme'deydi. Kıvanç Haznedaroğlu, Mert Erdoğan, Barış Esen, Selim Gürcan ve Serkan Yeke'nin katıldığı kamp oldukça verimli geçti. Bilgilerini oyuncularımızla paylaşan Ivanchuk zaman zaman da Türkçe ile ilgili sorular sordu.

Aşağıdaki oyun Ivanchuk'un Ukrayna 16 Yaş Altı Şampiyonası'nın finalindeki son oyunu. 2.5-2.5 eşitlik durumundaki bu maçı kazanan Ivanchuk, Dünya Şampiyonası'na gitmeye hak kazanarak önemli bir çıkışı yapıyor.

Ivanchuk-Komarov, 1984

1. e4 Af6 2. e5 Ad5 3. d4 d6 4. c4 Ab6 5. f4 dxe5 6. fxe5 c5 7. d5 g6 8. Ac3 Fg7 9. f4 0-0 10. Vd2 e6 11. 0-0-0 exd5 12. cxd5 Fg4 13. Ke1 c4 14. Age2! Aa6 15. Ag3 Ab4 16. h3 Fc8 17. Kd1 Ve8 18. a3 Aa6 19. Ve3 Fd7 20. Ke1 Aa4? [20. ... Ac7] 21. Fh6 Axc3 22. bxc3 Ve7 23. d6 Ve6 24. Fxg7 Şxg7 25. Vg5 Şh8 26. Ae4 f5 27. Af6 Ac5 28. Vh4 Vf7 29. Vxc4 Ab3+ 30. Şd1 Fe6 31. Vf4 Kac8 32. Ke3 Aa5 33. h4 Ac4 34. Fxc4 Kxc4 35. Vh6 f4 36. Kd3 Kcc8 [36. ... Kd8 37. h5 Ff5 38. hxg6 Fxg6 39. Axh7 Fxh7 40. Kdh3

Kd7 41. Şc1 Vf5 42. Vf6+ Vxf6 43. exf6 ve kazanır] 37. d7 Kcd8 38. Şc1 Ff5 39. Kd6 Kg8 40. h5 Kg7 41. Ae8 Kg8 42. Vg5 Kxd7 43. e6 Vxe8 44. Kxd7 Vxe6 45. Kxh7+ 1-0.

İkinci oyunumuz da, Ivanchuk Kasparov'u etkileyici bir biçimde yeniyor.

Ivanchuk-Kasparov, 1994

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 a6 6. f4 Vc7 7. Vf3 g6 8. Fe3 Fg7 9. h3 e5 10. fxe5 dxe5 11. Fh6!

Ivanchuk Kasparov'un Şah'ının ortada olmasından yararlanmak amacıyla taktiksel yöntemler kullanıyor.

11. ... Fxh6? (11. ... 0-0? 12. Fxg7 Şxg7 13. Vxf6! Şxf6 14. Ad4 ve kazanır. Doğrusu 11. ... Ah5!) 12. Vxf6 0-0 13. Ad5 Va5+ 14. b4 Vd8 15. Ae7+ Vxe7 16. Vxe7 exd4 17. Fc4 Ac6 18. Vc5 Fe3 19. Kf1 Ad8 20. Kf3 Fe6 21. Kxe3 dxe3 22. Fxe6 Axe6 23. Vxe3 a5 24. b5 Kac8 25. 0-0-0 Kc5 26. Kd5 b6 27. Vg3 Kc7 28. Vd6 Kfc8 29. Kd2 Kb7 30. g4 Ac5 31. Vf6 h6 32. e5 Ke8 33. h4 Şh7 34. h5 g5 35. Kd6 Ke6 36. Vd8 Şg7 37. a3 a4 38. Şb2 Kbe7 39. Kxb6 1-0.

Ivanchuk sorularımızı yanıtladı

Selim Gürcan: Türk satrançı hakkında ne düşünüyorsunuz?

Ivanchuk: Yazıcı (TSF Başkanı) sayesinde, Türk satrancının seviyesi her geçen gün daha da yükseliyor. Türkiye'de pek çok turnuva organize edilmekte. Geçen yıl Avrupa Kulüpler Kupası

Soldan sağa, Ivanchuk, Reşat Alatalı (Eczacıbaşı yönetici), Kıvanç Haznedaroğlu, Barış Esen, Mert Erdoğan ve Serkan Yeke.

Türkiye'de oynandı. Gelecek sene de Avrupa Bireysel Şampiyonası yine Türkiye'de düzenlenecek.

Gelecek ile ilgili hedefleriniz neler? Dünya Şampiyonluğu için iddianızı sürdürüyor musunuz?

Bu yıl pek çok turnuvada oynayacağım. Dünya şampiyonluğu meselesi hâlâ oldukça karışık. Arjantin'deki FIDE Turnuvası'nda oynamıyorum ama, asıl hedefim hep, her turnuvada iyi oynamak ve seviyemi ilerlet-

mek, bilgilerimi derinleştirmek.

Kasparov'un satrançı bırakması konusunda ne düşünüyorsunuz?

Satranca er veya geç döneceğini düşünüyorum. Kasparov belki de sansasyonel bir dönüş planlıyor olabilir. Kim bilir belki Fischer ile yarı normal, yarı Fischer satrançı olabilecek şekilde bir maç bile yapabilir. Kasparov'un satranç oynamıyor olması benim açımdan kayıp. Böyle inanılmaz yaratıcı bir oyuncu ile oynamak benim için çok önemliydi.

Kendinize örnek aldığımız bir satranççı varsa, bu kim?

Belli bir idolüm yok ama, Capablanca'ya karşı sempati var. Şimdi bile zaman zaman onun oyunlarını analiz ediyorum. Capablanca hakkındaki bazı efsanelerin uydurma olduğunu söylemeliyim. Capablanca'nın satranç çalışmadığı ve açılış bilmediği gibi şeyler yanlış.

Türkiye hakkında ne düşünüyorsunuz?

Türkiye'yi çok seviyorum. Türkiye'ye defalarca geldim. Türk insanı çok güzel, çok güler yüzlü ve akıllı. Ayrıca Türk mutfağını da çok beğeniyorum. Burada çok huzurluyum.

Yaşlı kurtlar Unzicker Galası'nda buluştu

Chess Classic Mainz, Almanlar'ın efsanevi oyuncusu Wolfgang Unzicker'in 80. yaşı şerefine düzenlenen aktif turnuva ile başladı. Karpov, Spassky, 74 yaşındaki Kortchnoi ve 80 yaşındaki Unzicker'in oynadığı turnuva oldukça heyecanlı geçti. Yıllardır birbiriyle geçinemeyen Karpov ve Kortchnoi, 6'da 3.5 puan alarak turnuvayı eş birinci bitirdiler. Karpov, Kortchnoi ile yaptığı mini maçı 1.5-0.5 kazanmayı başardı.

Spassky-Kortchnoi

1. e4 c5 2. Ac3 e6 3. Af3 Ac6 4. d4 cxd4 5. Axd4 d6 6. g3 a6 7. Fg2 Fd7 8. Ab3 Af6 9. 0-0 Fe7 10. f4 b5 11. a4 b4 12. Ab1 Kc8 13. a5 e5 14. Fe3 Fe6 15. A1d2 Kb8 16. f5 Fxb3 17. Axb3 0-0 18. Ke1 Vc8 19. Vf3 Fd8 20. Ked1 Ae7 21. Kxd6 Vxc2 22. Vd1 Vxb2 23. Fc5 Kc8 24. Kd2

Er kazanma konusunda hep açgözlü olan Kortschoi, eski Dünya Şampiyonu Spassky karşısında zor duruma düşerek Vezir'ini kaptırıyor.

24. ... Vc3 25. Kc1 Kxc5 26. Kxc3 bxc3 27. Kxd8 c2 28. Kxf8+ Sxf8 29. Vd2 Kc8 30. Ac1 g6 31. fxg6 hxg6 32. Fh3 Kb8 33. Vxc2 Sg7 34. Ab3 Kb4 35. Ac5 Kb5 36. Vc3 Ac6 37. Ae6+ fxe6 38. Vxc6 Kb1+ 39. Sg2 Kb2+ 40. Sf3 Kb3+ 41. Se2 Kb4 42. Sd3 Kd4+ 43. Se3 1-0.

UNZICKER SONUÇ TABLOSU

1. Karpov, Anatoly	3.5 / 6	10,25
2. Kortchnoi, Victor	3.5 / 6	8,75
3. Spassky, Boris	3.0 / 6	
4. Unzicker, Wolfgang	2.0 / 6	

Unzicker Galası'nın ünlü oyuncularını

Anatoly Yevgenyevich Karpov (1951): Unzicker Galası'ndaki en genç oyuncu. Türkiye'de belki de hâlâ Kasparov'dan sonra ismi en çok bilinen satranççı. Zaman zaman isim Karpasov diye ifade edilse de! 1980'li yıllardan itibaren defalarca Türkiye'ye gelen Karpov, pek çok da simultane verdi. Son yıllarda ciddi büyük turnuvalarda oynamayı azaltan Karpov, okullarda satranç eğitimi konusunda önemli organizasyonlara destek vermekte. Karpov 160'dan fazla turnuvayı kazanmak gibi önemli bir başarıya da sahip.

Boris Vasilyevich Spassky (1937): Fischer-Spassky maçlarıyla hafızamızda yer eden en müteva-

zı şampiyonlardan. Zamanında yeteneği ile tartışmasız olan Spassky'nin belki de en büyük eksikliği hep hırs olmuştur. Kendini bitmek tükenmek bilmeyen satranç çalışmalar yerine, hayatı dolu dolu yaşamaya bırakan Spassky, hayatından oldukça memnun. Fischer vs Russians isimli kitapta, Fischer unvan maçına deli gibi hazırlanırken Spassky'nin bol bol tenis oynadığı net şekilde anlatılıyor. Türkiye'de böyle bir karakter olsa herhalde, "Ben çok yetenekliyim a-

ma çalışmaya üşeniyorum" diye kendini ifade eder veya "Ben falanca gibi çalışsam, şimdi çoktan Büyükusta olmuştum" tarzı laflar ederdi. Ne de olsa bizde çalışmamak meziyet!

Viktor Lvovich Kortchnoi (1931):

Yaşlı kurtların en tehlikelisi. İlerleyen yaşına rağmen hırslıdan hiçbir şey kaybetmedi. Karpov ile iki kez unvan maçı yaptı ama, başarılı olamadı. 1970'li yıllarda İstanbul'a gelen Kortchnoi çok kuvvetli bir gruba simultane vermişti. Bu simultaneden hatıralar hâlâ ISD'de anlatılır. Örneğin ISD eski Başkanı Yavuz Taner'in hamlesini geri almak isteyen (simultane yan masada hamle yapmadan böyle bir hak vardır) Kortchnoi'un koluna atılarak onu engellemesi ve kardeş iki satranççının simultane esnasında yer değişmesi ve yakalanması en akılda kalanlar.

Wolfgang Unzicker (1925):

Alman oyuncu 1945'ten 1970'e kadar ülkesinin en kuvvetli oyuncusuydu. 1950'den 1978'e kadar

toplam 12 olimpiyatta oynadı. Bir hukuk adamı olarak uluslararası turnuvalarda oynamak için fazla zamanı yoktu. Önemli başarıları Sochi 1965'te Spassky ile birincilik, 1966 yılında Santa Monica'da Spassky, Fischer ve Larsen'in ardından Portisch ile dördüncülük (O zamanın Dünya Şampiyonu Petrosian'ın önündeydi).

Güzel strateji, güzel şekil

"Zaferi kazanan komutan savaş öncesi en çok hesaplamayı yapandır. Savaşı yitiren komutan ise savaş öncesi mutlaka yeterince plan yapmamıştır. Bu nedenle savaşa girmeden önce mutlaka zafer hesabı yapın. Ancak, bu arada her ihtimale karşı, yenilgi hesabını ve stratejisini yapmayı da unutmayın. Plan yapmaya verdiğiniz önem zafer ya da yenilginin belirleyici faktörü olacaktır."

Çinli filozof Sun Tzu'nun, günümüzden 2500 yıl önce yazdığı, strateji ve savaş konularında bir başyapıt olan Savaş Sanatı kitabındaki bu sözleri, biz Go oyuncuları için çok şey ifade ediyor.

Sun Tzu'nun "hesaplamak" olarak isimlendirdiği olgu, Go oyununda sıklıkla "oyunu okumak" olarak geçmektedir. Oyun okuma, yapacağımız (veya rakibimizin yapacağı) bir hamle ardından, sonraki hamlelerin ne şekilde gelişim göstereceğini hesaplamaktır. Oyun okuma yeteneğimiz oyun oynama sıklığımızla (ve yaptığımız hamleler üzerine düşünmekle) doğru orantılı olarak artmaktadır. Öncelik oyun tecrübesinin artırılmasındadır, çünkü ancak bu şekilde doğru ve yanlış hamleleri tanıyarak "ne üzerine düşüneceğimizi" öğrenebiliriz. Bir konu hakkında yeterli altyapıya sahip olmadan düşünmek uyumakla eşdeğerdir ve etkili olmaktan uzaktır. Daha acımasız bir dille söylenecek olursa zaman kaybıdır.

Dolayısıyla Go oyununda düşüneceğimiz şeyi yaşayarak tanıyacağız: Yenilerek, pes etmeden daha çok yenilerek, yenilgi sebeplerimizi görerek, küçük zaferler kazanarak ve hatta yenilginin tadını çıkararak: 20k'yı yenmeyi mi tercih edersiniz, 1d'ye yenilmeyi mi?

Oyunda kendimizi geliştirdikçe bir yandan üzerinde düşüneceğimiz olasılık sayısı öte yandan da bu olasılıklardaki derinlik artacaktır. Başlangıçta yalnızca bir varyasyon üzerine birkaç hamle gidebilirken, kısa zamanda farklı varyasyonlar üzerine 10-15 hamleyi düşünebilecek duruma gelebiliriz.

Tahta üzerinde yaptığımız her hamlenin bir amacı vardır. Hamlelerimizin başarıya ulaşabilmesi için rakibimizin vereceği olası cevapları da hesaba katmak, kurduğumuz stratejinin temelini güçlendirebilecek "sanat"sal yanı da olan bir davranış biçimidir.

Bu ay stratejilerimizi güçlendirmek yolunda her zaman faydasını göreceğimiz, "güzel şekil"lerden birini tanıtmak istiyorum.

Güzel şekil, oyunlarımızda sık olarak kullanacağımız, karşımıza çıkacak olan bir taş grubunun kalitesine işaret eder. Bu kaliteyi belirleyen faktörler taşların verimliliği ve esnekliği ile ilişkilidir ve taktiksel anlamda bize maksimum avantajı sağlamaktadır. Genel anlamda

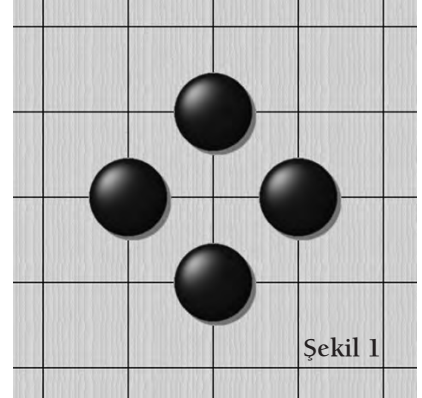
Go Haberleri

TGOD'un düzenlediği III. Türkiye Eşli Go Şampiyonası, 13 Ağustos 2005 günü Galatasaray Üniversitesi'nin Ortaköy-İstanbul Kampüsü'nde yapılmıştır. Turnuvayı kazanan Saadet Eryılmaz-Fatih Sulak çifti, Kasım ayında Tokyo'da (Japonya) düzenlenecek olan Dünya Eşli Go Şampiyonası'nda Türkiye'yi temsil etmeye hak kazanmışlardır.

hedefimizdeki özellikler:

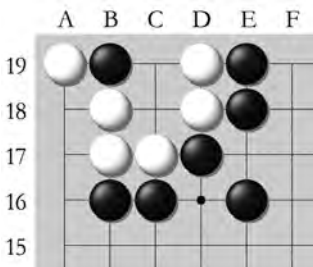
- Bağlantı kurma,
- Göz yapma
- Nefes sayımızı arttırmaktır.

Dolayısıyla, taşlarımız bağlanmışsa veya kolaylıkla bağlanabilecek durumdalarsa; göz yapıyorsa veya en kolay şekilde, en az taş kullanarak göz yapabiliyorsa ve esnekliğini koruyorsa güzel bir şeklimiz var demektir.

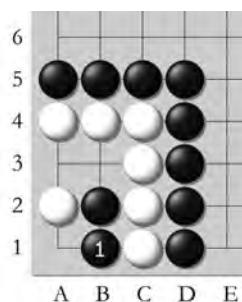

Şekil 1

Go Problemleri

Siyah oynar ve öldürür
(Ko tehdidi yok).

Geçen ayın çözümü

Örneğin Şekil 1'deki dört taş temel anlamdaki güzel şekillerden biridir. Baklava dilimiolarak adlandırılan bu şekil, tam ortada bulunan bir beyaz taşın esir alındığı durumda da oluşabilir. Ortasında bir göz barındırması, dört yöne doğru da etkili olabilmesi -yani esnekliği sebebiyle güzel şekil olarak kabul edilmektedir. Bu şeklin tek başına bir köşede yaşıyor olduğunu da, geçen aylarda sorduğumuz problem-den hatırlıyoruz.

49. Avrupa Go Kongresi

49. Avrupa Go Kongresi (EGC 2005) 23 Temmuz-6 Ağustos 2005 tarihleri arasında Prag - Çek Cumhuriyeti'nde gerçekleştirildi. Çek Go Derneği (1), dünyanın birçok yerinden gelen, Go oynamaya, Go ile ilgili etkinliklere doymak isteyen katılımcıları başarılı bir organizasyonla evinde ağırladı. Yapılan etkinlikte Avrupa Go Federasyonu'nun (2) Yıllık Olağan Go Kongresi'nin yanı sıra Avrupa Açık Go Şampiyonası (EGC 2005 Ana Turnuvası), 9x9, 13x13, Haftasonu Turnuvası, Bilgisayar Go Turnuvası, Kadınlar, Çocuklar Turnuvası, Rengo (3) ve Takım Turnuvası, Hızlı Turnuva gibi birçok yarışma da yer aldı.

Yapılan 5 büyük turnuvadan EGC 2005 Ana Turnuvası, 712 katılımcısıyla 10 turda tamamlandı. Rusya'dan Alexandr Dinerstein, 10 karşılaşmadan 8'ini kazanarak 2005 Avrupa Şampiyonu oldu. Geçen yılın şampiyonu olan Koreli oyuncu Yoon Kwang-sun McMahon (MMS) (4) puanı düşük geldiğinden turnuvayı ancak 9. sırada bitirebildi. 2005 Türkiye Go Şampiyonu olan Kıvanç Doğanay da katılımcılar arasındaydı ve oynadığı 6 maçı kazanarak Turnuva'yı 164. sırada tamamladı.

Sıralamadaki ilk 15 içinde 10 Koreli, 3 Rus, 1 Romen ve 1 Alman o-

İki Rus kozlarını paylaşıyor. 4. tur 1. Masa: Shikshin-Dinerstein.

yuncu bulunuyor. Turnuva süresince 1. masa oyunları, KGS (5) ve IGS (6) ile internet üzerinden binlerce izleyiciye canlı olarak aktarıldı.

Alexandr Dinerstein Go oynamaya 1986 yılında 6 yaşındayken başlamış. 10 yaşına geldiğinde yeni bir öğretmenle bu işe daha bir ciddiyetle eğiliyor: Valeryi Shikshin, 4d. 1996 yılında (5d iken) Kore Baduk Derneği'nden (KBD) Cheon Pungcho, 7p, öğretmenin kardeşi Svetlana Shikshina'yı ve kendisini Seul'e Go çalışmaya davet ediyor. Dinerstein Seul'e gittikten sonra, birçok profesyonel oyuncu ile tanışıp oynama fırsatı yakalamış. 2002 yılında

KBD'nin özel kararıyla 1 pro oluyor.

Pro oyuncular, çeşitli Go aktiviteleri (dersler, turnuvalar vs.) ile para kazanıp yaşarlar. Alexandr Dinerstein de örneğin KGS'de kişilere özel olarak veya KGS+'da tüm üyelere dersler vermektedir. Benim tuhaf bulduğum kısım, kendisinin internet sitesinde duran yazısı: "Size nasıl ideal şekiller oluşturacağınızı veya hamlelerinizden nasıl zevk alacağınızı öğretmeyeceğim. Size, oyunlarınızı nasıl kazanacağınızı öğreteceğim!". Bu sözleri bir "pro" oyuncudan duyunca anlamakta biraz güçlük çekiyorum.

DİPNOTLAR

- 1) Çek Go Derneği: <http://www.goweb.cz/cago/default.asp?lang=en>
- 2) Avrupa Go Federasyonu: <http://www.european-go.org/>
- 3) Rengo: Eşli Go.
- 4) McMahon eşleştirme sistemi, amatör Go turnuvalarında kullanılan standarttır.
- 5) KGS: Kiseido Go Sunucusu: http://kgs.kiseido.com/tr_TR/
- 6) IGS: Internet Go Sunucusu: <http://www.pandanet.co.jp/English/>

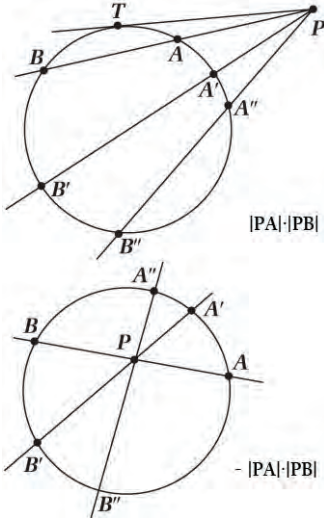
KAYNAKLAR

- 1) Savaş Sanatı, Sun-Tzu, Kastaş Yayınları, 2004.
- 2) <http://www.tgod.org.tr/>
- 3) <http://www.gobase.org/>
- 4) <http://senseis.xmp.net/?Diamond>
- 5) <http://www.goweb.cz/egc2005/results.asp?id=144&lang=en>
- 6) <http://www.goweb.cz/egc2005/news.asp?lang=en>
- 7) <http://www.breakfast.go4go.net/?id=0>

Sıra	İsim	Sv	Ülke	MMS	Puan	SOS	SODOS
1	Dinerstein, Alexandr	7d	RU	32	8	306	244
2	Cho, Seok-bin	7d	KR	32	8	305	241
3	Park, Jong-Wook	7d	KR	32	9	302	271
4	Lee, Hong-bok	7d	KR	31	7	303	208
5	Kim, Dong Chan	7d	KR	31	8	301	237
6	Lee, Ki-bong	7d	KR	31	7	301	208
7	Taranu, Catalin	7d	RO	31	7	301	207
8	Shikshin, Ilja	6d	RU	31	7	300	207
44	Song, Sang-hun	6d	KR	29	6	281	165
137	Iijima, Hideo	4d	JP	27	2	251	52
164	Doğanay, Kıvanç	1d	TR	26	6	258	153
460	Demir, Aylin	2k	TR	20	2	215	40

Bir noktanın çembere göre gücü

Bu yazıda çemberin çok ilginç bir yönünü işleyeceğiz. Düzlemde herhangi bir çember ve herhangi bir P noktası alalım. P noktasından geçen

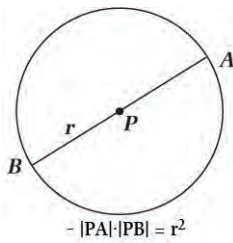
ve çemberi kesen herhangi bir doğru alalım. Çemberle doğrunun kesişim noktalarına A ve B diyelim. O zaman $PA \cdot PB$ çarpımı doğrudan bağımsızdır, yeter ki doğru P noktasından geçsin ve çemberi kessin, her A ve B kesişim noktası için çarpım hep aynı çıkar.

Eğer P noktası A ile B 'nin arasındaysa (yani eğer P çemberin içindeyse), o zaman $PA \cdot PB$ çarpımını $-|PA| \cdot |PB|$ olarak almak bize bazı avantajlar sağlayacak ve biz de böyle yapacağız. Eğer A ve B noktaları P 'nin aynı tarafındaysa (yani çemberin dışındaysa) çarpım pozitif, yani $|PA| \cdot |PB|$ olacak.

Sadece çembere ve P noktasına göre değiştiğini kanıtlayacağımız bu sayıya P noktasının çembere göre **gücü** denir.

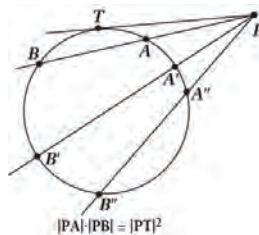
Önce olgunun doğru olduğunu varsayıp kavramla biraz içli dışlı olalım.

Eğer P noktası çemberin üstündeyse, P 'nin bu çembere göre gücü 0'dır elbette, çünkü A ya da B noktalarından biri P olmak zorunda ve dolayısıyla $PA \cdot PB = 0$.

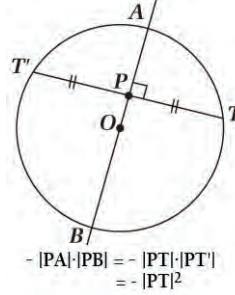
Eğer P noktası r yarıçaplı çemberin merkezine, P 'nin çembere göre gücü $-r^2$ 'ye eşittir elbette. Görüldüğü gibi bu durumda sonuç AB kirişine (yani çapına) göre değişmez, merkezden geçen hangi kiriş alınırsa alınsın sonuç $-r^2$ çıkar.

Eğer P noktası çemberin içinde değilse, o zaman P 'den çembere iki teğet geçer. Bu teğetlerden biri çembere noktasında dokunuyorsa, o zaman

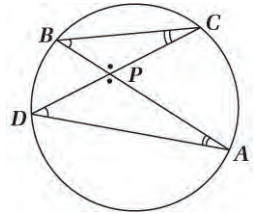
P 'nin çembere göre gücü (madem ki P 'den geçen doğruya göre değişmiyor) $|PT|^2$ olur.

Eğer P noktası çemberin içindeyse ama çemberin merkezi değilse, o zaman P 'den PO 'ya dik çıkalım (O çemberin merkezi olsun. Bkz. yandaki şekil). Bu dik doğru çemberi T noktasında kessin. O zaman P 'nin çembere göre gücü (madem ki P 'den geçen doğruya göre değişmiyor) $-|PT|^2$ olur.

Teorem. Düzlemde herhangi bir çember ve herhangi bir P noktası alalım. P 'den geçen doğru ne olursa olsun, eğer A ve B noktaları doğruyla çemberin kesişim noktalarıysa, $|PA| \cdot |PB|$ sayısı bir sabittir.

Kanıt: P noktasının çemberin içinde olduğunu varsayalım. P 'den geçen AB ve CD doğrularını çizelim. Yandaki şekilden takip edelim. A ve C açıları aynı yayı gördüklerinden eşitler. Aynı nedenden B ve D açıları da eşit. Ve son olarak da ADP ve BCP üçgenlerinin P açıları birbirine eşit. Demek ki ADP ve BCP benzer üçgenler. Buradan da $|PA|/|PD| = |PC|/|PB|$ çıkar, yani $|PA| \cdot |PB| = |PC| \cdot |PD|$. Bu durumda teorem kanıtlanmıştır. Diğer durumu okura bırakıyoruz. □

Yukardaki teoremden sadece P noktasına ve çembere göre değiştiğini kanıtladığımız $|PA| \cdot |PB|$ sayısına P noktasının **çembere göre gücü** denmez! Bir P noktasının **çembere göre gücü**

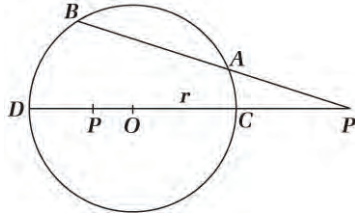
$$\pi(P, C) = \begin{cases} |PB| \cdot |PC| & \text{eğer } P \text{ çemberin içindeyse} \\ -|PB| \cdot |PC| & \text{eğer } P \text{ çemberin dışındaysa} \end{cases}$$

olarak tanımlanan cebirsel ifadedir, noktanın konumuna göre negatif ya da pozitif olabilir. Burada A ve B , P 'den geçen ve çemberi kesen herhangi bir doğrunun çemberi kestiği noktalar. Yukardaki teoremden $\pi(P, C)$ sayısının P 'den geçen ve çemberi kesen doğrudan bağımsız olduğunu biliyoruz.

Çemberin merkezi O , yarıçapı r ise,

$$\pi(P, C) = |PO|^2 - r^2$$

eşitliği geçerlidir, çünkü aşağıdaki şekilden takip

edilerek görüleceği üzere, eğer P çemberin dışındaysa,

$$\begin{aligned}\pi(P, C) &= |PC||PD| \\ &= (|PO| + |OC|)(|OD| - |OP|) \\ &= (|PO| + r)(r - |PO|) = |PO|^2 - r^2\end{aligned}$$

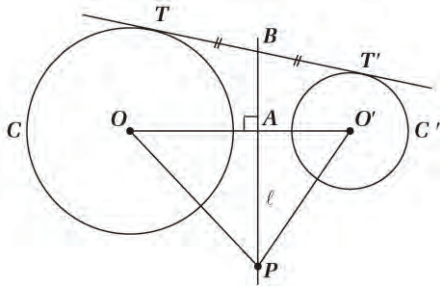
bulunur. Eğer P çemberin içindeyse de aynı türden bir hesap aynı sonucu verir.

Teorem 2. Birbirine teğet olmayan iki C ve C' çemberi verilmiş olsun. O zaman,

$$\{P : \pi(P, C) = \pi(P, C')\}$$

kümesi, OO' doğru parçasına dik bir doğrudur.

Kanıt: Çemberlerin merkezleri O ve O' ve yarıçapları r ve r' olsun. Her iki çembere de teğet olan bir doğru alalım. Bu doğru çemberleri T ve T' noktalarında kessin. B , TT' doğru parçasının orta noktası olsun.

Elbette,

$$\pi(B, C) = |BT|^2 = |BT'|^2 = \pi(B, C').$$

B 'den OO' doğrusuna inen ℓ dik doğrunun üstünden herhangi bir P noktası alalım. Yukarıda teoremden hemen önce gördüğümüzü ve ayrıca bir de Pisagor Teoremi'ni kullanarak,

$$\pi(P, C) = |PO|^2 - r^2 = |PA|^2 + |AO|^2 - r^2$$

elde ederiz. Aynı nedenden,

$$\pi(P, C') = |PO'|^2 - r'^2 = |PA|^2 + |AO'|^2 - r'^2$$

eşitliği doğrudur. Birinciden ikinciyi çıkarırsak,

$$\pi(P, C) - \pi(P, C') = |AO|^2 - |AO'|^2 - r^2 + r'^2$$

elde ederiz. Sağ taraf P 'den bağımsız... P , AB dik doğrusu üzerinde hangi nokta olursa olsun

$$\pi(P, C) - \pi(P, C')$$

hep aynı sayı oluyor. B de AB dik doğrusu üzerinde olduğundan,

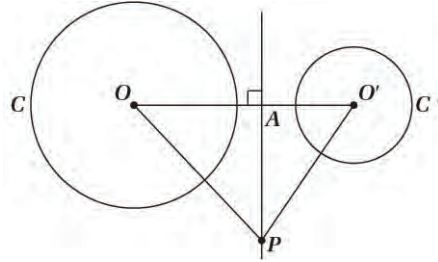
$$\pi(P, C) - \pi(P, C') = \pi(B, C) - \pi(B, C') = 0.$$

Demek ki ℓ 'nin üstündeki her P noktası $\pi(P, C) = \pi(P, C')$ eşitliğini sağlıyor.

Şimdi tersini kanıtlayacağız. Ama önce A noktasının OO' doğrusunun, $\pi(A, C) = \pi(A, C')$ eşitliğini sağlayan tek noktası olduğunun farkına varalım (Bunun kanıtı ko-

laydır ve okura bırakılmıştır).

P , düzlemde, $\pi(P, C) = \pi(P, C')$ eşitliğini sağlayan herhangi bir nokta olsun. P 'den OO' doğrusuna dik inelim. Bu dik OO' doğrusunu A 'da kessin (Birazdan bu A

noktasının biraz önceki A noktası olduğunu kanıtlayacağız). Şimdi hesaplayalım:

$$\begin{aligned}\pi(P, C) &= |PO|^2 - r^2 = |PA|^2 + |AO|^2 - r^2 \\ &= |PA|^2 + \pi(A, C).\end{aligned}$$

Aynı nedenden,

$$\pi(P, C') = |PA|^2 + \pi(A, C').$$

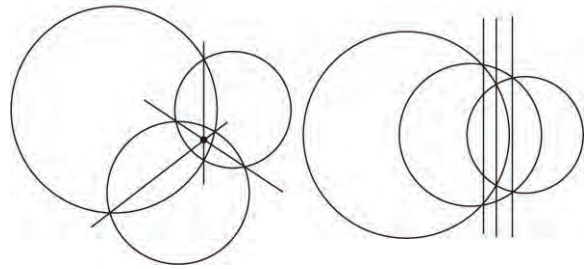
Dolayısıyla, $\pi(A, C) = \pi(A, C')$ eşitliği geçerli olmalı. Demek ki A , kanıtın birinci kısmında alınan nokta, dolayısıyla P noktası ℓ 'nin üstünde. Kanıtımız tamamlanmıştır. \square

Bu doğruya iki çemberin *eşgüç doğrusu* ya da daha yaygın adıyla *radikal doğrusu* adını verelim.

Eğer iki çember kesişiyorsa, o zaman kesişim noktalarının her iki çembere göre güçleri O 'dır, yani güçler birbirlerine eşittir. Demek ki bu iki çemberin eşgüç doğrusu bu iki kesişim noktasından geçer (eğer çemberler teğetse, o zaman eşgüç doğrusu çemberlerin ortak teğetidir).

Teorem 3. Üç çemberin eşgüç doğruları ya bir noktada kesişirler ya da birbirlerine paraleldirler.

Kanıt: İki eşgüç doğrusunun kesiştiğini varsayalım. Bu kesişim noktasının üç çembere de gücü aynıdır, dolay-

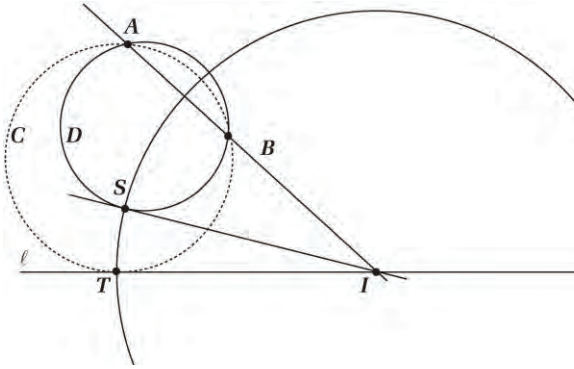
sıyla üçüncü eşgüç doğrusu da bu noktada geçer. \square

Uygulamalar. Şimdi yukarıda yaptıklarımızın birkaç uygulamasını görelim. Aşağıda pergel ve (işaretsiz) cetvel kullanarak çeşitli inşalar yapacağız. İnşaatlarımızın hepsi Nazmi İlker ve Nâzım Terzioğlu'nun *Konikler* adlı kitabından alınmıştır.

Verilen bir C çemberine bir A noktasından teğet çizmek. A noktası çemberin içindeyse çözüm yoktur. Eğer A noktası çemberin üstündeyse çözüm kolaydır ve

kessin. AT doğrusu C 'ye teğettir.

Verilen bir ℓ doğrusuna teğet ve verilen A ve B noktalarından geçen bir çember çizmek. Eğer A ve B noktaları doğrunun ayrı taraflarındaysa böyle bir çember yoktur elbet. Bundan böyle A ve B noktalarının doğrunun aynı tarafında olduğunu varsayalım. AB doğrusu ℓ 'ye paralelse, çözüm oldukça kolaydır ve okura bırakılmıştır. Bundan böyle bir de ayrıca AB doğrusunun ℓ doğrusunu I noktasında kestiğini varsayalım. Bir an için istediğimiz gibi bir C çemberi (resimde noktalı) bulduğumuzu varsayalım. Bu çemberin ℓ doğrusuna değme noktasına T diyelim. Amacımız işte bu T noktasını bulmak. Böylece aradığımız C çemberinin üstünde üç nokta (A , B ve T) bulunmuş olacağız; bundan sonra C çemberini bulmak oldukça kolay. $|IT|^2 = \pi(I, C) = |IA||IB|$ olmak zorunda. $|IT|^2$ uzunluğunu bulmak için A ve B noktalarından geçen herhangi bir D çemberi çizelim. I noktasından D çemberine

teğet D' 'ye S noktasında dokünsun. O zaman, $|IS|^2 = \pi(I, D) = |IA||IB| = |IT|^2$ eşitlikleri doğrudur. Şimdi I merkezli $|IS|$ yarıçaplı çemberin I doğrusunu kestiği iki noktadan biri T olsun. Görüldüğü gibi problemin iki değişik çözümü vardır.

Verilen A ve B noktalarından geçen ve verilen bir C çemberine teğet çember çizmek. Eğer noktalardan biri çemberin içinde biri dışındaysa çözüm yoktur. Bundan böyle her iki noktanın da çemberin ya içinde ya da dışında olduğunu varsayalım. Çemberin merkezine O diyelim. Eğer $|OA| = |OB|$ ise çözüm oldukça kolay ve okura bırakılmıştır. Bundan böyle $|OA| \neq |OB|$ eşitsizliğini varsayalım.

Bir an için çözümü bulduğumuzu varsayalım. Çözüm çemberine E diyelim. E çemberiyle C çemberinin değme noktası T olsun. T den geçen teğet AB doğrusunu bir noktada kesmek zorunda çünkü $|OA| \neq |OB|$ eşitsizliğini varsayıyoruz. Bu kesişim noktasına I diyelim. O zaman

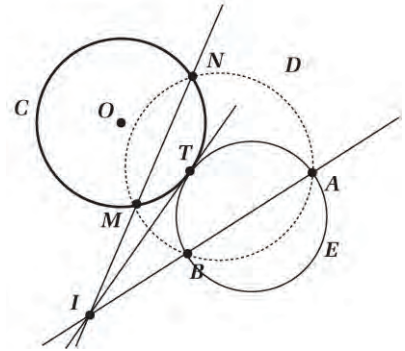
$$\pi(I, \mathbf{C}) = |IT|^2 = \pi(I, \mathbf{E}) = |IA| \cdot |IB|.$$

Bu bilgiler ışığında, AB doğrusu üstünde ve

$$\pi(I, \mathbf{C}) = |IA| \cdot |IB|$$

esitliğini sağlayan bir I noktası bulalım. Bunun için A ve B noktalarından geçen ve C çemberini iki noktada kesen herhangi bir D çemberini çizelim.

D'nin C çemberini kestiği noktalar M ve N diyelim. MN doğrusuyla AB doğrusuparalel olmazlar (Neden?). MN doğrusuyla AB doğrusunun kesişim noktası I olsun. O zaman,

$$\pi(I, \mathbf{C}) = |IM| \cdot |IN| = \pi(I, \mathbf{D}) = |IA| \cdot |IB|.$$

İstedığımız gibi bir I noktası bulduk. Şimdi I 'den C 'ye bir teğet çizelim. Bu teğetin C 'ye değme noktası T olsun. T , A ve B 'den geçen E çemberi C çemberine T 'de teğet olacaktır, çünkü,

$$|IT|^2 = \pi(I, \mathbf{C}) = |IA| \cdot |IB| = \pi(I, \mathbf{C}).$$

Matematik Dünyası

Türk Matematik Derneği'nin sahibi olduğu ve 13 yıllık geçmişine sahip olan Matematik Dünyası dergisi, 2003'ten bu yana Ali Nesin yönetiminde hazırlanıyor. Liselileri hedefleyen ancak üniversite sınavlarını ve lise müfredatını umursamayan dergi, matematiğin evrenselliği sayesinde çok daha geniş bir kitleye sesleniyor.

www.matematikdunyasi.org

Smolen konvansiyonu

Stayman'dan sonra, açıcı 2 Karo diyerek dörtlü majörüm yok derse; Cevapçı'nın 5-4 majörünü anlatma şekline smolen konvansiyonu diyoruz.

Açıcı Cevapçı
1 NT 2 ♣ (4'lü majör var mı?)
2 ♦ 4'lü majörüm yok derse,

Cevapçı: 8-9 puan ile 5'li majörünü 2 düzeyinde, 10+ puan ile 4'lü majörünü 3 düzeyinde söyler. Bunun anlamı söylediği majör 4'lü, diğer majör 5'li demektir. Buradaki amaç ise, kuvvetli elin yere açılmasını önlemektir (7'den az puan ile beşli majöre transfer edip pas geçiyorduk).

8-9 puan ve 5-4 majörle Cevapçı'nın el tanımı

Açıcı Cevapçı
1 NT 2 ♣ (4'lü majör var mı?)
2 ♦ 4'lü majörüm yok derse;

Cevapçı:

---2 ♥= 8-9 puan 5'li ♥ 4'lü ♠,
---2 ♠= 8-9 puan 5'li ♠ 4'lü ♥
davet konuşmasıdır.

10+ Puan ve 5-4 majörle Cevapçı'nın el tanımı

Açıcı Cevapçı
1 NT 2 ♣ (4'lü majör var mı?)
2 ♦ 4'lü majörüm yok derse;

Cevapçı:

---3 ♥= 10+Puan 4'lü ♥ 5'li ♠,
---3 ♠= 10+Puan 4'lü ♠ 5'li ♥
forsing konuşmasıdır.

Smolen konvansiyonunda:

8-9 puan ile 2 düzeyinde konuştuğumuz majör 5'li diğer majör 4'lü,
10+ puan ile 3 düzeyinde konuştuğumuz majör 4'lü diğer majör 5'lidir.

EL NO 10:

Ters Empas?

♠D97643	G	K
♥65	2 NT	3 ♣(1)
♦R8	3 ♠	4 ♣(2)
♣A86	4 NT(3)	5 ♣(4)
	5 ♦(5)	6 ♦(6)
	6 ♠	pas

♠ARV108 Kontrat: 6 ♠
♥AD Atak: ♦D
♦A7
♣DV95

Açıklama:

- 1) Puppet Stayman.
- 2) Trefl kontrolü.
- 3) Key-card sorusu.
- 4) 1-4 key-card
- 5) Pik Dam sorusu.
- 6) Pik dam var, Karo rua ya da diğer iki rua var.

Karo Dam'ını As ile aldık ve iki tur koz oynadık Batı iki Koz'a da uyamadı, diye sormuştuk.

Yanıt: Karo Rua ile yere geçer, yerden ele doğru Trefl oynarız (Bu manevraya ters empas diyoruz). Eli Batı alırsa ya As-Dam'a doğru Kör, ya Trefl ya da el çaka yer çaka Karo oynayacaktır. Doğru alır, Kör dönerse, As ile alır artan Trefl'imize yerdeki kayıp Kör'ümüzü kaçırız. Trefl Dam kazanırsa Trefl As-Trefl oynarız. Bu durumda Batı dörtlü Trefl Rua ile birincide almamışsa, kontrat batır.

Tüm dağılım

♠D97654		♠32
♥65		♥9872
♦R8		♦654
♣A86		♣R1072
♠---		♠32
♥RV1043		♥9872
♦DV10932		♦654
♣43		♣R1072
♠ARV108		
♥AD		
♦A7		
♣DV95		

EL NO 11:

♠109875	G	K
♥8	1 NT	2 ♥
♦RD5	3 ♠(1)	4 ♠
♣V642	P	P
		Kontrat: 4 ♠
		Atak: ♥Rua
		1) 4'lü tutuş.
♠ARV6		
♥A9		
♦10764		
♣A103		

Nasıl oynamalıyız?

Yanıt: Karo ve Körleri elimine etmeliyiz. Burada Amaç Trefl rengine rakibin girmesini sağlamaktır.

Tüm dağılım

♠109875		♠2
♥8		♥765432
♦RD5		♦V9
♣V642		♣R985
♠D43		♠2
♥RDV10		♥765432
♦A832		♦V9
♣D7		♣R985
♠ARV6		
♥A9		
♦10764		
♣A103		

EL NO 12:

♠---	G	K
♥D1092	1NT	2 ♣
♦V32	2 ♦	3 ♣
♣ARDV107	3 ♦	3 ♥
	3NT	4 ♦
	4 ♥	4NT
	5 ♦	6 ♦
	P	P
♠DV8		
♥AV5		
♦AR1076		
♣43		
		Kontrat: 6 ♦
		Atak: ♠As

Yerden kup yaptık, Karo Valeyi yerden oynadığımızda, Doğru Karo Dam koydu. Nasıl devam etmeliyiz ?

Çözüm gelecek sayıda...

Briç, Alzheimer hastalığını önler.

Geçen sayımızın kapak dosyası internet grubumuzda tartışıldı

Geçtiğimiz sayının kapak dosyası yoğun olarak tartışıldı ve eleştirildi. Bilindiği gibi, Hasan Aydın'ın "Kuran'a göre Hz. Muhammed'e yönelik eleştiriler" başlıklı makalesi, dergi kapağının "Kuran tartışıyor: Hz. Muhammed peygamber mi?" sloganıyla verilmişti. Eleştiriler esas olarak kapak sloganı ile makalenin içeriğinin örtüşmediği, kapakta aşırı ve incitici bir söylem kullanıldığı yönündeydi. Makale ve sunuşu, *Bilim* ve *Gelecek*'in internet grubunda da tartışıldı. Tartışma bir süre sonra, derginin din ve din tarihi konularına nasıl yaklaşması, dinsel gericilik ile samimi bir biçimde inanan halkın nasıl ayrılması gerektiği üzerine daha genel bir içerik kazandı. Bu tartışmayı mesajlardan aldığımız kısa notlar halinde okurlarımıza da yansıtmak istiyoruz. Tartışmaya doğal olarak makalenin yazarı ve dergi yetkilileri de katıldı. Şimdilik diğer katılımcıların bazılarının eleştirilerini ve önerilerini veriyoruz.

Hikmet Durukanoğlu: "Kapak yazısı ile yazının içeriğinin uyumadığını belirtmek isterim. Anladığım kadarıyla yazının içeriği, Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu ilan etmesi ve bunun üzerine Arap toplumundan gördüğü tepkiler, eleştiriler ve bu eleştirilere Hz. Muhammed'in Kuran'da belirtilen ayetler aracılığıyla yanıt vermesi. Kısacası eleştirilerin ve yanıtların derlenmiş olduğu bir yazı. Böyle bir çalışmanın böylesi spekülasyon başlıkla sunulmasına açıkçası anlam veremedim."

Y. Savaş Emek: "Karaburun'da festival sırasında açtığım sergiye gelen insanlar, dosyanın başlığını görünce, dergiyi incelemeye ve almaya çekindiler. Ben kendi adıma, her sayı derginin kapağında din ile ilgili başlıklar görmek istemiyorum. Bu tip yazılar derginin içinde yer alsa bile, başlığa çıkarılmasını çok anlamlı bulmuyorum. Örneğin, yeni abonemiz olan Karaburun Belediye Başkanı, derginin bu sayısını başkanlık odasına koyabilecek mi? Ya da filan üniversitedeki profesör bir dostumuz?

"Derginin konu çeşitliliğini artır-

masını, toplumun tüm okumuş yazmış kesimine seslenen kapaklar ve dosya konuları yapılmasını doğru buluyorum. Halkı da ilgilendiren, toplumda yoğun olarak tartışılan güncel konulara yönelmeye özen gösterilmeli. Örnek mi? Bu yıl yapılan ütopyalar toplantısının konusu, 'aydınlar'dı. Son günlerde bütün gazetelerde köşe yazarları aydınlar konusunu tartışıyor. Niye aydınlar, dosya olarak ele alınmasın. Yine, STK'ler, sivil toplumculuk; Soros konusu; milliyetçilik, ulusalcılık, yurtseverlik konuları; Irak'ta yağmalanan tarih ve uygarlık; bilimsel ve teknolojik devrimler konusu; kapitalizmin ve sistemin bilim insanlarını nasıl kullandığı, bilimsel şarlatanlıklar; sağlık konusu ve bunun gibi toplumda daha geniş kesimlerin ilgisini çekebilecek konuların tartışılması daha iyi olmaz mı?"

Erman Çete: "Kapak kesinlikle dikkat çekiyor. Ama bunun ne yönde olacağı etrafımızdaki insanlara bağlı. Benim, ailem 'sofu' sayılabilecek bir mertebede. Bu kapağın onlara pek bir itici geldiğini belirtmem yersizdir sanırım. Ayrıca kapakla içeriğin uyumadığı savı bence de geçerli. Kapak çok iddialı ve 'sert', ancak içerik öyle değil. Yani ilk önce içeriği okusaydım 'Muhammed peygamber miydi?' sorusu aklıma gelmezdi herhalde."

Taylan Töral: Kuran tartışması aslında hayatımızın gayet içinden bir konu, ele alınış şeklinde bazı eleştirilerim olsa da, genel olarak baktığımızda bir bilim dergisinin ön planda değerlendirmesi ve incelemesi gereken bir konu olduğunu düşünüyorum. Ayrıca din ve bilim ilişkisi birçok platformda çok geniş yankı bulan bir konudur. Geçen 3-4 haftadır dünyanın önemli üniversitelerinden akademisyenlerin tartıştığı üç bin küsur üyesi bulunan 'quantum teory tartışma grubu'nda din ve bilimin ne kadar ilişkili olduğunun tartışması yapılıyordu örneğin.

"Dergideki dosyanın incelenme biçimini ele alırsak, tartışma çelişki içeren bilimsel veriler üzerinden ilerlemiş ve tarihsel inceleme geri planda kalmıştır. Bir kişi üzerine bu kadar veri eksikliğinin-

de yorum yapmak, bir yerden sonra gayet subjektif bir hale gelmektedir. Bence geçen sayının dosyasının tarihsel incelemeler yönünden dinsel inançların nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği noktasında yoğunlaşması daha iyi olurdu.

"Öte yandan, hazır bazı konu önerileri sunulmuşken, özellikle 'bilinçli tasarımı' ele alınması gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca, teknolojinin insanlar üzerindeki etkileri uluslararası çapta tartışılan bir konu ve bu konuda da ayrıntılı bir çalışma ülkemizde eksik."

Nurdan Bilgin: "Hasan Aydın'ın makalesi, geniş kaynakçasıyla üzerine düşünülmüş ve ciddi çalışılmış bir eser. Kapak başlığıyla içeriğin uyumadığı yönündeki görüşlere katılmakla beraber makalenin dergide yayınlanmasını yararlı bulduğumu belirtmeliyim. Bu konular İslami çevreler ya da ilahiyat çevresi için yeni konular değil; ayrıca bu tür tartışmaların bilim çevrelerinin dışında popüler bilim dergiciliği veya diğer yayınlarla halkın önünde yapılması sorgu mekanizmalarını geliştirir diye düşünüyorum."

Kenan Ateş: "En son söyleyeceğimi en önce söyleyeyim: Başlığa itirazım var! 'Kuran Tartışıyor, Hz. Muhammed Peygamber mi?' başlığının, ben de tahrik edici olduğunu düşünüyorum. Konunun böyle sunulmasının hiç uygun düşmediği, hele hele bir cesaret örneği hiç olmadığı kanısındayım. İtirazım kapaktaki sunuluş biçimine. Yazının kendisi belli birikim ve emek ürünü, belli akademik kriterleri yerine getirmiş.

"Müslüman bir ülkede yaşıyoruz. Emekçi yığınların çok büyük bir bölümü, hem de giderek artan bir biçimde dinin etkisinde. Bazı konulara alabildiğine duyarlılar. Bu insanlar, ki bugün en katı karanlığın pençesinde, yarının aydınlık geleceğini kuracaklar. Bu insanların fazla şeyleri kalmamış ellerinde, hergün biraz daha kaybediyorlar. Bir anlamda bir tek inançları kalmış. Yoksullaştıkça inançlarına daha fazla sarılıyorlar, bari 'öte tarafta yüzümüz gülsün' diyorlar. Bu insanların sahip oldukları en önemli şeye hem de baltayla kafasına vurucasına saldırırsanız, o insanları karanlığa daha fazla gömersiniz.

"Genç arkadaşlarımız bilmezler. Çünkü o günleri yaşamadılar. Biz orta

yaşlılar (belki üzerindeki) ya da 78 kuşağı da denilenler (Anadolu'da yetişenleri kastediyorum) devrimcilikle 70'lerin ortalarında tanıştık. Tanışır tanışmaz da ilk gördüğümüzle dini, Tanrıyı tartıştık. Sosyalizmi, sömürüyü anlatacak yerde Tanrı var mıdır yok mudur saçmalığına vardık işi. Üstelik de bunu o konuda hemen hemen bir şey bilmeden yaptık. Devrimciliğin, sosyalizmin temel sorununun din olduğu gibi bir yanılsama oluştu. Geniş kitleler bizden uzaklaştı. Sosyalizme en yakın olması gereken kesimler yine biz sosyalistlerin kendi hatalarımız yüzünden en gerici parti ve akımların kanatları altına girdiler. Onları oradan kurtaracağımız yerde, daha bir ittik.

"İddia ediyorum, bütün insanlık tarihi boyunca, başta din ve dinin karanlığı olmak üzere, her türlü gerici ideolojiye karşı Marksizm'den daha fazla ve daha tutarlı, daha kararlı mücadele veren başka hiçbir düşünce akımı olmamıştır. Bu konuda en fazla yazıp çizenler ve de bunu yalnızca teorik bağlamda tutmayıp pratikte de uygulayanlar Marksistler'dir.

"Yukarıda sözünü ettiğim dinin en koyu karanlıklarına sarılmış, ama üretimdeki yeri itibarıyla sosyalizmin safında olması gereken, yarını kuracak olan bu insanları o karanlığın pençesinden kurtarmak, onları aydınlatmak ve kendisi için bir sınıf olduğunun farkına varmasına yardım etmek diye bir sorumluluğumuz var.

"Sosyalistler açısından konuşuyorum: Sosyalizm yalnızca okumuş yazmış aydın düşünceli insanlarla kurulmayacak. Hatta esas olarak bunlarla, yani bizlerle kurulmayacak. Sosyalizmi kuracak olanlar esas olarak o insanlar, çoğunluğu bugün AKP'ye ya da MHP'ye oy veren kesimler. Bu insanları kazanmak diye bir sorumluluğumuz var. Bu yüzden, dini konulara yaklaşırken, bu konuları onlara sunarken ya da onlarla tartışırken, dilimize çok dikkat etmek, kılı kırk yarmak durumundayız. Başkası nasıl tanımlar bilmiyorum ama ben bu tutumun ne cesaretsizlik ne de korkaklık olduğunu düşünüyorum. Bunun literatürdeki tam ve doğru adı bana göre sorumluluktur. Halka ve sosyalizme karşı duyulan sorumluluk..."

Fatih Yaşlı'nın eleştirisi bağlamında

Postmodernizm ve Jakobenizm tartışmasına küçük bir katkı

Bilim ve Gelecek dergisinin geçen sayısında yer alan Fatih Yaşlı'nın yazısının başlığı şöyleydi: "Jakobenizm: Halk için halka rağmen mi?" Başlığın altında ise, Jakoben kimlikleriyle tanınan Robespierre ve Marat'dan birer alıntı yer alıyor. Bu alıntılardaki ortak mesaj, Jakobenlerin, halkı her türden otorite ve iktidardan üstün tuttuğu fikrini veriyor. Ancak, yazıyı okuduğumuzda, Jakobenizm'in halkçılığının sadece söylem düzeyinde kaldığını, dolayısıyla da sadece bir siyasal taktikten ibaret olduğunu görüyoruz. O halde, sanırım burada yazının tanıtımıyla ilgili bir hata yapılmış. Çünkü yazıdan böyle bir anlam çıkmıyor ve yazıda, asıl olarak, başlığı oluşturan yakıştırmanın, Jakobenler'i ifade edip etmediği tartışılıyor.

Yazının içeriğine geline, hemen başlarında, günümüzün düşünsel iklimine postmodernizmin egemen olduğu, bunun da asıl amacının Marksizm'e ve tarihsel materyalizme saldırmak olduğu söyleniyor. Yaşlı'ya göre, postmodernizm, pozitivizmi ve determinizmi Marksizm'e mal ediyor. Burada bir yanlış anlama olduğunu düşünüyorum. Çünkü, postmodernizm, pozitivizmi ve determinizmi Marksizm'e mal etmiyor. Doğrudur, kimi postmodernist düşünürler Marksizm'in pozitivist ve/veya determinist olduğunu iddia ediyorlar. Ama bu ideolojileri Marksizm'e değil, toplumsal olguların açıklanmasında pozitif bilimlerin metodolojisine başvuran Auguste Comte, Emile Durkheim gibi modernist düşünürlerle mal ediyorlar.

Ayrıca, ilginçtir ki, Yaşlı, postmodernizme karşı bir duruş almak isterken, en başta gelen postmodernist düşünürlerden Lyotard'a başvuruyor! Halbuki Lyotard, üretim ilişkileri ve üretim sistemleriyle yürümeyen yeni ekonomi-politik içinde proletaryanın yerinin olmadığını söylüyor. Lyotard'a göre, yeni ekonomi-politik; enformasyon-bilgi-söylem birikimi ve şekilleriyle yürüyor. Böyle bir toplumda, sınıf, tarihsel aktör değil. Çünkü, enformasyon, bilgi ve söylemin odağında siyaset değil, kültür yer alıyor (Özellikle bkz. Jean-François Lyotard, *La Condition postmoderne*, Paris, Gallimard, 1979).

Yaşlı'ya göre, Marksizm'i burjuva düşüncesinden ayıran temel özellik, onun "bütünlükçü" olması; günümüzün postmodern düşünsel ikliminde ise, bilginin göreceliliği ve parçalılığı yüceltiliyor. Burada da bir yanlış anlama olduğunu düşünüyorum. Çünkü, postmodernizm bütünlükçülüğe karşı değildir. Tam tersine, modernizmin parçacı olduğunu belirtir ve gerçekliğin ancak bütünlükçü bir şekilde anlaşılabilirliğini söyler. Bu sebepten ki, günümüzde bilimlerin çokparçalılığını reddeden kültürel çalışmalar gibi çokdisiplinli ve bütünlükçü bilimsel disiplinler ortaya çıkmaktadır. Özetle, postmodernizm, çoğu zaman olduğu gibi yine yanlış anlaşılıyor.

Yaşlı'nın Jakobenizm hakkındaki düşüncelerine bakarsak, Jakobenizm de, Türkiye özgülünde, işte bu düşünsel iklimde, bütünlükçü bir tarihsel girişim olduğu için saldırıya uğruyor. Yaşlı, Jakobenizm'i şöyle tarif ediyor: "Bir halk hareketinin neticesinde iktidarı almayı başarmış ve 'halkın istemesine rağmen halk için' bir iktidar olmayı beceremeyip, kendi sınıfsal çelişkilerinin kurbanı olmuş bir politik akım". Benzer bir şekilde, Yaşlı, heterojen bir yapı sergileyen Jakobenler'in devrimi derinleştirebilmelerinin, komünün ve Paris halkının dayatmaları ile mümkün olduğundan söz ediyor. Yaşlı, yazısını Albert Soboul'dan ve Theda Skocpol'dan yaptığı alıntılarla bitiriyor. Bu alıntılara göre, Jakobenizm, bir burjuva hareketi olmasından dolayı, halkla kurduğu ittifakı yine kendisi bozmuş ve bu olay kendi sonunu da getirmiştir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur ki, Jakobenizm, halk sayesinde güç kazanmış, ama iç çelişkileri sonucunda dağılmış bir burjuva harekettir. Zaten Yaşlı da yazısında bu gerçeği teslim ediyor. O halde Jakobenizm'in savunulacak bir tarafı kalıyor mu? Tamam, Jakobenizm, muhafazakâr ve dinci çevrelerin iddia ettiği gibi, halka rağmen kurulmuş bir hareket değil. Fakat, halk için kurulmuş bir hareket de değil. Zaten, yazıda da bunlar gösteriliyor. O halde, Jakobenizm'i savunmak niye? Belli çevrelerin karşısında olalım derken, tepeden inme bir burjuva hareketini savunmak zorunda kalmış olmuyor muyuz?

Bener Ergüngör
egalite@superonline.com

Soldan sağa

- 1) Haristan ve Gülistan, Çağlayanlar, Gönül Hanım gibi yapıtları üretmiş, yazı dilinin sadeleşmesine, yabancı kurallardan arınmasına katkıda bulunmuş, 1870-1927 yılları arasında yaşamış Ahmed önadlı öykü ve roman yazarımız.
- 2) Pay, kismet.- Dilbilgisinde "özne".- Derece yönünden alt.- Ali Özgentürk'ün bir filmi.
- 3) Dağcılıkta iki komşu noktayı ayıran boş alanı gergin bir ip yardımıyla aşmayı sağlayan tekniğe verilen ad.- Eşzaman.
- 4) Dillerindeki yakınlıktan dolayı Rus, Leh, Sırp, Hırvat, Bulgar ve Çek halklarına verilen ortak ad.- Alaturka müzikte bir makamı kendi perdelerinden daha tiz ya da daha pes perdelerde çalma işi.- Hilmi Yavuz'un bir betiği.
- 5) Halk dilinde "ölü yıkayıcı".- "... ile Zühre" (Anadolu, Azerbaycan ve Türki Devletler'de anlatılan ünlü Türk aşk öyküsü).- Gövdesi kızıl, bacaklarıyla yelesi kara olan (at).
- 6) Bir cetvel türü.- Europium'un simgesi.- Diklemesine, dikey olarak.- Radon'un simgesi.
- 7) Tuvalin gerilerek küçük çivilerle tuturulduğu tahta çerçevesi.- İrtibat.
- 8) İlyada Destanı'nın başlıca kadın kahramanlarından, Paris'in kaçırıp Truva'ya getirdiği kadın.- Tavla oyununda üzerine taş dizilen üçgenlerden her biri.- Ödeme, verme.
- 9) Terbiyesiz kimse.- Eski dilde "kıl, tüy".- Bir nota.- İrlanda Kurtuluş Ordusu.- Gümüş'ün simgesi.
- 10) Argoda "aptal, hödük kimse".- "Malum ..." (Aziz Nesin'in çıkardığı gülmece dergilerinden biri).
- 11) "... Geceler Dünya" (Tarık Dursun K.'nın bir betiği).- Platon'un ana konusu şiirsel yaratma olan diyalogu.- "Tony ..." (İngiltere Başbakanı).
- 12) Valf.- "... Özer" (Türk pop müziği sanatçısı).- "...ların ıssız تنها yolları / Boynumda kaldı o yarin kolları / Menekşelerden biçilmiştir şalvarı" (Hicaz-Y. Asım Arsoy).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

Yukarıdan aşağıya

- 1) Hz. Süleyman ile Saba Melikesi Belkis arasında haber taşıdığına inanılan efsanevi kuş.- Zamanın kötülüklerini, gülünçlüklerini taşıyan manzum parça.
- 2) Çin ve Kazakistan'da ırmak.- Çürük bir dişin noksanlaşmış olan mine ve dentin kısmını yeniden oluşturmak amacıyla seramik ya da sentetik reçineden yapılan kaplama kuron.- Şaşma belirten bir ünlem.
- 3) Bir fakültede araştırma ve öğretim birimi.- "... yanaktan kırmızı gül dererken / Felek beni nazlı yardan ayırdı" (P. Sultan Abdal).- Birine karşı duyulan ve öç almak ereğini güden gizli düşmanlık.-
- 4) "O" adının eski biçimi.- Mantık.
- 5) Karikatürde çizgi ağırlıklı mizah anlayışını benimseyip yaygınlaştıran 1950 kuşağı çizirlerimizden.
- 6) Tantal'ın simgesi.- Voltamper'in kısa yazılışı.- George William Russel'in takma adı.- Ceviz.
- 7) Hoş kokan şey.- Emek karşılığı kazanılan ücret.- "...lerce aşkı anmış, mahzun kalpler hep ağlarmış / Gül

dudaklar da sararmış, diyorlar ki aşk yalanmış" (Hicazkâr - S. Süha Ansen).

- 8) Paylaşım.- Zekasını hile yapmakta kullanan.
- 9) "Pablo ..." ("Gölge bile yalnız" diyen ünlü Şilili şair).- Eski dilde bulut.
- 10) Yerinde davranma ya da konuşma.- Bir ilimiz.
- 11) Eski dilde idrar tutulması ya da zorluğu.- "M. Emin ..." (Oltadaki Balık Türkiye adlı araştırmanın yazarı).- Tarla sınırı.
- 12) Normal olarak kulakta zar dolambaç içinde bulunan kalsiyumkarbonat tozu.- Kırmızı ve beyaz, sıkı ve tatlı küçük bir elma türü.
- 13) Kutsal ışık.- Nikel'in simgesi.- "... Güler" (Ünlü fotoğraf sanatçımız).
- 14) Bir nota.- "... Kane" (Orson Welles'in yazdığı, yönettiği ve oynadığı ünlü film).
- 15) "... Varlık" (Gizemciliği benimseyen bir sanat anlayışından yola çıkarak düşünle gerçek arasındaki çelişkileri vermeyi deneyen 1942 doğumlu ressamımız).- Marilyn Monroe'nun başrolünü oynadığı, 1952 yapımlı bir Henry Hathaway filmi.

GEÇEN SAYININ YANITI

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	H	M	E	D	F	E	H	I	M	S	A	K	A
2	Y	A	R	D	I	M	S	E	V	E	R	X	A	N
3	Y	B	E	S	A	P	E	R	I	T	I	F		
4	A	B	A	S	T	S	D	A	Y	A	N	A	K	
5	R	E	K	L	A	M	P	I	A	R	A	D	A	
6	H	R	I	T	H	A	A	L	A	K	A	Z		
7	A	L	O	I	B	A	N	M	A	H	E	R	A	
8	M	A	S	U	M	I	Y	E	T	P	U	S	N	
9	Z	A	T	I	S	R	A	L	I	M	M	A		
10	A	K	I	N	E	T	I	K	A	L	A	D	A	
11	A	S	T	A	R	M	A	C	A	R	A	I	Z	
12	E	L	A	Z	O	T	D	O	L	A	Y	L	I	

Ağustos sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan

Deniz Devrim (İstanbul), **Mukadder Sarısoy** (Ankara), **Mehmet Yolaşan**

(Adana) Erdoğan Çınar'ın, Chiviyazıları Yayınevi'nden çıkan *Aleviliğin Gizli Tarihi* adlı kitabını kazandı. Eylül bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasında belirleyeceğimiz 3 kişi, Slovaç Zizek'in, Epos Yayınları'ndan çıkan *Gıdıklanan Özne* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Eylül tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

